

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

NADA KRPIČ

MENTOR: doc. dr. DAMIJAN GUŠTIN

**ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNE SLUŽBE
NOV IN PO SLOVENIJE 1941 – 1945**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2006

VSEBINA

| | |
|---|-----------|
| UVOD | 1 |
| 1.0 PREDMET, CILJI IN METODE PROUČEVANJA | 4 |
| 1.1 PREDSTAVITEV PROBLEMA | 4 |
| 1.2 OPREDELITEV PREDMETA PROUČEVANJA | 4 |
| 1.2.1 KLJUČNI POJMI | 5 |
| 1.2.2 HIPOTEZE | 9 |
| 1.3 CILJ PROUČEVANJA | 9 |
| 1.4 METODE PROUČEVANJA | 10 |
| 2.0 OKOLIŠČINE V KATERIH SE JE OBVEŠČEVALNA SLUŽBA NOV IN PO SLOVENIJE RAZVIJALA | 11 |
| 2.1 OBVEŠČEVALNE IN VARNOSTNE SLUŽBE OKUPATORSKIH SIL NA SLOVENSKEM | 15 |
| 2.2 OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST PROTIREVOLUCIONARNIH SIL | 22 |
| 2.2.1 OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST ČETNIŠTVA NA SLOVENSKEM | 23 |
| 2.2.2 OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST SLOVENSKEGA DOMOBRANSTVA | 24 |
| 2.2.3 DRUGE PROTIREVOLUCIONARNE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE | 27 |
| 3.0 RAZVOJ IN ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNE SLUŽBE NOV IN PO SLOVENIJE | 31 |
| 3.1 ZAČETKI ORGANIZACIJE VOJAŠKE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE NOV IN POS | 32 |
| 3.2 USTANOVITEV VOJAŠKE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE NOV IN POS | 33 |
| 3.3 ORGANI VOJAŠKE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE NOV IN POS | 34 |

| | | |
|------------|---|-----------|
| 4.0 | ORGANIZACIJSKA UREDITEV VOJAŠKE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE NOV IN POS | 37 |
| 4.1 | VARNOSTNOOBVEŠČEVALNA SLUŽBA (VOS) | 37 |
| 4.2 | ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNE SLUŽBE GLAVNEGA ŠTABA NOV IN POS | 41 |
| 4.3 | ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNE SLUŽBE KORPUSOV IN CONE | 45 |
| 4.4 | ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNE SLUŽBE V DIVIZIJAH IN BRIGADAH | 47 |
| 4.4.1 | PRIMER: ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNE SLUŽBE V 15. DIVIZIJI | 51 |
| 4.5 | ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNIH TOČK | 57 |
| 4.6 | ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNIH PATROL | 67 |
| 4.7 | IZOBRAŽEVANJE OBVEŠČEVALNEGA KADRA | 68 |
| 4.8 | PROTIOBVEŠČEVALNA SLUŽBA – ODDELEK ZA ZAŠČITO NARODA (OZNA) | 70 |
| 4.9 | OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST VOJSKE DRŽAVNE VARNOSTI (VDV) | 77 |
| 5.0 | POVEZANOST OBVEŠČEVALNE SLUŽBE NOV IN POS Z NOV JUGOSLAVIJE | 78 |
| 6.0 | SOODVISNOST ORGANIZACIJE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE NOV IN PO SLOVENIJE OD TEHNIČNIH SREDSTEV | 82 |
| 7.0 | ZAKLJUČEK IN VERIFIKACIJA HIPOTEZ | 86 |
| 8.0 | VIRI | 93 |
| 8.1 | ARHIVSKI VIRI | 93 |
| 8.2 | OBJAVLJENI VIRI | 93 |
| 8.3 | DIPLOMSKO DELO | 93 |
| 8.4 | MONOGRAFIJE IN ČLANKI | 94 |

SEZNAM KRATIC

| | |
|---------------|--|
| AS | Arhiv Republike Slovenije |
| CK | Centralni komite |
| BOC | Brigadni obveščevalni center |
| DOS | Državna obveščevalna služba |
| GOC | Glavni obveščevalni center |
| KNOJ | Korpus narodne obrambe Jugoslavije |
| KPJ | Komunistična partija Jugoslavije |
| KPS | Komunistična partija Slovenije |
| MVAC | Milizia volontaria anticomunista (Prostovoljna protikomunistična milica) |
| NKOJ | Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije |
| NOO | Narodnoosvobodilni odbor |
| NOV | Narodnoosvobodilna vojska |
| NOVJ | Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije |
| OC | Obveščevalni center |
| OCOZ | Obveščevalni center operativne cone |
| OF | Osvobodilna fronta |
| OK VOS | Okrožna komisija varnostnoobveščevalne službe |
| ONZ | Odsek za notranje zadeve |
| OOC | Odredni obveščevalni center |
| OZNA | Oddelek za zaščito naroda |
| PK VOS | Pokrajinska komisija Varnostnoobveščevalne službe |
| PO | Partizanski odredi |
| POJ | Partizanski odredi Jugoslavije |
| POS | Partizanski odredi Slovenije |
| RP VOS | Rajonsko poverjeništvo Varnostnoobveščevalne službe |
| SD | Sicherheitsdienst |
| SNOS | Slovenski narodnoosvobodilni svet |
| SNVZ | Slovenski narodni varnostni zbor |
| TOS | Tajna obveščevalna služba |
| VDV | Vojska državne varnosti |
| VOS | Varnostnoobveščevalna služba |
| ZKS | Zveza komunistov Slovenije |

UVOD

Obveščevalna služba odporniškega gibanja je uspešno pripomogla k zmagovitemu narodnoosvobodilnemu boju, kjer je izrazito izstopala požrtvovalnost in volja slovenskega prebivalstva, da na kakršenkoli način sodeluje in pomaga v akcijah proti okupatorju in protirevolucionarnemu taboru za osvoboditev dežele. Kot je rasla organiziranost in razširjenost odporniškega gibanja in s tem uspehi narodnoosvobodilnega boja, tako se je razvijala tudi obveščevalna dejavnost, ki je postala visoko razvita organizacija in podlaga za nadaljni razvoj obveščevalne dejavnosti po osvoboditvi. Samozaščita in množična obveščevalna dejavnost sta bili sestavni del odporniškega gibanja slovenskega naroda proti okupatorju, ki sta pogojevala učinkovitost varnostno obveščevalne službe. Delovanje varnostno obveščevalne službe (VOS) je bilo v Sloveniji tesno in hkrati vzajemno povezano s politično organizacijo Osvobodilne fronte. Centralni komite KPS in Glavni štab NOV in PO Slovenije sta kmalu ugotovila, da ni mogoče predvideti uspešnega razvoja narodnoosvobodilnega boja brez množične in dobro organizirane obveščevalne službe. Z ustanovitvijo Varnostne in obveščevalne službe OF, ki je nastala 15. avgusta 1941 pod okriljem CK KPS, so bili postavljeni temelji nove osvobodilne akcije proti okupatorju kot specifično orožje narodnoosvobodilnega boja. Obveščevalna služba naj bi omogočila čim boljši vpogled v okupatorjeve vrste, tako civilne uprave kot vojaškega poveljstva, varnostna služba pa se je nanašala na sabotažne in diverzantske akcije ter preprečevala delo sovražnikovih zaupnikov. Nujnost organiziranja vojaške obveščevalne službe je postajala vse večja, vendar pa do širšega organiziranja vse do poletja 1942 ni prišlo. Z veliko italijansko ofenzivo pa so tudi partizanske enote potrebovale čimbolj natančne vojaške obveščevalne informacije, kar je sprožilo, da so glavni štab NOV in partizanski odredi Slovenije začeli ustanavljati obveščevalni oddelek. S pomočjo civilnega prebivalstva so se tako začele zbirati obveščevalne informacije pri okrožnih komitejih. Prelomnico predstavlja kapitulacija Italije, ki je sprožila, da se je VOS iz Ljubljanske pokrajine, kjer je delovala predvsem v prvih letih, razširila tudi v druge slovenske pokrajine. Kolegij VOS in centralni komite KPS sta v ta namen sestavila dva dokumenta v katerih sta bila opredeljena dejavnost, kadrovska

sestava, pristojnosti in način organiziranja VOS v vojski in na terenu. Tako se je VOS začela organizirati in širiti v vse slovenske pokrajine glede na stopnjo in razvoj organiziranega odpora. Potreba po organiziranju enotne vojaške in civilne obveščevalne službe pa je konec leta 1942 postala vsejugoslovanska in po naročilu vrhovnega poveljnika Josipa Broza Tita je slovensko politično vodstvo pričelo s sistematičnim organiziranjem obveščevalne službe v partizanskih enotah, medtem ko je civilna obveščevalna služba še naprej delovala kot varnostno-obveščevalna služba. Ustanovljen je bil Glavni obveščevalni center za Slovenijo, katerega naloga je bila, da organizira in vodi obveščevalno službo na območju celotne Slovenije. Terenska obveščevalna služba je bila organizirana v divizijske obveščevalne centre v divizijah in brigadne obveščevalne centre v brigadah ter bataljonske in četne obveščevalne centre oziroma pooblaščenice. O delovanju in rezultatih obveščevalne službe so morali poročati obveščevalnemu oddelku glavnega štaba NOV in POS. V obveščevalne centre so bili postavljeni obveščevalni oficirji, ki so morali na svojem območju s pomočjo zaupnikov, ki so jih sami določili, postaviti obveščevalno mrežo. V skladu z reorganizacijo obveščevalne službe pa se je februarja 1944 reorganizirala tudi varnostnoobveščevalna služba. Bila je razpuščena, njeno delo pa je opravljal Odsek za notranje zadeve SNOS in sicer Oddelek državne varnosti – obveščevalna služba. Pomemben korak v razvoju obveščevalne službe so bile tudi organizirane obveščevalne šole v letu 1944, ki so usposabljele obveščevalni kader. Odsek za notranje zadeve je dobil na voljo tudi lastno vojaško enoto Vojsko državne varnosti (VDV), ki je bila sestavni del NOV. VDV je nastala iz nekdanjih borcev VOS. Razvijala se je postopoma z ustanovitvijo treh brigad na območju Slovenije in tako postala najvišja stopnja organiziranosti obveščevalne službe. Z ustanovitvijo Korpusa narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ), 15. avgusta 1944, pa so slovenske enote VDV postale del KNOJ-a. Novi ustroj notranjih zadev ni bil neposredno povezan in ne usklajen z nastajanjem novega pravnega reda in sodstva. Še predno se je izoblikovalo novo sodstvo, so dobili organi za notranje zadeve in za obveščevalno dejavnost prednost pri izvrševanju tako zakonskih kot političnih ukrepov. Sestavljeno je bilo prvo poverjeništvu na jugoslovanski ravni, ki je dejansko postavilo svojo organizacijo od centra navzdol in je nastajala v letu 1944 tako v okviru nove ljudske oblasti kot v okviru vojske. Ti organi so bili večinoma neposredno podrejeni centralnemu vodstvu, oziroma so

od njega sprejemali ukaze in so predstavljali tudi prvo resnično centralizirano področje oblasti v Jugoslaviji. To dejstvo pojasnjuje, da so notranje zadeve in obveščevalna služba imele poseben pomen in vlogo na katere bi se vodstvo KPJ pri prevzemu oblasti ob koncu vojne oprlo. Ustanavljanje organov prisile je bilo pomembno prav zaradi nalog, ki jih je prinašal bližajoči se konec vojne, torej zaradi nalog pri prevzemu oblasti. Takšno vlogo je dobil Odsek za zaščito naroda – OZNA, ki jo je z uredbo 13. avgusta 1944 ustanovil Josip Broz Tito. Njena temeljna politično – obveščevalna naloga je bila boj proti elementom, sovražnim narodnoosvobodilnemu gibanju. Ta reorganizacija, ki je poenotila celotne obveščevalne službe jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja je nastala na predlog sovjetske vojaške misije pri vrhovnem štabu. OZNA je postala centralno vodena in organizacijsko zasnovana za vso Jugoslavijo. Bila je neposredno podrejena poverjeništvu za narodno obrambo NKOJ-a. Kmalu je postalo jasno, da je bila namenjena pripravam na čas po vojni, saj je imela nalogo pripraviti povojni aparat državne varnosti. Za svoje delo v Sloveniji je OZNA od NKOJ in Vrhovnega štaba, ki jo je vodil načelnik Ivan Maček – Matija, kmalu dobila široka pooblastila. Naloga OZNA je bila zaščititi revolucijo in na podlagi sprejetih novih navodil o pregonu »narodnih sovražnikov« t.j. *»Odlok o izrednih ukrepih (merah) proti pomagačem okupatorjev, domobrancem in veleizdajalcem,«* je izvajala izgon javno znanih nasprotnikov NOB in njihovih družin ter svojcev pripadnikov domobranstva, s pravico zaplembe njihovega premoženja. Bližajoči se konec vojne je leta 1944 povzročil izrazito preusmeritev revolucionarne strategije KPJ in njene politike vodenja narodnoosvobodilnega gibanja iz zgolj političnih prijemov, podrejenih osvobodilnemu gibanju in vojaškim operacijam, na politiko graditve in organizacije nove jugoslovanske države. Še pomembnejše od politične in sodne aktivnosti NOG pa je bila za povojni razvoj pomembna reorganizacija organov notranjih zadev in obveščevalne službe v Sloveniji in Jugoslaviji. Svoje organizacije so oblikovali tako, da bi lahko takoj začele delovati, nasprotni strani pa ne mogle dopustiti nobene možnosti, da se utrdi.

1.0 PREDMET, CILJI IN METODE PROUČEVANJA

1.1 PREDSTAVITEV PROBLEMA

Vloga in organizacija obveščevalnih služb se skozi čas spreminja glede na družbeno in politično dogajanje, dejstvo pa je, da vseskozi obstajajo, se preoblikujejo, s čimer se spreminja tudi njihova vsebina dela.

S proučevanjem obveščevalne službe narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije v 2. svetovni vojni, kot specifičnem obdobju, poskušam prikazati organiziranost in delovanje vojaške obveščevalne službe v slovenski partizanski vojski (NOV in PO Slovenije), ter kakšna je bila njena vloga v NOB in kako so te izkušnje in pridobitve vplivale na njen nadaljnji razvoj.

1.2 OPREDELITEV PREDMETA PROUČEVANJA

Z opredelitvijo predmeta želim opisati bistvena dogajanja, ki se nanašajo na delovanje obveščevalne službe v času NOB v Sloveniji in obenem predstaviti poglobljena dosedanja spoznanja in vire proučevanja v posameznih točkah, ki zajemajo razjasnitev ključnih pojmov in njihovega pomena ter ciljev in metod proučevanja.

Proučevano temo sem pričela s pojasnitvijo okoliščin, v katerih se je NOV razvijala in s katerimi obveščevalnimi službami okupatorskih sil in sil protirevolucionarnega tabora se je soočala, ter na podlagi teh dejstev pričela tudi sama v boju proti njim z organiziranjem in razvojem lastne obveščevalne službe, ki ga opisujem v naslednjem poglavju, hkrati pa želim razvoj in organizacijo obveščevalne službe prikazati tudi v posameznem primeru določene vojaške enote kot študijo primera, ki omogoča posploševati ugotovitve. Nadaljne poglavje zajema organiziranje obveščevalne službe v posameznih vojaških formacijah in njenih značilnostih, kako se je organizirala in delovala obveščevalna mreža na terenu, kako je bila organizirana protiobveščevalna služba ter pomen izobraževanja obveščevalnih kadrov. Kako je bila povezana obveščevalna

služba NOV in POS z NOV Jugoslavije pa opisujem v zadnjem poglavju. Diplomsko delo zaključim s sklepi in verifikacijo hipotez.

1.2.1 KLJUČNI POJMI

Pojmovna opredelitev je nujna osnova in instrument razlage podatkov, mnenj in stališč v procesu raziskovanja.

Posamezne znanstvene discipline različno opredeljujejo pojem obveščevalne službe saj njihov razpon sega od skrajno negativnih opredelitev do povečevanja v kult.

Ključne pojme bom skladno s predmetom proučevanja razdelila v dve skupini in sicer:

- **pojem obveščevalne službe v širšem smislu in z njo tesno povezane pojme:** obveščevalni sistem, obveščevalna dejavnost, varnostno-obveščevalni sistem, obveščevalna skupnost, protiobveščevalna skupnost,
- **pojmi, ki se nanašajo na predmet obravnave:** vojaška obveščevalna služba.

1. OBVEŠČEVALNA SLUŽBA

Pojem obveščevalna služba ni enotno in jasno opredeljen. Nekateri avtorji menijo, da je obveščevalna služba stvar sama po sebi in obveščevalno službo izenačuje z drugimi dejavnostmi človeka (Kent); da je vzrok za nastanek in delovanje obveščevalne službe v pojavu tajnosti (Hetl); da gre za organizirano prizadevanje za pridobivanje in ocenjevanje podatkov (Farago), da je to državni organ, ki ima osnovno nalogo, da poroča o skrivnostih nasprotnika (Rodić). Sodobni avtorji, kot so Codevilla, Dedijer, Ford in Godson pa poudarjajo, da gre pri obveščevalnih službah predvsem za »Intelligence institution«. Obveščevalna služba po Markoviću pa je posebna organizacija (aparatus) države, katere prioritetni cilji so zbiranje, analiziranje in ocenjevanje obveščevalnih podatkov in spoznanj o drugih državah, njihovem vojaškem in ekonomskem potencialu, političnem stanju in namerah ter znanstvenih dognanjih. Nosilec oblasti daje dolgoročne ocene in predvidevanja ter nudi odgovore na niz vprašanj, ki so pomembna za strateško (in praktično) vodenje politike. Torej obveščevalna služba ni le aparat za zbiranje

tajnih podatkov, temveč zbrane podatke tudi analizira, ocenjuje in nosilec državne oblasti daje konkretna priporočila za vodenje politike. Za pridobivanje takšnih podatkov pa ne zadostujejo le tajni podatki, danes se poleg posebnih metod in sredstev dela na voljo tudi legalne možnosti za pridobivanje podatkov (Purg 1995: 33).

2. OBVEŠČEVALNI SISTEM

Pojem je povezan predvsem z obliko organiziranja obveščevalnih služb. V tem smislu ga lahko opredelimo v ožjem in širšem pomenu:

- **v ožjem pomenu** ga lahko opredelimo kot nacionalni obveščevalni sistem oziroma s predpisi določeno področje dela in medsebojnih odnosov vse obveščevalnih organizacij in drugih ustanov države (profesionalne državne in paradržavne institucije), ki zbirajo, ocenjujejo in posredujejo obveščevalne podatke ter informacije, opravljajo pa tudi druge naloge, ki so jim naložene.
- **v širšem smislu** pa gre za povezovanje nacionalnih obveščevalnih sistemov v širše sisteme npr. zveza Nato, Evropska skupnost (Purg 1995: 36).

3. OBVEŠČEVALNA SKUPNOST

Purg se opira na Richelsonovo definicijo, ki pravi, da se izraz »obveščevalna skupnost« pogosto uporablja kot drugi izraz za obveščevalni sistem v ožjem smislu. Opredeli in določi se z vladnimi določbami, praviloma pa jo sestavljajo »obveščevalne službe, organizacije za zbiranje posebnih obveščevalnih podatkov ter druge obveščevalne elemente pri raznim ministrstvih« (Purg 1995: 37).

4. VARNOSTNO – OBVEŠČEVALNI SISTEM

V teoriji in praksi se pri nas ta izraz pogosto uporablja in bi ga bilo v ožjem smislu možno opredeliti kot enoten sistem vseh obveščevalnih in protiobveščevalnih dejavnosti, ki jih izvajajo posamezne organizacije in ustanove ter službe na vseh ravneh, z enotnim ciljem zaščite temeljnih in splošnih družbenih vrednot (Purg 1995: 36).

5. OBVEŠČEVALNO – VARNOSTNA DEJAVNOST

Temeljna značilnost je tajnost delovanja, ki se kaže v načinu pridobivanja – praviloma tajnih – podatkov, ki mora biti tajeen kar pomeni, da v javnosti niso na voljo. Te podatke je treba zelo hitro analitično ovrednotiti in oblikovati v obveščevalne informacije. Dejavnost opredeljujejo legalna, strokovna in etična načela, kar je še zlasti pomembno zaradi njene posebne občutljivosti saj vključuje posege v človekovo zasebnost in predstavlja določena varnostna tveganja ter poseganja na področje tajnosti podatkov. Bistvo osnovne dejavnosti so varnostno obveščevalni procesi, ki vsebujejo dokaj prepletene in soodvisne postopke. Kljub temu pa so sestavine procesa prepoznavne, saj gre v prvi vrsti za načrtovanje in usmerjanje, pridobivanje podatkov in njihovo analiziranje in vrednotenje ter posredovanje končnih informacij (Purg 1995: 31).

Varnostna dejavnost pa pomeni preprečevanje, preiskovanje in odpravljanje določenih oblik ogrožanja varnosti neke dobrine, npr. države. V primerjavi z obveščevalno dejavnostjo, ki predvsem pomeni zbiranje podatkov, njihovo analiziranje in obveščanje, je zagotavljanje varnosti oziroma varnostna dejavnost predvsem ukrepanje, in sicer pretežno na način ter z metodami in sredstvi, ki se razlikujejo od načina, metod in sredstev obveščevalne dejavnosti. Varnostno dejavnost kot funkcijo države opravljajo policija in druge varnostne službe (Purg 1995:35).

6. PROTIOBVEŠČEVALNE SLUŽBE

Tu se Purg naslanja na definicijo The New Encyclopaedia Britannica, ki pravi, da je bistvena naloga protiobveščevalne službe zaščita države pred delovanjem tujih obveščevalnih in varnostnih služb ter drugih organizacij skupin in posameznikov, ki skušajo z nasilnimi (ali drugimi) sredstvi rušiti državno ureditev. Njen poglavitni namen je preprečiti tujim vohunom, da prodrejo do izvorov informacij (vlada, oborožene sile, varnostno organi), ter skrbi tudi za zaščito visoke tehnologije (Purg 1995: 35).

7. VOJAŠKA OBVEŠČEVALNA SKUPNOST

Je dejavnost, ki zbira, vrednoti in uporablja podatke, pomembne za obrambo; deluje samostojno ali v sklopu širših obveščevalnih organizacij, v miru in vojni. Zbira podatke predvsem o nasprotnikovi vojaški moči, oborožitvi, organizaciji, formaciji, vojnih načrtih, kadrih in podobno. Oblike njenega dela so opazovanje, patrolje, snemanje z zraka, vohunstvo, dešifriranje, zasliševanje ujetnikov.

Obveščevalne službe se med seboj razlikujejo in pri proučevanju obveščevalnih služb NOB lahko že ugotovimo, da gre za vojaške obveščevalne službe manjših enot, in da je njena notranja organiziranost bila štabna. V specifičnih okoliščinah, kot je bila svetovna vojna, ki se je na slovenskem in jugoslovanskem ozemlju manifestirala kot narodnoosvobodilni boj za osvoboditev narodov izpod okupatorja in protirevolucionarnega tabora, je vojaška obveščevalna služba delovala skrajno zaupno in strogo konspirativno. Njen uspešno delovanje je bilo v največji meri odvisno od človeškega faktorja in manj od tehnoloških sredstev, ki so bili takrat težko dosegljivi ali pa jih sploh ni bilo.

8. NARODNOOSVOBODILNA VOJSKA IN PARTIZANSKI ODREDI SLOVENIJE – NOV IN POS

So oboroženi oddelki slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja 1941 – 1945. Poimenovanje se je začelo uporabljati januarja 1943. Slovensko osvobodilno vojsko so sestavljali partizanski vodi, čete, bataljoni ali brigade za katere so skrbeli terenski odbori OF. Enotam so poveljevali komandirji in komandanti, komisarji pa so bili predstavniki OF v vojski. Po sprejetju odloka Vrhovnega plenuma OF jeseni 1941, so se slovenske partizanske čete kot samostojen slovenski zbor z lastnim poveljstvom vključile v jugoslovanske narodnoosvobodilne odrede. Istega leta je bila ustanovljena Narodna zaščita kot sestavni del slovenskih oboroženih sil, kjer so se novi borci pripravljali za boj v partizanskih enotah. Z razvojem narodnoosvobodilnega boja, je tudi NOV in POS prešla na višjo organizacijsko raven, saj je ustanovila operativno, štabno, obveščevalno ter sanitetno in veterinarsko službo. Štabe po vsej Sloveniji so povezovale kurirske zveze v NOV ter enote za zveze NOV in POS. Osnovali so tudi inženirske enote, hitro pa se je razvijal tudi sistem šol in tečajev vseh stopenj

in vrst. Enote NOV in POS so se v sklepnih bojih za osvoboditev Slovenije spomladi 1945 postopoma vključevale v Jugoslovansko armado. Generalni štab NOV in POS je bil marca 1945 preimenovan v Generalni štab Jugoslovanske armade za Slovenijo, štabi korpusov in operativne cone pa so bili razpuščeni. S tem je bila odpravljena samostojnost slovenske partizanske vojske, slovenskemu narodu pa odvzeta ena glavnih sestavin njegove državnosti. Precej enot so takoj po koncu vojne vključili v Korpus narodne obrambe Jugoslavije (Enciklopedija Slovenije 1993: 324).

1.2.2 HIPOTEZE

1. V začetnem obdobju delovanja NOV je bila njegova obveščevalna služba še nespecifična organizacija, saj obveščevalni sistem slovenskega odporniškega gibanja še ni bil opredeljen, z njenim razvojem pa se obveščevalna služba narodnoosvobodilne vojske loči in deluje samostojno kot vojaška obveščevalna skupnost za Slovenijo.
2. Organizacija obveščevalne službe narodnoosvobodilne vojske predstavlja specifično obliko delovanja, ki je imela med NOB pomembno funkcijo in vpliv na nadaljne politične procese v odporniškem gibanju.
3. Obveščevalni sistem se je v času NOB šele konstituiral, zato se je tudi organizacija obveščevalne službe razvijala skozi svoje delovanje.

1.3 CILJ PROUČEVANJA

Na splošno teoretični ravni je cilj proučevanja raziskati splošne značilnosti in delovanje obveščevalne službe NOV in PO Slovenije, kot specifične organizacije, ki je imela v slovenski zgodovini pomembno obrambno vlogo.

Najprej bom poskušala iz obstoječih pisanih virov raziskati ključne pojme in značilnosti obveščevalne dejavnosti. Te splošne značilnosti bom primerjala z obveščevalno dejavnostjo med NOB in primerjala njihove skupne lastnosti in posebnosti. Dosežene ugotovitve bom analizirala in jih poskušala razdeliti na

»dobre in slabe«, oziroma kaj je bilo v delovanju obveščevalnih služb pozitivno, nujno in pomembno, ter kaj je bilo škodljivo.

V ožjem smislu je cilj naloge ovrednotiti obramboslovni vidik obveščevalne službe NOV in POS Slovenije, ki je zaradi svojega specifičnega delovanja imela velik vpliv na nadaljnji politični razvoj v državi.

1.4 METODE PROUČEVANJA

Zastavljeni predmet in cilj obravnave terjata uporabo različnih metod proučevanja:

1. **METODA ANALIZE PISANIH VIROV:** proučevanje in spoznavanje političnih in vojaških odločitev vodstva NOB na podlagi ohranjenih obveščevalnih virov in dokumentov.
2. **HISTORIOGRAFSKA KRITIKA VIROV:** ovrednotiti pogoje skozi zbrane vire in značilnosti nastanka obveščevalne službe NOV.
3. **ŠTUDIJA PRIMERA (CASE STUDY):** omogoča na posameznem primeru posploševati ugotovitve: primer organiziranosti obveščevalne službe vojaške enote.
4. **DESKRIPTIVNA METODA:** opisati razvoj obveščevalne službe NOV in POS.

2.0 OKOLIŠČINE V KATERIH SE JE OBVEŠČEVALNA SLUŽBA NOV IN PO SLOVENIJE RAZVIJALA

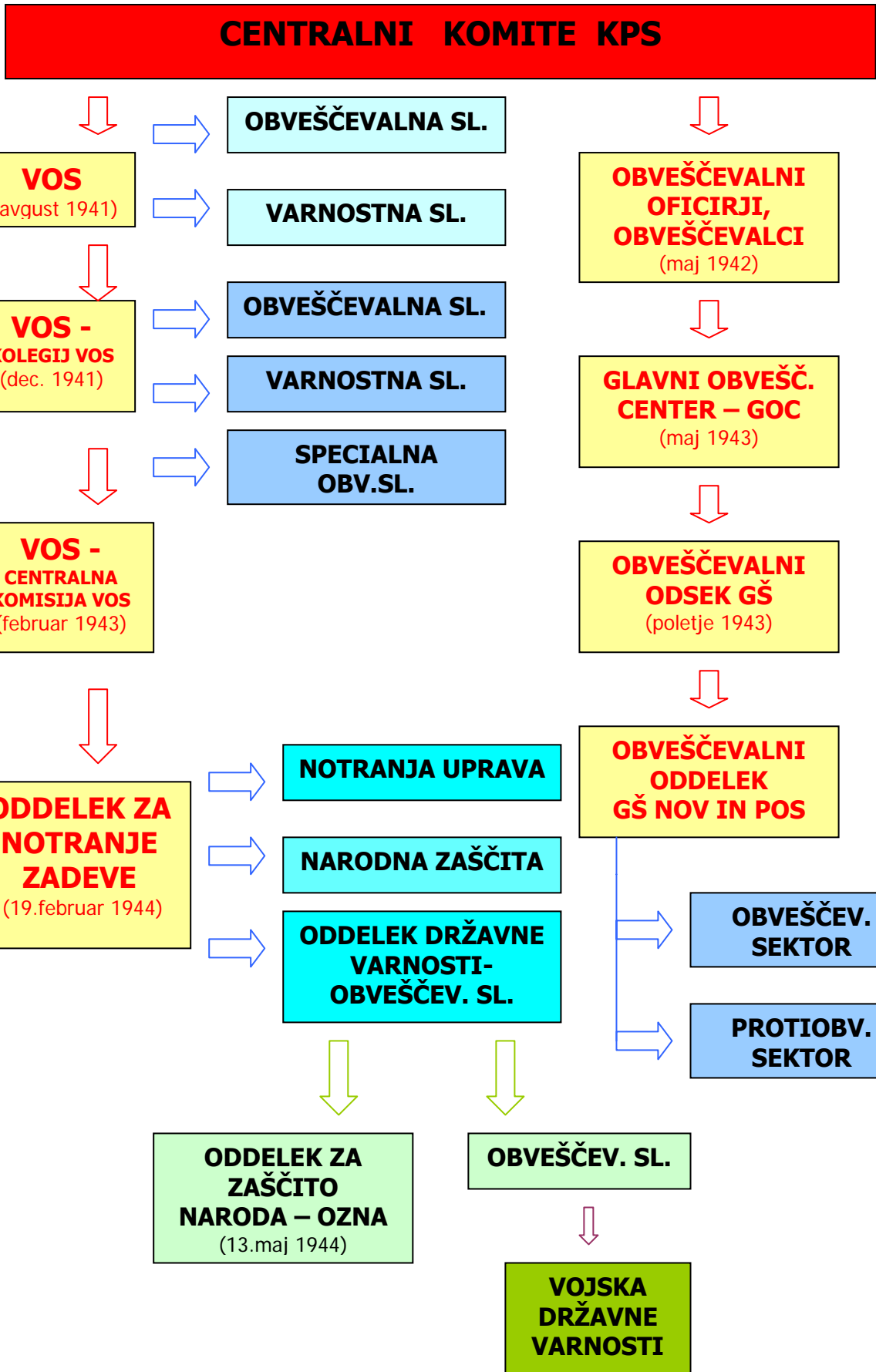
Armade sil osi so 6. aprila 1941 začele brez vojne napovedi vojaške operacije na vseh jugoslovanskih mejah v želji, da branilce presenetijo in njihov odpor zlomijo še preden bi bila končana mobilizacija oboroženih sil (Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1976: 37). Jugoslavija je bila okupirana v 12 dneh, jugoslovanska vojska je razpadla in 17. aprila kapitulirala, vlada pa se je umaknila na ozemlje pod britanskim nadzorom. Okupatorji so si razkosali Jugoslavijo, medsebojno križanje nemških, italijanskih in madžarskih imperialističnih ciljev glede slovenske zemlje pa se je izrazilo tudi pri razkosanju Slovenije: Nemci so zasedli Štajersko in Gorenjsko, Italijani so zasedli Ljubljano, Notranjsko in Dolenjsko, Madžari Prekmurje, vzporedno pa je podtalno delovala še »peta kolona«.¹ Pod vodstvom KPS je bila v Ljubljani 27. aprila 1941 ustanovljena Osvobodilna fronta slovenskega naroda in že poleti 1941 leta so nastale prve partizanske čete po vsej deželi. Te pa so se že kmalu izkazale v uspešnih borbenih akcijah, saj so v četah sodelovali tudi izkušeni možje iz predvojnega ilegalnega delovanja. Za Osvobodilno fronto slovenskega naroda so bili ustvarjeni temelji osvobodilnega gibanja in izvedene glavne tehnične in druge priprave za bodočo množično oboroženo akcijo zoper okupatorja. KPS si je zagotovila vodilni položaj v partizanski vojski, propagandi in varnostnoobveščevalni službi, tako da je imela v rokah večino vzvodov (Slovenska novejša zgodovina 2005: 610).

¹ Izraz, ki ga je odporniško gibanje uporabljalo za notranje sovražnike: vohuni, denuncianti, zavestni izdajalci lastnega naroda, zavestni podporniki italijanskih okupatorjev, podporniki nemških okupatorjev, bivše voditelje bivše JRZ in JNS, denarni magnati bivših voditeljev JNZ. V Slovenskem poročevalcu št. 5 z dne 31. januarja 1942 je pod naslovom »Kdo vse je peta kolona«, rečeno: »Peta kolona je vsakdo, ki zanika pravico slovenskega naroda do samoodločbe. Kdor slovenskemu narodu ne prizna te elementarne narodne pravice, ta je agent tega ali onega imperializma, torej peta kolona«.

Po napadu Nemčije na SZ 22. junija 1941 se je pričela doba izrazitega množičnega poleta OF in oborožene akcije slovenskega partizanstva. V OF se je združilo 18 različnih političnih, kulturnih in drugih skupin ter organizacij, ki so podprle KPS pri njenem predlogu, da pride takojšnja oborožena akcija na prvo mesto v akcijskem programu OF. Ljubljana je bila vse do maja 1942 središče narodnoosvobodilne vojne slovenskega naroda. V njej je bilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja in iz nje so vodile vse niti organiziranega odpora po vse Sloveniji. Iz Ljubljane so odhajali prvi borci v partizane. Za razširitev oboroženega boja je bila 17. oktobra ustanovljena posebna polvojaška organizacija Narodna zaščita² kot sestavni del slovenske oborožene sile za obrambo slovenskega ljudstva proti nasilju. Hiter in uspešen razvoj narodnoosvobodilnega gibanja in narodno enotnost je skušal zavreti in uničiti protirevolucionarni tabor. Jeseni 1941 se jim je pridružil Draža Mihajlović in skupaj so poskušali ustanoviti svoje oddelke, a jim v Sloveniji to takrat ni uspelo. Uspelo jim je leto dni pozneje v t.i. roški ofenzivi leta 1942, ko so pod okriljem italijanskega okupatorja organizirali »belo gardo« pod imenom Milizia volontaria anticomunista (MVAC). Tedanja uradna oblast in cerkvena oblast pa je z okupatorjem začela sodelovati tudi ekonomsko. Po navodilih okupatorja so stare državne oblasti delovale po navodilih okupatorja in pričele s politično akcijo zoper OF. Iz tega razloga je CK KPS ustanovil v Ljubljani dne 15. avgusta 1941 obveščevalno in varnostno službo OF, za katero se je po nekaj mesecih uveljavil naziv Varnostno-obveščevalna služba OF (VOS OF). To službo je v imenu CK KPJ ustanovil Edvard Kardelj, z nalogo, da zbira vse potrebne informacije o sovražniku, ščiti narodnoosvobodilno gibanje pred provokatorji in uničuje izdajalce. VOS je torej nastala iz spoznanja, da je treba ustvariti tako organizacijo, ki bo sposobna odkriti namere okupatorja, kolaboracionistov in sovražnikov vseh vrst ter preprečiti njihovo delovanje. Poldrugo leto je vodil VOS

² Formalni odlok o ustanovitvi je izdala IO OF in glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Sprva se je Narodna zaščita imenovala Vaška zaščita. Organizirali so jo vojaški referenti rajonskih in okrožnih komitejev Vanjo so se mobilizirali zavedni Slovenci od 18. do 50. leta starosti (Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945 1976: 173).

kolegij, od izdaje navodil za reorganizacijo VOS, to je od februarja 1943 dalje pa centralna komisija VOS (CK VOS). Člani kolegija oz. centralne komisije VOS so odgovarjali za posamezne sektorje dela. Glavna sektorja dela VOS sta bila: obveščevalni in varnostni. Obveščevalni sektor se je delil na civilni in vojaški del. Civilna obveščevalna služba je obsegala dve področji: posebno in množično obveščevalno službo (glej shemo 2.1). Množična obveščevalna služba je poleg političnih obvestil zbirala tudi vojaška obvestila vse do poletja 1942, ko je bila formirana posebna skupina obveščevalcev, ki je zbirala vojaške podatke o okupatorju in kolaboracionistih. Konec leta 1942 je VOS začel izpopolnjevati in širiti svoj obveščevalni aparat tudi izven Ljubljane, v pokrajine, in tako poskušal postaviti samostojno obveščevalno organizacijo. Odločilen premik so bila februarja 1943 podana Titova navodila o ustanovitvi enotne jugoslovanske obveščevalne službe, v skladu z njimi pa od CK KPS izdana navodila za izgraditev VOS na terenu in v vojski in navodila za izgradnjo obveščevalne službe NOV in PO Slovenije. V skladu z navodili je bil pri glavnem poveljstvu oziroma glavnemu štabu NOV in PO Slovenije postavljen glavni obveščevalni center (GOC), ki je deloval vse do ukinitve VOS leta 1944. Namesto VOS je bil z odlokom vrhovnega poveljnika NOV in POJ dne 13. maja 1944 ustanovljen Oddelek za zaščito naroda (OZNA) s katerim so poenotili in na novo organizirali obveščevalne službe. V slovenskih dokumentih se Ozna pojavi šele od avgusta 1944 dalje, in je delovala vse do konca vojne, po vojni pa kot Udba (Gombač 1979: 31).



Shema 2.1: Organizacijski razvoj obveščevalne službe NOV in POS.

2.1 OBVEŠČEVALNE IN VARNOSTNE SLUŽBE OKUPATORSKIH SIL NA SLOVENSKEM

1. NEMŠKA OBVEŠČEVALNA SLUŽBA

V Nemčiji je leta 1936 prišla na oblast nacistična in nacionalsocialistična stranka, kar je za Nemčijo in kasneje za svet pomenilo zgodovinski preobrat. Z uvedbo nacistične policije, kot zelo zapletene organizacije, saj je šlo za preplet večih služb, ustanov in pristojnosti, ki so se med seboj težko ločevale, je Nürnberško sodišče ločilo obveščevalne in varnostne službe po pristojnosti:

- a) **Geheime Staatspolizei (Gestapo)** – Tajna državna policija in
- b) **Sicherheitsdienst des Reichsführers SS** ali kratko **SD** – Varnostna služba

Obe službi sta po 26. juniju 1936 prišli pod skupno Heydrichovo poveljstvo, strnitev obeh pa je bila potrjena leta 1939, ko so se različne državne in strankine oblasti pretopile v upravno enoto: **Reichssichereithauptmant (RSHA)** – Glavni državni varnostni urad.

RSHA je bil razdeljen na sedem uradov:

1. I. urad: Osebe: Nastavitev in izobraževanje za ves RSHA,
2. II. urad: Organizacija, pravo in uprava: Prejemki in material za ves RSHA,
3. III. urad: **Obveščevalna služba v domovini**: Zajemala je notranjo varnost in vzdrževala sistem notranjih vohunov,
4. IV. urad: Gestapo: Tajna državna policija, ki je imela neomejeno pravico do aretacij in zatiranja nasprotnikov,
5. V. urad: KRIPPO - kriminalistična policija,
6. VI. urad: **Obveščevalna služba v inozemstvu**: Imela je pristojnost za vse inozemstvo, posebej za zasedena ozemlja. Njene pristojnosti so zajemale organizacijo obveščevalnih služb, vohunstvo na zahodu, vohunstvo v Rusiji in na Japonskem, vohunstvo na območju ZDA, vohunstvo v vzhodni Evropi in še tehnične zadeve,
7. VII. urad: Arhiv (Butler, Ferenc 1998: 244).

Himmler je leta 1931 bil državni vodja SS in Gestapa in zgraditi je hotel obveščevalno mrežo SS. Heydrich, ki je istega leta kot obveščevalni častnik

zapustil mornarico oziroma bil odpuščen, hkrati pa bil goreč nasprotnik komunizma in socializma, je bil prvi mož, ki je ustrezal tej zamisli in s svojimi idejami o organizaciji obveščevalne službe kot varnostne službe NSDAP (Nacionalnosocialistična nemška delavska stranka) leta 1932 postal vodja obveščevalne službe. SD je razmeroma hitro postal notranja vohunska in izsleditvena ustanova, ki se pri zasledovanju ciljev ni bala prisile. Heydrich kot njen organizator in vodja je svoje podrejene večkrat opozarjal, da »*morajo o ljudeh vedeti čim več*«. Čez nekaj let je SD štel že 100.000 rednih nameščencev, izsledovalcev in ovaduhov, ki so zbirali podatke o strankinih članih in strankinih sovražnikih, o njihovi moči in šibkosti, nagnjenih in navadah (Butler, Ferenc 1998: 52). SD je bila razdeljena v tri urade. V prvem je deloval sam Heydrich, v SD II (tuzemstvo) je tesno sodeloval s pristojnimi organi gestapa, in SD III (inozemstvo) v katerem je bila obveščevalna mreža v tujini in protiobveščevalna. V obdobju od leta 1936 do 1941 je nemška obveščevalna služba sodelovala z bivšo jugoslovansko policijo v boju proti KPJ, kjer so jim pomagali tudi domači Nemci. Njihove akcije so bile zasnovane na izrazito nacistični ideologiji in bile skrajno protislovansko in protikomunistično usmerjene. Nemški varnostno operacijski aparat v Sloveniji je bil v času narodnoosvobodilnega boja voden centralno iz Berlina. Okupirana Slovenija je bila vključena v XVIII. vojaško okrožje s sedežem v Salzburgu. Štajersko in Gorenjsko so nameravali vključiti v Tretji rajh, njeno prebivalstvo pa popolnoma germanizirati. SD kot obveščevalno službo NSDAP so koroški nacisti vzpostavili že leta 1936, ob priključitvi Avstrije k Nemčiji leta 1938 pa je Heydrich na Dunaju ustanovil nadodsek SD (SD-Oberabschnitt Wien), v središčih takratnih avstrijskih zveznih dežel pa odseke SD (SD-Abschnitt), torej tudi v Celovcu. Celovski odsek je imel štiri oddelke, in sicer: za upravo, za osebje, za kulturo, tisk, film, gospodarstvo in za Abwehr (Butler, Ferenc 1998: 207). SD je na Koroškem zbirala podatke o partizanih in prvi uspeh je bila izsleditev že s partizani povezane skupine ubežnikov iz nemške vojske v Selah. Na odsekih SD v Gradcu in Celovcu so po zbranih podatkih za vsak okraj na Koroškem, Štajerskem in Gorenjskem v začetku 1941 sestavili poseben dosje, tudi z imeni oseb, ki jih je bilo treba takoj zapreti. Pripravili so tudi kader za poveljstva in urade policije in SD za bodoča zasedena ozemlja. Z okupacijo Gorenjske in Štajerske se je nemška obveščevalna služba okrepila, saj se je oprla na okupacijski aparat (Butler, Ferenc 1998: 212).

V Ljubljani je bilo v letu 1941 in v začetku leta 1942 okoli 30 sodelavcev nemške varnostne službe (SD), ki so bili povezani z uradom SD v Mariboru za območje Štajerske, spomladi leta 1942 pa še z Bledom za območje Gorenjske. V ostalih manjših krajih so ustanovili izpostave Gestapa³. Po kapitulaciji Italije je Ljubljanska pokrajina prišla v t.i. operacijsko cono »Jadransko primorje«, vendar njenih policijskih ustanov niso podredili policijskemu poveljstvu v Trstu, temveč komandantu varnostne policije in varnostne službe na Bledu. Zaradi izselitve Nemcev iz Ljubljane na Bled je izgubila vrsto sodelavcev, baz, kar je za vodje uradov pomenilo velik udarec, saj se je po njihovem mnenju razbijala dobra in izkušena zaupniška mreža (Ferenc 1998: 231).

Nemški obveščevalni aparat pa je bil na okupiranih območjih že leta 1942 vse manj uspešen, saj se je v svojem delovanju prvič srečal s tako obsežnim in organiziranim ljudskim odporom. Zaradi tega so bili gestapu dodeljeni specialisti, ki so imeli že predvojne izkušnje s komunistično partijo. Njihova naloga je bila, da se vrinejo v partizanske vrste in povzročajo spore med partizani, intrige, razbijati trdnost organizacije, na drugi strani pa si pridobivati zaupnike in s tem prepotrebne informacije. Hkrati s temi akcijami gestapa pa se je povečal tudi teror nad prebivalstvom. Sredi 1943. leta Nemci le spoznajo, da narodnoosvobodilnega gibanja ni mogoče zatreti, celo več, gibanje se je širilo tudi na rajhovsko področje. Štajersko in Gorenjsko tedaj proglasi za Bandengebiet (Forte 1979: 124).

2. ITALIJANSKA OBVEŠČEVALNA SLUŽBA

Italijanska obveščevalna služba se ne more primerjati z delom in uspehi nemške obveščevalne službe, a navkljub temu je bila zelo aktivna, zlasti na področju Slovenskega primorja in kasneje na okupiranem ozemlju Jugoslavije.

³ Od 872 ugotovljenih centrov nemške obveščevalne službe, ki so od leta 1941 do 1945 delovali na področju vse Jugoslavije, je bilo v Sloveniji kar 221 centrov in od teh 78 ustanov Gestapa, ali nekaj več kot tretjina (Forte 1979: 124).

1. Do kapitulacije Italije je delovala **OVRA** (Opera Volontaria Repressioni Antifascismo) – Prostovoljna organizacija za borbo proti antifašistom kot tajna politična policija. Spadala je pod pristojnost ministra za notranje zadeve.

2. Za zaščito fašističnega režima je delovala:
 - a) **MVSN** (Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale) – Prostovoljna milica za nacionalno varnost, in njen
 - b) **UPI** (Ufficio Politico Investigativo) – Politični preiskovalni urad

3. Posebno vejo varnostne službe so predstavljali:
 - a) **CCRR** (Carabinieri Reali) – kraljevi karabinjeri
 - b) **SIM** (Servizio Informazioni Militari) - vojaška obveščevalna služba, ki je bila usmerjena zlasti v inozemstvo.

ad 1) OVRA je kot politična obveščevalna služba imela najvažnejšo vlogo v utrjevanju fašističnega režima. Bila je strogo konspirativna obveščevalna organizacija, podrejena političnemu oddelku generalne direktije javne varnosti pri ministrstvu za notranje zadeve v Rimu. Nižje organizacijske oblike so bile zone, ki jih je bilo v Italiji deset, v času okupacije pa je bilo za okupirano ozemlje Jugoslavije formirana še nova XI. zona s sedežem v Zagrebu. V to zono je prišla okupirana Slovenija z Ljubljansko pokrajino, Dalmacijo in NDH, razen Slovenskega primorja, ki je bilo v I. coni s sedežem v Milanu (Ferenc 1987: 125). Obveščevalno delovanje OVRA se je v glavnem krilo pod javno varnostjo (PS), kjer so bili tudi najodgovornejši funkcionarji PS v mnogih primerih tudi organi OVRA. Glede na to, da je bila OVRA zelo konspirativna obveščevalna služba, se jo redko kje omenja in jo je težko izslediti, znano pa je, da je že leta 1940 usodno posegla v razvijajoče se protifašistično gibanje na Primorskem in ga pred začetkom narodnoosvobodilnega boja praktično zatrla. Našla je devet skrivališč orožja in razstreliva, radiooddajno postajo, tri tiskarske centre in mnogo ilegalne literature. Izmed tristo aretiranih je bilo 240 kaznovanih z opominom, policijskim nadzorom ali internacijo, šestdeset najbolj odgovornih pa je policija izročila sodišču za zaščito države, kjer je bilo devet oseb obsojenih na smrt, štirje so bili oproščeni, ostali pa obsojeni na zaporno kazen (Zgodovina Slovencev 1979: 726).

ad 2 a, b) Prostovoljna milica za nacionalno varnost – MVSN je bila vojaška formacija fašistične stranke organizirana v legije, ki so bile sestavljene iz posameznih bataljonov in čet fašističnih prostovoljcev. Pri teh enotah so obstajali politični preiskovalni uradi – UPI, ki so se ukvarjali z lokalno problematiko in z najbolj brutalnimi fašističnimi metodami.

ad 3 a) Carabinieri reali – CCRR so bili poseben rod italijanske vojske, s posebnimi pravicami in dolžnostmi, ki so bili odvisni od ministrstva za vojsko in ministrstva za notranje zadeve. V pristojnost generalnega poveljstva kraljevih karabinjerjev so spadali inšpektorati karabinjerjev, legije karabinjerjev, ki so se delile na grupe, čete, vode in postaje, kakor tudi vse ostale njihove specialne službe. Njihova dejavnost je bila razvejena in obvladovala je vsa področja in območja življenja. V vseh rodovih vojske so obstajale posebne karabinjerske komande, ki so opravljale naloge vojne policije. Poleg tega so bili izvršilni organ centrov za protiobveščevalno službo, kjer pa teh centrov ni bilo, so sami opravljali protiobveščevalno službo. Obstajali so tudi specialni odredi karabinjerjev v civilu, »Squadra in borghese«, ki so se ukvarjali izključno z operativnim obveščevalnim delom, kakor tudi specializirani zasliševalni odredi »Squadra investigativa« - za vodenje preiskav (Cibic 1979: 130).

ad 3 b) Vojaška obveščevalna služba – SIM, je bil vrhovni organ celotne italijanske vojaške obveščevalne službe, organiziran kot obveščevalni oddelek centralnega glavnega štaba pri vojnem ministrstvu. Njene funkcije so bile strogo vojaške, zajemale pa so defenzivno in ofenzivno obveščevalno službo vseh rodov. Obveščevalno dejavnost SIM proti inozemstvu je potekalo iz obveščevalnih centrov in njenih izpostav. Glavna naloga je bila zbiranje vojaško zanimivih podatkov o potencialnem nasprotniku, prav tako pa je bila pomembna njena protiobveščevalna aktivnost, kot je organiziranje zaščite pred prodorom tujih obveščevalnih služb. Organizirani so bili posebni teritorialni centri za obveščevalno delo proti inozemstvu, s posebno izbranimi in šolanimi obveščevalnimi oficirji, ki so spadali neposredno pod centralo SIM v Rimu. Ti centri so se imenovali vojaško statistične sekcije – »Stazione statistica militare. Poleg OVRA so bili najvažnejši nosilci vseh vojaško političnih ukrepov pri

razbijanju notranjega sovražnika. Obveščevalna in protiobveščevalna dejavnost Italije proti Jugoslaviji se je pojavila že takoj po I. svetovni vojni in sicer so delovali obveščevalni centri za Julijsko krajino in Dalmacijo. Po mirovni pogodbi z Italijo pa je najpomembnejšo funkcijo imela vojna obveščevalna služba SIM s svojimi teritorialnimi obveščevalnimi centri.

Najpomembnejšo vlogo za napad na Jugoslavijo je imel obveščevalni center SIM v Trstu. Ko pa je bilo italijansko obmejno ozemlje proti Jugoslaviji proglašeno za vojno cono, pa je tu začel delovati tudi obveščevalni center II. armade italijanske vojske, ki je okupirala Slovenijo in Dalmacijo in je po okupaciji tudi prevzel od centra SIM težišče obveščevalne dejavnosti na tem ozemlju. Razvoj in dejavnost italijanske obveščevalne službe na okupiranem ozemlju moramo deliti na obdobje, ko je civilna uprava t.i. Ljubljanske pokrajine imela v svojih rokah neomejeno oblast, to je do februarja 1942, ter na obdobje, ko je bila uvedena pristojnost vojske v vzdrževanju in obrambi javne varnosti.

V okupirani Ljubljani se je kmalu pojavil teritorialni center CS (Contra spionaggio), katerega naloga je bila razbitje stare jugoslovanske obveščevalne mreže oz. agenture, ki je delovala proti Italiji. Obveščevalni center je deloval kot »Znanstveni biro za koordinacijo raznih dejavnosti« (Ufficio Studii Coordinamento Attivita varie) – USSAV vse do kapitulacije Italije, ko je bil center razpuščen, njegovo agenturo pa je prevzel nemški ABWEHR (Cibic 1979: 134).

Obveščevalni center XI. armadnega korpusa je bil vodeči obveščevalni center celotne vojaške obveščevalne službe operativnih okupacijskih enot v Ljubljanski pokrajini. Postavljali so masovno obveščevalno mrežo iz vseh slojev prebivalstva, ki pa je bila kvalitetno nizka. Poleg njih so sodelovali tudi belogardisti kot »protikomunistična milica« - MVAC, vključevali pa so tudi partizanske dezertarje in izdajalce.

Na Primorskem je bilo delo vojaških obveščevalnih centrov usmerjeno zlasti na odkrivanje kurirskih zvez med Ljubljansko pokrajino in Primorsko. Obveščevalni center SIM v Trstu je kmalu po okupaciji osnoval svoje izpostave za delo na okupiranem ozemlju s specialnimi nalogami. Tak center je bil tudi v Ljubljani,

poznan kot center »dr. Motta«. Imenoval se je po agentu SIM in je deloval tako, da je skušal preko svojih zaupnikov vzpostaviti zveze z NOG in prodreti v njegovo vodstvo.

Pri Visokem komisariatu je delovala tudi obveščevalna služba Visokega komisariata, ki je zbirala informacije od podrejenih civilnih komisarjev v Ljubljani, Logatcu, Kočevju, Novem mestu, Črnomlju in o vseh zanimivejših političnih in vojaških dogovorih. Poseben položaj je imel III. odsek vojaškega oddelka Visokega komisariata, ki je deloval kot obveščevalni center, saj so civilni komisarji razpolagali z informacijsko mrežo med civilnim prebivalstvom in v upravnem aparatu. Vodje tega centra so bili protiobveščevalni oficirji SIM, ki so bili na to mesto poslani direktno iz centrale v Rimu in niso bili vezani na teritorialni center PS. V pristojnost tega odseka so spadali bivši jugoslovanski oficirji in podoficirji, ki so prejeli finančno pomoč. Prav s pomočjo te agenture je bilo narejenih največ aretacij bivših jugoslovanskih oficirjev, ki so sodelovali z OF. Novembra 1942 se je agentura preimenovala v Ufficio CCRR in imela kasneje pomembno vlogo pri odkrivanju in kontroli judovskega kanala, po katerem so se Judje umikali iz med Zagrebom in Italijo in ki je vodil preko Ljubljane (Cibic 1979: 136).

V Ljubljani je delovalo tudi poveljstvo karabinjerske grupe s sedežem v Ljubljani in s podrejenimi poveljstvi in postajami na terenu. Imeli so svojo obveščevalno mrežo in svoje zapore, ločene od kvesture. Poveljstvo v Ljubljani je imelo poseben oddelek »nucleo investigativo« - preiskovalni oddelek, pod katerega je spadala tudi »Squadra in borghese« - agenti v civilu, ki so nastopali kot provokatorji, se povezovali s simpatizerji OF in se predstavljali kot zavedni Slovenci iz Slovenskega Primorja. Karabinjerska komanda v Ljubljani je tesno sodelovala z obveščevalnim centrom Štaba XI. armadnega korpusa, ljubljansko kvesturo in Visokim komisariatom. Sodelovala pa je tudi z uradom oficirja za zvezo Gestapo v Ljubljani (Cibic 1979: 137).

Pomembno vlogo je imela tudi obveščevalna služba federacije fašistične stranke PNF v Ljubljani, ki je bila organizirana kot kapilarna organizacija (Organizzazione Capilare). Ukvarjali so se s konkretnim obveščevalnim delom kot je obveščanje o

političnih situacijah in vseh pomembnih političnih dogodkih na okupiranem ozemlju.

Pripadniki prostovoljne fašistične milice MVSN, tako imenovani UPI so bili v sestavu enot črnih srajc (camice nere – CCNN), ki so bile dodeljene rednim enotam italijanske vojske. Najbolj učinkoviti so bili na Primorskem, kjer so izvajali razne policijske operacije, kot so aretacije in zaslišanja aktivistov in sodelavcev OF.

Iz vsega navedenega lahko trdimo, da so se poleg specializiranih obveščevalnih centrov ukvarjale z obveščevalnim delom prav vse vojaške in policijske enote, ki so bile usmerjene predvsem proti narodnoosvobodilnem gibanju. Pri svojem delu so se opirali na nasprotnike OF in katoliško duhovščino, ki so se kasneje aktivno pridružili kot sodelavci okupatorja. Manj pomembno obveščevalno službo so uporabljali za poročanje o gibanju partizanskih enot in za odkrivanje kurirskih zvez.

Na območju okupirane Slovenije je delovalo 64 obveščevalnih centrov z okoli 600 podrejenimi obveščevalnimi centri, z nad 1230 oficirji in 79 podoficirjev. Po vojni je bilo odkritih okrog 900 agentov obveščevalnih centrov in nad 1300 oseb, ki so opravljale ovaduško in izdajalsko delo za italijansko obveščevalno službo.

Po kapitulaciji Italije so organi SIM nadeljevali delo za nemško obveščevalno službo, Nemci pa so nase prevzeli ostale organe in agenture italijanske obveščevalne službe ali pa so jo vezali preko italijanskih obveščevalnih organov, ki so nadaljevali delo v novo organizirani vojaški obveščevalni službi SID (Servizio Informazioni Difesa) za novo italijansko republiko SALO (Cibic 1979: 139).

2.2 OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST PROTIREVOLUCIONARNIH SIL

Narodnoosvobodilno gibanje je že na začetku naletelo na nasprotovanje meščanskih strank, ki so vse bolj sodelovale z okupatorjem. Tako so leta 1942 začeli ustanavljati enote prostovoljne protikomunistične milice, pozneje četniške

bataljone in odrede, leta 1943 pa enote slovenskega domobranstva in obveščevalno službo »bele garde«.

2.2.1 OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST ČETNIŠTVA NA SLOVENSKEM

Na Slovenskem so se četniki najpogosteje imenovali »četniški odredi«, čeprav so znani tudi pod imeni: Mihajlovičevci, Ilegala, plava garda, Slovenska narodna vojska oz. enote kraljeve jugoslovanske vojske v domovini. Namen vseh četniških enot je bil uničenje revolucionarnega narodnoosvobodilnega gibanja, združenega v OF pod vodstvom KP in v primeru zmage protifašistične koalicije, obnova buržoazne kraljevine Jugoslavije (Križnar 1979: 226).

Četniško gibanje v Sloveniji, ki ga je od pozne jeseni 1941 vodil major jugoslovanske kraljevske vojske Karel Novak, je že v drugi polovici leta 1942 zašlo v krizo. Prvi četniški oboroženi oddelek, ki ga je Novak ustanovil blizu Ljubljane in se je nato pred partizani prikrival kot Štajerski bataljon, se je kot Legija smrti »legaliziral« pred italijanskimi vojaškimi oblastmi in vključil v vaške straže, ki jih je okupator avgusta 1942 prekrstil v Prostovoljno protikomunistično milico (Milizia volontari anticomunista – MVAC). V vaških stražah je prevladoval vpliv vodstva Slovenske legije, ki je imela tudi večino pri njihovem vodilnem kadru (Ferenc 2002: 11).

Vaške straže med svojim delovanjem niso le varovale okolice, ampak tudi zbirale podatke, ki so potem po ilegalnih poteh čez Švico in Vatikan ali po radijskih oddajnikih prišli do zaveznikov. Podpirale so ilegalne organizacije in čete, s tem da so jih npr. oskrbovale z živežem in jih tudi varovale. Tako so vaške straže zavarovale nekatere premike četnikov (Griesser – Pečar 2004: 261).

Kot posebna oblika ilegalnega delovanja protirevolucionarnih sil pozimi 1943/1944 se je pojavila »črna roka«, ki je izvajala hude zločine proti vsem tistim, za katere je sumila, da sodelujejo z OF. Nekateri ljudje so te zločine pripisovali četnikom, vendar pa to istovetenje ni točno, kljub temu, da so četniki skrivali svojo zločinsko dejavnost pod krinko »črne roke«. Delovanje »črne roke« je

dopuščal tudi okupator, nekatere obveščevalne službe pa so jo celo podpirale (Križnar 1979: 237).

Četniki s svojim delovanjem niso bili najbolj uspešni. Neuspešne akcije so prinesle razdor med njimi in organiziranje novih odredov, ki pa jih niso vsi odobraval. Še večja zmeda je nastala s kapitulacijo Italije. Ker NOV ni uspela razkropiti ali ujeti četniških odredov in MVAC, so se ti zatekli v zaščito nemškega okupatorja. Ob kapitulaciji Nemčije pa se je pokazalo, da četniške enote brez okupatorjeve pomoči ne morejo obstajati. Nekateri odredi so se umaknili, druge pa so zajeli in razorožili (Križnar 1979: 240).

Četniki so imeli organizirano obveščevalno službo – Državno obveščevalno službo (DOS), ki je bila neposredno podrejena poveljstvu za Slovenijo. Razvila se je iz leta 1943 organizirane Slovenske informativne službe (SIS), ki se je najprej imenovala Jugoslovanska obveščevalna služba, nato pa je leta 1944 prevzela ime Državna informacijska služba. Načelstvo DOS je imelo sedež v Ljubljani. Po organizacijskem načrtu so imeli še območna načelstva za Gorenjsko in Koroško, Dolenjsko, Primorsko, Štajersko in mesto Ljubljana, vendar je bil DOS zadovoljivo organiziran le v Ljubljani. Na Primorskem in v Trstu je obveščevalna služba sodila k poveljstvu za Zahodno Slovenijo, čeprav je lahko delovala tudi samostojno. Številni člani so bili iz legije Pobratim oz. Sokolske legije in Narodne legije, nekaj pa je bilo tudi nekdanjih jugoslovanskih častnikov (Griesser – Pečar 2004: 332).

2.2.2 OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST SLOVENSKEGA DOMOBRANSTVA

S kapitulacijo Italije leta 1943 je nastalo obsežno osvobojeno ozemlje, na katerem so nastajali novi organi ljudske oblasti, številne partizanske enote pa so postale narodna vojska, in jasno je že bilo, da NOG ne bo več mogoče uničiti (Mlakar 1979: 243).

V Ljubljani se je leta 1943 iz ostankov »bele garde«, ki so bile sestavljene izključno iz slovenskih enot in so se skupaj z okupatorjem borile proti partizanom,

pričelo ustanavljati Slovensko domobranstvo, ki je bilo v vojaškem pogledu v boju proti NOV veliko bolj nevarno, vendar pa je delovalo le lokalno. Ko je po kapitulaciji Italije prišel nemški okupator, je bilo protirevolucionarnemu vodstvu kmalu jasno, da lahko svoj protipartizanski boj, če hočejo obstati, nadaljujejo le v obliki vojaške kolaboracije z Nemci. Vaške straže so postale enote »Slovenske narodne vojske« (SNV), ki so se postopoma zatekale pod nemško varstvo, zbirale pa so se na obrobni območjih Ljubljanske pokrajine, ki so bile pod nemško okupacijo (Mlakar 2003: 138).

Jeseni 1943 je prišlo do tesnejšega sodelovanja med nemškim okupatorjem in protikomunističnim vodstvom o enotnejšem organiziranju »domobranstva«. Domobranske enote naj bi se formirale v višje enote z vrhovnim slovenskim poveljstvom, nastopale pa naj bi zgolj na slovenskem ozemlju in proti partizanom. Slovensko poveljstvo naj bi bilo dalje svobodno pri organiziranju enot in pri odločanju, Nemci pa bi imeli pri domobranskem poveljstvu zveznega oficirja. Ustanovitev »Organizacijskega štaba« oktobra 1943 pomeni pomembno prelomnico, kot zaključek »nastajanja« Slovenskega domobranstva. V razmerju med nemškimi oblastmi ter različnimi slovenskimi dejavniki, se je vzpostavilo določeno ravnotežje, stanje, ki je z manjšimi spremembami trajalo do konca vojne (Mlakar 2003: 144).

Domobranstvo je vodilo dva štaba – graditveni in organizacijski. Prvega so sestavljali policijski častniki in častniki SS, v organizacijskem štabu pa so bili samo častniki slovenskega domobranstva. Organizacijski štab je imel odseke za posamezno dejavnost, prijavni urad, ekspedit, intendanturo, tehnični odsek, zdravstveni odsek z ambulanto, sodni odsek, verski odsek, obveščevalni odsek, propagandni in formacijski odsek, železniški in kontrolni oddelek (Vresnik 1999: 27).

Obveščevalno službo je vodil obveščevalni odsek z obveščevalci, ki so imeli vsak svojo šifro v vseh domobrantskih enotah oziroma postojankah, delovali pa so prek 17 obveščevalnih centrov. Njihova glavna naloga je bila zbiranje podatkov o partizanskem gibanju oziroma o partizanskih enotah in terenskih delavcih ter simpatizerjih. To je bila t.i. zunanja obveščevalna služba, medtem ko je zbiranje

podatkov o vseh sumljivih pojavih in nepravilnostih med samimi domobranci, a tudi med Nemci predstavljalo notranjo obveščevalno službo. Podatke so obveščevalni centri pošiljali glavnemu vodji, odsek pa jih je združeval v »dnevna poročila obveščevalnega odseka«, ki jih je moral pošiljati tudi Gestapu (Mlakar 2003: 158).

V obveščevalni odsek so se stekala dnevna poročila poveljnika in posameznih enot, ki so morala natančno opisati vsa nova dogajanja na terenu, obveščevalni odsek pa je ta poročila skrbno vodil in zapisoval vsako podrobnost poslanih in tudi neposlanih poročil. Dnevna poročila so prihajala od poštne straže, sprejemnega oddelka, poveljstva tečajev, šolskih skupin, posameznih baterij (npr. železniška) in bojnih skupin. Poročila so vsebovala partizanske premike na terenu, kraj in število zajetih partizanov in orožja, akcije nemške policije, stanje v zaporih in podobno. Glavna značilnost teh poročil so bila poglavja z naslovom »Situacija pri tolovajih«. Ujete in prebegle partizane so zasliševali in izročali nemški varnostni policiji, ki jih je poslala v zapor. Obveščevalni odsek je vsem nemškim in slovenskim ustanovam, tudi informativnemu uradu na pokrajinski upravi, pošiljal sezname in podatke o terenskih delavcih in pristaših OF ter o partizanih v informacijo in preverjanje (AS II, 1877, šk. 431, Dnevno poročilo, 3. 1. 1944).

V sklopu obveščevalnega odseka je delovala t.i. »blokovna kontrola«, ki se je delila na moški in ženski del. V okviru odseka je bila tudi tajna železniška policija Slovenskega domobranstva, ki pa je bila sredi maja 1944 ukinjena ter je njene posle kasneje opravljala t.i. domobranska kontrola. Poleg tega je Organizacijski štab imel pri direkciji državnih železnic tudi svojo vojno oziroma »železniško delegacijo« Slovenskega domobranstva. Ta delegacija je bila ustanovljena zgolj zaradi vohunstva nemških transportov, seveda v korist zahodnih zaveznikov. Nemci so domobransko obveščevalno službo na razne načine nadzirali in omejevali (Mlakar 2003: 159).

Glavno središče domobranske obveščevalne službe in baza za počitek njihovih čet je bilo na Selih pri Šumberku, od koder so poskušali obvladovati področje med dolenjsko komunikacijo in Krko. Sedmi korpus ni nikoli poskušal uničiti tega nevarnega domobranskega obveščevalnega centra. Pri srečanju s partizani so

uporabljali zelo preproste trike, kot je preoblačenje v partizanske uniforme ali natikanje titovk, in se izdajali za partizane. Bili so izvrstno obveščeni o partizanskih enotah ter o njihovi razmestitvi. Obveščevalci, zlasti ženske, so prenašali strokovno obdelane podatke o partizanih. Slovenski domobranci so šli v napad neposredno na partizansko enoto, o kateri so imeli podatke. Napadalna taktika domobrancev je bila boljša kot taktika njihovih učiteljev Nemcev, saj so imeli prednost zaradi povezav s somišljeniki iz vrst domačega prebivalstva. Največkrat so pustili v postojankah do tri čete, z dvema bataljonoma pa so izvajali akcije (Ambrožič 1983: 543).

2.2.3 DRUGE PROTIREVOLUCIONARNE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE

1. URAD »M-7«

To je bil Informacijski urad, odprt v Ljubljani jeseni leta 1942. Njegova naloga je bila vzpostavljati in vzdrževati stike med vaškimi stražami in Jugoslovansko vojsko v domovini na eni strani ter italijanskimi oblastmi in častniki za zvezo na drugi. Vodilili so propagandno dejavnost proti KPS in OF, zasledovali njihove akcije in o njih poročali. Urad dejansko ni bil legalen, a so ga Italijani dopuščali. Opisane naloge kažejo, da je na eni strani delal legalno, ko je šlo za povezovanje in organiziranje vaških straž, na drugi strani pa tudi ilegalno, kadar je opravljal politične in obveščevalne naloge, ki jih Italijani niso dopuščali (Griesser–Pečar 2004: 323).

2. SLOVENSKA INFORMATIVNA SLUŽBA (SIS)

Bila je obveščevalna služba Jugoslovanske vojske v domovini med italijansko okupacijo. Sodelovala je tudi s Slovensko legijo, zahodnim zaveznikom pa je pošiljala predvsem vojaške podatke, na primer o vojaški moči okupacijske vojske, oporiščih, premikih enot itd (Griesser-Pečar 2004: 323).

3. CENTRALNI PRESBIRO

O Centralnem presbiroju ne vemo skoraj ničesar. Med vojno naj bi bil daleč najbolj tajna obveščevalna enota. Povezan je bil s kraljevsko jugoslovansko vojsko, na drugi strani pa je bil podrejen britanski obveščevalni službi »Intelligence Serviceu« (IS) v Londonu. Žal dostop do dokumentov IS zaenkrat še ni mogoč (Griesser-Pečar 2004: 324).

4. INFORMACIJSKI URAD

Bil je uradna obveščevalna služba predsednika pokrajinske uprave Leona Rupnika. (Griesser-Pečar 2004: 324). Razvil se je iz vodstva Slovenske legije. Ko je postalo nujno obvladati vprašanje beguncev in si je Rupnik želel podrobnejših informacij o vsem, kar se je dogajalo okrog njega, je vodenje tega urada zaupal kapitanu fregatu Janku Kregarju. Ta služba je izdajala list »Vesti«, ki so ga ljudje imenovali tudi »Čenče«. List je objavljala informacije, propagando, poročila o dogodkih in podatke o osebah. Izvode »Vesti« so redno prejemale nemška in slovenska policija, Rupnik in škof (Griesser-Pečar 2004: 98).

5. TAJNA OBVEŠČEVALNA SLUŽBA TOS, OBV IN ODO

Po kapitulaciji Italije so na pol legalen informacijski urad M-7 zaprli in ustanovili novo obveščevalno službo OBV, katere sodelavci so bili člani Slovenske legije in Glavačeve skupine. Naloga OBV je bila zbiranje podatkov o komunistih in članih OF. OBV se jeseni 1943 oziroma aprila 1944 preimenuje v TOS (Tajna obveščevalna služba). Zaradi nesoglasij med vodilnimi člani, poleti 1944 TOS preuredijo in preimenujejo v Oddelek dopisnikov (ODO), ki naj bi postal legalna Rupnikova obveščevalna služba. Vendar pa tudi ta oblika ni doživela razcveta. Pomen službe je bil vse manjši, odhajalo je vse več sodelavcev in leta 1945 postane ODO oddelek Informacijskega urada (Griesser-Pečar 2004: 325).

6. BERLINER BÖRSEN - ZEITUNG (BBZ)⁴

Obveščevalna dejavnost konzervativnega tabora po kapitulaciji Jugoslavije 1941 je še malo raziskana. Sprva je sodelovala z britansko službo Intelligence Service (IS) in radijsko povezavo poveljnika jugoslovanske vojske. Služba je poročala o vojaških podatkih in stanju (število enot, njihovo gibanje) in o strateških zadevah (Griesser-Pečar 2004: 327).

7. POLITIČNA OBVEŠČEVALNA SLUŽBA MAČKOVŠKOVE SKUPINE

Obveščala je jugoslovansko begunsko vlado in zaveznike s podatki politične narave in s podatki o položaju izključno iz Slovenije. Informatorje je imela v vseh mogočih javnih službah, v političnih in vojaških organizacijah, tudi pri okupatorju in pri partizanih. Za radijsko zvezo so uporabljali zastarel šifrirni sistem, ki ga je bilo lahko razvozlati (Griesser–Pečar 2004: 332).

Pomembno je bilo dopisovanje med ing. Jankom Mačkovškom⁵ in dr. Vladimirjem Misljem, ki je bil pred vojno jugoslovanski diplomatski predstavnik pri Društvu narodov v Ženevi, leta 1941 pa upokojen in je med vojno vzdrževal zveze med Slovenijo in jugoslovansko vlado v izgnanstvu v Londonu. Korenspondenca med njima je stekla leta 1942 in se končala z Mačkovškovo aretacijo leta 1944, istega leta pa je umrl tudi Miselj. Mačkovšek je največ poročil poslal preko Mislja, medtem ko so se drugi člani Zaveze posluževali drugih kanalov.

⁴ BBZ je šifra, ki jo je uporabljal polkovnik Vladimir Vauhnik, ko je v Ljubljani delal za britansko obveščevalno službo. Šifra je namig na njegovo ime, saj sta črki B v cirilici V, ki spominjata na njegovi začetnici, črka Z pa pomeni Zagreb, kjer je bilo najpomembnejše oporišče (v prvem obdobju) te obveščevalne službe.

⁵ Ing. Janko Mačkovšek je bil član Slovenske zaveze in je sodil v najožji krog voditeljev Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS). Ukvarjal se je s problematiko slovenskih meja, bil je leta 1918 referent za meje pri Narodnem svetu v Ljubljani in narodnem Veču v Zagrebu. Leta 1919 je bil na mirovni konferenci v Parizu. Ukvarjal se je tudi z narodnoobrambnimi organizacijami, zlasti tistimi, ki so nudile pomoč slovenskim beguncem, ki so se pred pritiski fašizma v Jugoslavijo preselili iz slovenskih krajev pod Italijo. Bil je odbornik Branibora, tajnik in prvomestnik Družbe sv. Cirila in Metoda (CMD) ter soustanovitelj Manjšinskega inštituta (Vodušek – Starič 1994: 7).

Pomemben kanal je tekel tudi skozi Vatikan, vendar so se tega zvečine posluževali »klerikalci«, Mačkovšek in Miselj pa sta se ga izogibala. Mačkovškova sporočila Mislju so bila kratka, k njim pa je prilagal gradivo – elaborate, politična poročila, pomembnejše članke iz časnikov, podatke o internirancih ter tiste iz okupatorskih uradnih listov. Gradivo so v Ljubljani posneli na fotostile velike 1 cm; prva sporočila so bila pisana s škrobom, kasneje pa šifrirana. Zvezo s Švico v Bernu je Mačkovšek vzpostavil spomladi 1942 in sicer tako, da je pošto prenašal sprevodnik spalnika na Orient expressu Anton Vovk, ki naj bi po nekaterih navedbah delal za obveščevalno službo. Mačkovšek je pri tej korespondenci uporabljal ilegalno ime Lah ali I.G. (Ivan Grad), Miselj pa ilegalno ime Bled. Posebno pomembne so bile analize o novi ureditvi Jugoslavije in o vprašanju bodočih meja (Vodušek – Starič 1994: 101).

3.0 RAZVOJ IN ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNE SLUŽBE NOV IN PO SLOVENIJE

V začetku narodnoosvobodilnega odpora je bila osvobodilnemu gibanju potrebna obveščevalna služba, da bi tako zavarovali razvoj narodnoosvobodilnega gibanja. Prve obveščevalce je Komunistična partija Slovenije dobila sredi leta 1941, v matičnih odborih OF, s katerimi je dosegla izjemno širino in množičnost obveščevalnega dela. Jeseni 1942 se je dejavnost množične obveščevalne službe zelo razširila, in bila je vzpostavljena mreža obveščevalcev po kvartih in terenskih odborih, delovali pa so tudi v vseh pomembnejših ustanovah ali tovarnah. Zanesljiv kader iz množične obveščevalne je po kvartih in rajonih opravljal specialne naloge. Razvil se je nov, specifičen način dela posebnih obveščevalcev, s tem pa tudi posebna obveščevalna služba. Osnovna naloga je bila zagotoviti stalen vir informacij in ključnih vojaških in policijskih centrov ter ustanov sovražnikovega delovanja, da bi tako zaščitili svoje kadre pred aretacijami. Preko množične obveščevalne službe so jeseni 1942 začeli organizirano delovati t.i. vojaški opazovalci, ki so stanovali na pomembnih komunikacijskih poteh, pri vstopih in izstopih iz mesta, ter redno opazovali vojaške premike in obveščali vodstvo obveščevalne službe. Za preverjanje obveščevalnih informacij so bili zadolženi posamezniki v sektorjih posebne obveščevalne službe za povezavo z množično obveščevalno službo, ki je tako poleg političnih podatkov o sovražniku, zbirala tudi vojaške podatke (Petek 1984: 62).

Za vojaško obveščevalno službo vse do poletja 1942 ni bil postavljen poseben obveščevalni aparat. V začetku je množična obveščevalna služba poleg političnih obvestil o sovražniku zbirala tudi vojaške podatke. Veliko zaslug za zbiranje vojaških podatkov je imel rajon «Železnica», kjer so zbirali vojaške novice o premikih sovražnih enot, o njihovih namerah in dislokaciji, oborožitvi itd. iz vse Slovenije. V Ljubljani je bila poleti 1942 formirana še posebna skupina obveščevalcev za zbiranje vojaških podatkov. Nekaj posebnih vojaških obveščevalcev, ki so zbirali podatke na železnici med okupatorskimi oficirji in v

okupatorskih štabih, je poročalo direktno članom Kolegija VOS oz. centralni komisiji VOS (Gombač 1979: 33).

3.1 ZAČETKI ORGANIZIRANJA VOJAŠKE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE

Obveščevalne podatke o razmerah izven Ljubljane, in sicer iz Gorenjske, Koroške in Štajerske, je VOS zbirala leta 1941 od obveščevalcev v emigrantskih odborih OF. V teh odborih so bili postavljeni obveščevalci, ki so zbirali podatke z omenjenih območij. Ko je bila Ljubljana obdana z žico in zastražena, in so bili zaprti vsi dohodi in izhodi iz Ljubljane, je bil izhod iz mesta silno otežen. Zato je bilo ustanovljeno zunanje okrožje za okolico Ljubljane. Tudi VOS se je morala prilagoditi novim razmeram. Ustanovila je okrožno komisijo VOS za zunanje okrožje, v kateri sta bila okrožna obveščevalka in komandant varnostne službe (Gombač 1979: 34).

Koncem leta 1942 se je pričel izpopolnjevati aparat VOS tudi izven Ljubljane, v pokrajine. Decembra 1942 je dobil novoimenovani politični komisar alpske operativne cone Franc Ravbar, ki je bil na začetku član CK VOS, nalogo, da prične na Gorenjskem z organizacijo obveščevalne službe v vojski in na terenu. Iz vrst maloštevilne lokalne obveščevalne mreže, ki je dotlej služila partizanskim enotam na Gorenjskem in iz partizanskih enot naj bi izbral prve kadre VOS. Potrebno je bilo, da bi obstoječo obveščevalno organizacijo postavil »na lastne noge«, ji dal prve smernice za delo in pričel z organizacijo VOS. Začeto delo na terenu in v vojski pa je zaustavila Ravbarjeva smrt januarja 1943. V okrožju Bela krajina je od druge polovice avgusta 1942 dalje pa vse do maja 1943 deloval pri Okrožnem komiteju KPS okrožni obveščevalec s svojim pomočnikom. Okrožni obveščevalec je zbiral podatke na metliškem območju, njegov pomočnik pa na črnomeljskem področju. Zbrane podatke sta posredovala okrožnemu komiteju KPS za Belo Krajino in vojaškim enotam, ki so se nahajale na teritoriju tega okrožja. Poročala sta pretežno o gibanju sovražnih vojaških enot, o sovražnih postojankah in o namenih reakcije v Metliki, Črnomlju in drugod (Gombač 1979: 37).

Organiziranje varnostno-obveščevalne službe je Edvard Kardelj kot član CK KPS 15. avgusta 1941 zaupal članoma KPS Zdenki Kidrič in Francu Ravbarju. Kidričeva je s sodelavci začela organizirati obveščevalno službo, Ravbar pa je preurejal borbene skupine v Ljubljani v varnostno službo. Vito Kraigher je kmalu začel organizirati vojaško obveščevalno službo. Kot kolegij in pozneje kot Centralna komisija VOS OF so vodili celotno civilno in vojaško obveščevalno službo in varnostne skupine v Ljubljani, njeni okolici in pozneje po vsej Sloveniji (Griesser-Pečar 2004: 370).

3.2 USTANOVITEV VOJAŠKE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE

Proti koncu leta 1942 je bil v Slovenijo poslan ukaz vrhovnega komandanta NOV in POJ Josipa Broza Tita z dne 27. novembra 1942 o ustanovitvi in organizaciji enotne jugoslovanske obveščevalne službe NOV in POJ. Poleg ukaza je bilo tudi navodilo o organizacijski strukturi in osnovnih nalogah obveščevalne službe. Od takrat je jugoslovansko obveščevalno službo vodil obveščevalni odsek pri Vrhovnem štabu NOV in POJ. Pri posameznih glavnih štabih so bili ustanovljeni glavni obveščevalni centri, ki organizirajo na terenu pomožne obveščevalne centre, v mobilno operativnih enotah pa obveščevalne centre teh enot.

V Sloveniji je bila obveščevalna služba zgrajena nekoliko drugače. Razdeljena je bil na dve veji: vojaško in civilno. Vojaška je bila organizirana po sistemu, ki je bil predlagan, civilna pa po partijski organizacijski mreži in OF, obe veji pa sta bili pod vodstvom CK KPS. Po Titovem ukazu je Glavno poveljstvo NOV in POS 17. februarja 1943 izdalo navodilo za izgradnjo obveščevalne službe v NOV in PO Slovenije. Na podlagi Titovega navodila in navodil glavnega poveljstva NOV in PO Slovenije je bil namesto dotedanjih obveščevalcev, ki so jih imeli vsi štabi partizanskih enot, postavljen pri glavnem poveljstvu glavni obveščevalni center, katerega načelnik je bil vse do ukinitve VOS 19. februarja 1944 član CK VOS (Gombač 1979: 39).

Delitev obveščevalne službe v vojski:

1. **Obveščevalna služba kot stalen teritorialni obveščevalni aparat na terenu.** Služile so tako odredom kot drugim enotam v sektorju; nanje so se naslanjale obveščevalne službe štabov operacijskih con.

2. **Obveščevalne službe mobilnih enot (brigade)** so imele gibkejši obveščevalni aparat, ki je ustrezal načinu bojevanja mobilnih enot. Opirali so se na rezultate dela obveščevalnih služb v odredu in terenskega VOS in služili kot izvidnica gibanj in operacij mobilnih enot. Poleg tega so zbirali in analizirali vse mogoče podatke o sovražniku. Imeli so nalogo pravočasno zbrati podatke o sovražniku na območju bodočih operacij, da bi svojemu štabu omogočili sprejemanje stvarnejših odločitev in uspešno vodenje boja. Organi VOS pa so bili dolžni samoiniciativno dajati brigadnim obveščevalnim centrom vse podatke, ki bi bili koristni za vojaške operacije (Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945 1976: 449).

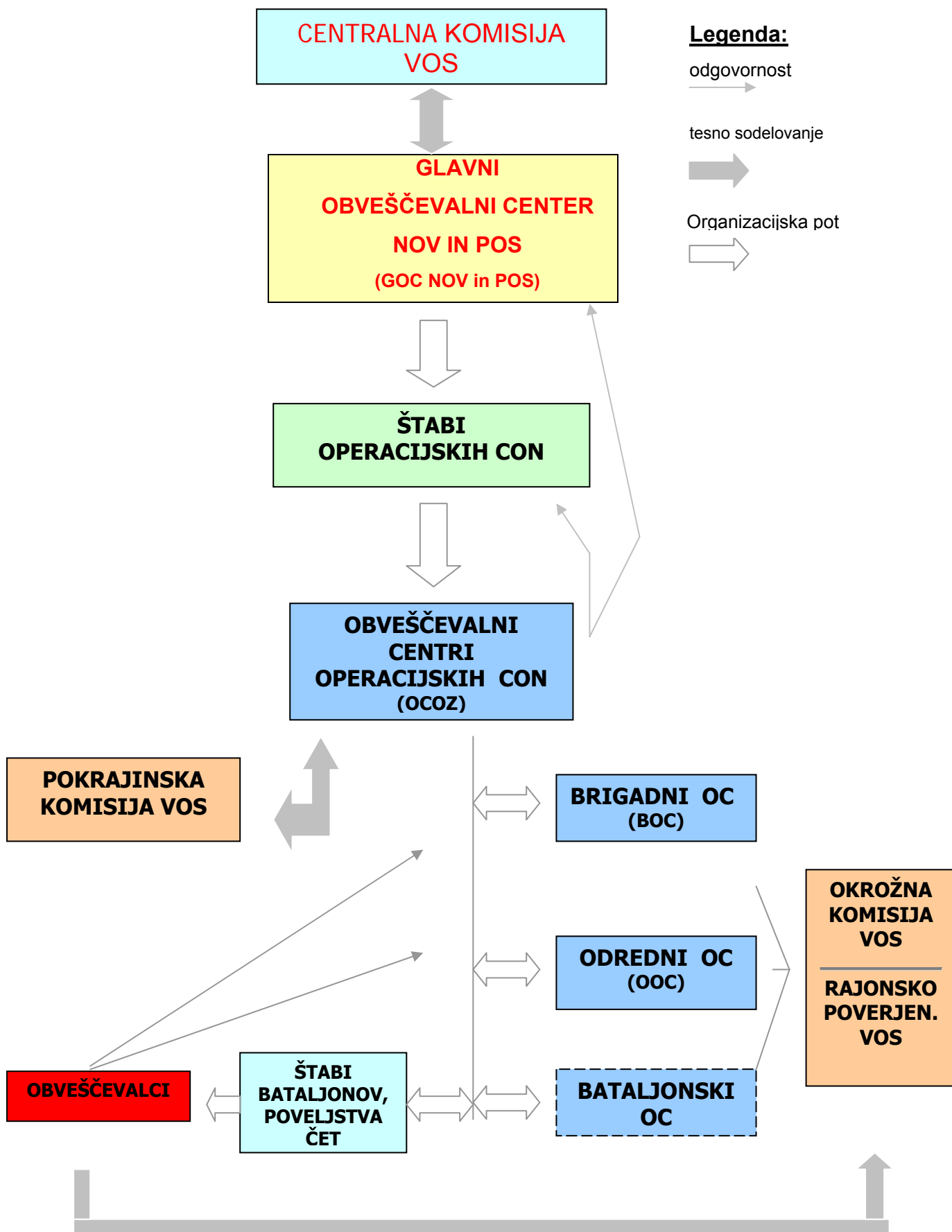
3.3 ORGANI VOJAŠKE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE

Pri štabih operacijskih con so bili ustanovljeni Obveščevalni centri operativnih con (OCOZ), ki so bili odgovorni glavnemu obveščevalnemu centru NOV in PO Slovenije ter štabu operacijske cone. Zaradi potrebne koordinacije obveščevalnega dela je bil vsak obveščevalni center (OCOZ) tesno povezan z ustrežno Pokrajinsko komisijo VOS. Ta je morala štabu operacijske cone poročati o vseh pomembnih dogodkih. Poleg tega so bili v brigadah in odredih ustanovljeni ustrezni Brigadni obveščevalni centri (BOC) in odredni obveščevalni centri (OOC), ki so bili neposredno odgovorni OCOZ oz. štabu brigade ali odreda. Obenem so bile te službe tesno povezane z ustrežno Okrožno komisijo VOS (OK VOS) oz. z rajonskim poverjeništvom VOS (RP VOS). OOC je morala po potrebi poročati tudi Brigadnemu obveščevalnemu centru (BOC).

Pri bataljonskih štabih in brigadnih poveljstvih so uvedli funkcijo obveščevalca. Posamezen obveščevalec je bil neposredno odgovoren BOC oz. OOC in njegovemu štabu. Biti je moral tesno povezan z RP VOS in Krajevnim

poverjeništvom VOS (KP VOS) predvsem zato, da bi zbrali kar največ podatkov, pomembnih za vojaško delovanje enot. Pri večjih odredih so lahko po potrebi ustanovili tudi Bataljanske obveščevalne centre, vendar le, če so imeli ti bataljoni stalno in večje operativno območje. BOC, OOC ter bataljonski in četni obveščevalci so morali vzdževati lastno mrežo zaupnikov, ki je zajemala celotno operacijsko območje s tamkajšnjimi sovražnimi organizacijami in sovražnikovim aparatom (glej shemo 3.1).

Vsak obveščevalni center je imel svojega vodja, ki je bil odgovoren za vse obveščevalne oddelke na svojem področju. S svojim štabom in v dogovoru z nadrejenimi si je vodja izbiral določeno število sodelavcev, ki je nihalo glede na potrebe, o zamenjavah oz. sestavi pa je odločal le nadrejeni obveščevalni center (Griesser–Pečar 2004: 373) .



Shema 3.1: Organiziranje obveščevalne službe NOV in POS.

4.0 ORGANIZACIJSKA UREDITEV VOJAŠKE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE NOV IN POS

4.1 VARNOSTNOOBVEŠČEVALNA SLUŽBA – VOS

Po strogo zaupnih »Navodilih za izgraditev Varnostno-obveščevalne službe na terenu in v vojski«, ki jih je izdal centralni komite KPS, februarja 1943, je imel VOS predvsem dva cilja:

- VOS mora biti toliko samostojna, da lahko s svojim delovanjem podpre NOV in politično borbo proti okupatorju in protirevolucionarnemu taboru,
- VOS mora tudi v prihodnosti postati takšna organizacija, da bo že v kali zatrla vse poskuse delovanja sovražnika proti slovenskemu narodu (AS II, 1483, fasc.9 / V, Navodilo za izgraditev Varnostno-obveščevalne službe na terenu in v vojski, CK KPS, 10. 2. 1943).

VOS je bila organizirana tako, da je delovala med svojimi obveščevalnimi centri in organi tesno povezana z VOS na terenu in obratno, da so se pridobljeni podatki čim hitreje ovrednotili, to pa je bilo možno z izmenjavo podatkov, s pomočjo pri organiziranju in pomočjo pri začetku posebnih akcij proti sovražniku (Griesser-Pečar 2004: 373).

1. SPLOŠNA OBVEŠČEVALNA SLUŽBA

Njeno delo je bilo opazovanje okupatorja in protikomunističnega tabora. Ugotavljala je ukrepe in po možnosti namene okupatorjevih civilnih in vojaških oblasti, zbirala podatke o oboroženih silah, o zločinih nad civilnim prebivalstvom, o razmerah v zaporih, o načinu zasliševanja, zadržanju zapornikov, zaupnikih v preiskovalnih zaporih, o načinu zasliševanja, ravnanju z zaporniki itd. Prav tako je zbirala podatke o oboroženih skupinah protikomunistične strani, o voditeljih, pripadnikih in obveščevalcih, o političnih akcijah, propagandnem aparatu itd. Zgrajena je bila gosta mreža obveščevalcev, ki so bili razpostavljeni po terenu in zabeležili najmanjše posebnosti.

Izoblikovali so pokrajinske komisije VOS, ki so bile odgovorne neposredno centralni komisiji. Za delovanje pokrajinskih komisij so bila odgovorna pokrajinska poverjeništa in komiteji KPS. Zato so bile pokrajinske komisije politično in organizacijsko odgovorne tudi partijskim poverjeništvom. Obveščati so jih morale o vsem, kar je bilo pomembno za delo političnih in vojaških forumov na določenem področju. Specialne podatke so sporočale neposredno CK VOS. Ustanavljali so okrožne komisije VOS, v rajonih in posameznih krajih pa rajonska in krajevna poverjeništa. Te najmanjše enote so imele po enega ali več članov, glede na potrebe in zmožnosti. Poverjeništa so imela razpredeno mrežo zaupnikov, ki so zbirali podatke o sovražnikovi oborožitvi, krajevnih razmerah, gibanju vojaških enot in podobno. Sestavljali in zbirali so tudi poročila o razpoloženju med prebivalstvom in njegovem odzivu na ukrepe okupacijskih oblasti in narodnoosvobodilne strani in možne napake organizacij OF. Odkrivali in vrednotili so vplive sovražnih akcij na ljudske množice. Zbirali so tudi podatke o stališču okupatorja in konzervativne strani do narodnoosvobodilne strani (Griesser-Pečar 2004: 370).

2. SPECIALNA OBVEŠČEVALNA SLUŽBA

Njihove naloge so bile še dejavnejše kot v splošni obveščevalni službi. Slabili so položaje sovražnikov, se skušali vtihotapiti mednje, jih spodkopavali in razbijali. Svoje ljudi so vrivali v okupatorjeve politične, upravne, vojaške in obveščevalne ustanove in organizacije, in sicer čim bližje vrhu, prav tako pa tudi v organizacije, ustanove, vojaške in paravojaške enote konzervativne, protikomunistične strani. Vir črpanja podatkov ji je bila splošna obveščevalna služba. Služba je imela več sektorjev (Griesser-Pečar 2004: 371):

- **Italijanski sektor**, ki je obdeloval OVRO, poveljstvo karabinjerjev, armadno poveljstvo, visoki komisariat in kvesturo, protiobveščevalno službo in propagando v italijanski vojski;
- **Sektor za boj proti beli gardi**, ki je nadzoroval delovanje uradnega vodstva SLS, Stražo, Slovensko narodno gibanje, Slovensko legijo, Slovensko

domobranstvo, Slovenski narodni varnostni zbor na Primorskem, Gorenjsko domobranstvo, TOS itd;

- **Sektor specialne obveščevalne službe za boj proti plavi gardi**, ki je obdeloval poveljstvo JVvD, vodilne kroge nekdanjega JNS, Sokolsko legijo, obveščevalne organizacije, kot SIS in njegovega naslednika DOS (za okupatorjevo vojsko, policijo, gestapo, OVRO, belo gardo in plavo gardo);
- **Sektor za boj proti gestapu**, zajeta je celotna nemška obveščevalna služba, ki je med vojno delovala v Ljubljani;
- **Sektor za boj proti sredini** je zajemala mladinsko jugoslovansko nacionalno stranko, desno krilo samostojne demokratske stranke, Nagodetovo Staro pravdo, narodno legijo in njeno obveščevalno službo;
- **Sektor za sledenje, t.i. sledilska služba** je nekakšna pomožna služba, tesno povezana z drugimi sektorji. Njegova naloga je bila zasledovati in opazovati pomembnejše osebnosti iz vrhov protikomunističnega tabora in včasih tudi lastne ljudi, politične funkcionarje KP in OF, da se ugotovi, ali jim kdo sledi. Na podlagi tako pridobljenih informacij je vodstvo VOS poglobljalo razdor in nezaupanje med različnimi skupinami v protikomunističnem taboru.

3. POSEBNOSTI ORGANIZACIJE VOS PO TERITORIALNIH OBMOČJIH

- **Ljubljana:** V organizacijski zasnovi službe je bila Ljubljana razdeljena na 14 rajonov, vsak rajon na tri do štiri kvarte, vsak kvart na tri do štiri terene, in vsak teren je štel določeno število ulic.

V mesecu avgustu 1941 so bili postavljeni temelji varnostno-obveščevalne službe. Povsem oživela pa je obveščevalna služba ob močni okrepitvi OF in razdelitvi Ljubljane in njene okolice leta 1942 na partijske rajone. V vsakem rajonu je deloval preizkušen partijski delavec z nalogo, da kot rajonski obveščevalec organizira čimboljše obveščevalne zveze, ali pa se poveže s posamezniki, ki so na tem področju in območju že delovali. Odgovornost rajonskih obveščevalcev je prevzemal okrožni obveščevalec v terenskih

odborih OF. Dotok obveščevalnih informacij je bil vse večji, in pozivi k boju proti peti koloni so pripomogli k množičnosti obveščevalne službe (Zbornik 1984: 58).

Jeseni 1942 je bil razmah obveščevalne službe že močno razširjen, posebej so se izkazali mladinski obveščevalci. Začeli so organizirati t.i. vojaške opazovalce. To delo so opravljali tudi posamezniki, ki so stanovali ob pomembnih cestah in železnicah in tako opazovali vojaške premike in sistematično zbirala vojaška obvestila, te pa posredovala vodstvu obveščevalne službe. Po kapitulaciji Italije je prišel nemški okupator in delovanje VOS je bilo odločeno organizirati novo množično obveščevalno mrežo. S prevzemom obveščevalnih nalog Odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS po ukinitvi VOS-a 1944, je bil boj z okupatorjem in protirevoluciarnem taboru vse težji in je trajal vse do osvoboditve (Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941-1944 1984: 98).

- **Dolenjska, Notranjska in Bela krajina:** Na tem ozemlju je od maja 1943 bivala in delovala centralna komisija VOS Slovenije, zato so ustanovili namesto pokrajinskih komisij VOS, popolnoma avtonomne okrožne komisije VOS Slovenije. Do februarja 1944 je vse ozemlje obsegalo 13 rajonov v katerih so delovali rajonski obveščevalci, aktivnih pa je bilo tudi 12 varnostnih skupin (Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941-1944 1984: 99).
- **Primorska:** Organiziranje obveščevalne dejavnosti se je pričela graditi šele v drugi polovici julija 1943, ko je bila ustanovljena pokrajinska komisija VOS za Primorsko in so konec avgusta 1943 začele nastajati okrožne komisije VOS, od koder je bilo možno za potrebe vrhovnega štaba NOV in POJ in za zaveznike prodreti globlje v Italijo. Način dela je v glavnem ostal enak tistemu, ki so ga razvijali vosovci iz Ljubljane (Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941-1944 1984: 140).

- **Gorenjska:** Obveščevalne naloge so leta 1941 najprej opravljale partizanske enote, novembra 1942 pa se je začela sistematično organizirati tudi varnostno-obveščevalna služba. Specifično za gorenjske razmere je bilo, da so nosilci varnostno-obveščevalne organizacije do krajevnega poverjenika bili izbrani izključno partizanski kadri in le redko politični delavci, ko je šlo za pomanjkanje kadra. Zaradi vse močnejšega delovanja okupatorjev in protirevolucionarnega tabora, ki so se poskušali vtihotapiti v partizanske vrste, so novi člani VOS-a lahko bili le člani komunistične partije in Skoja ((Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941-1944 1984: 195).
- **Štajerska:** Prvi obveščevalci na terenu so se pojavili jeseni 1941, ki so zbirali obveščevalne informacije hkrati pa opravljali tudi varnostne akcije. Sistematična obveščevalna služba je začela nastajati od maja 1942. Vsebina dela in aktivnosti so se razvijale podobno kot VOS v Ljubljani (Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941-1944 1984: 236).
- **Koroška:** Obveščevalna mreža se je pričela graditi poleti 1943 in sicer je preko Karavank potekala v okviru pokrajinske komisije VOS za Gorenjsko, vzhodni del slovenske Koroške pa so prevzeli štajerski vosovci. Posebnost te organizacije je bila v njeni sestavi, saj je v njej sodeloval ilegalni kader, ki je bil tesno povezan s partizanskimi enotami in političnimi delavci na terenu (Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941-1944 1984: 265).

4.2 ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNE SLUŽBE GLAVNEGA ŠTABA NOV IN POS

Ob preureditvi glavnega poveljstva spomladi 1943 v glavnem štabu NOV in POS, je glavni obveščevalni center (GOC) postal obveščevalni odsek glavnega štaba, ta pa se je jeseni istega leta preimenoval v obveščevalni oddelek, ki je imel dva sektorja, obveščevalnega in protiobveščevalnega (glej shemo 4.1). Na podoben način so poleti in jeseni 1943 v skladu z novo organizacijo, preuredili tudi

obveščevalni aparat podrejenih enot. Pri štabu korpusa (cone), pri divizijah, brigadah in odredih so nastali obveščevalni centri, medtem ko so bataljoni in čete imeli še naprej le obveščevalne oficirje in obveščevalce.

1. OBVEŠČEVALNI SEKTOR

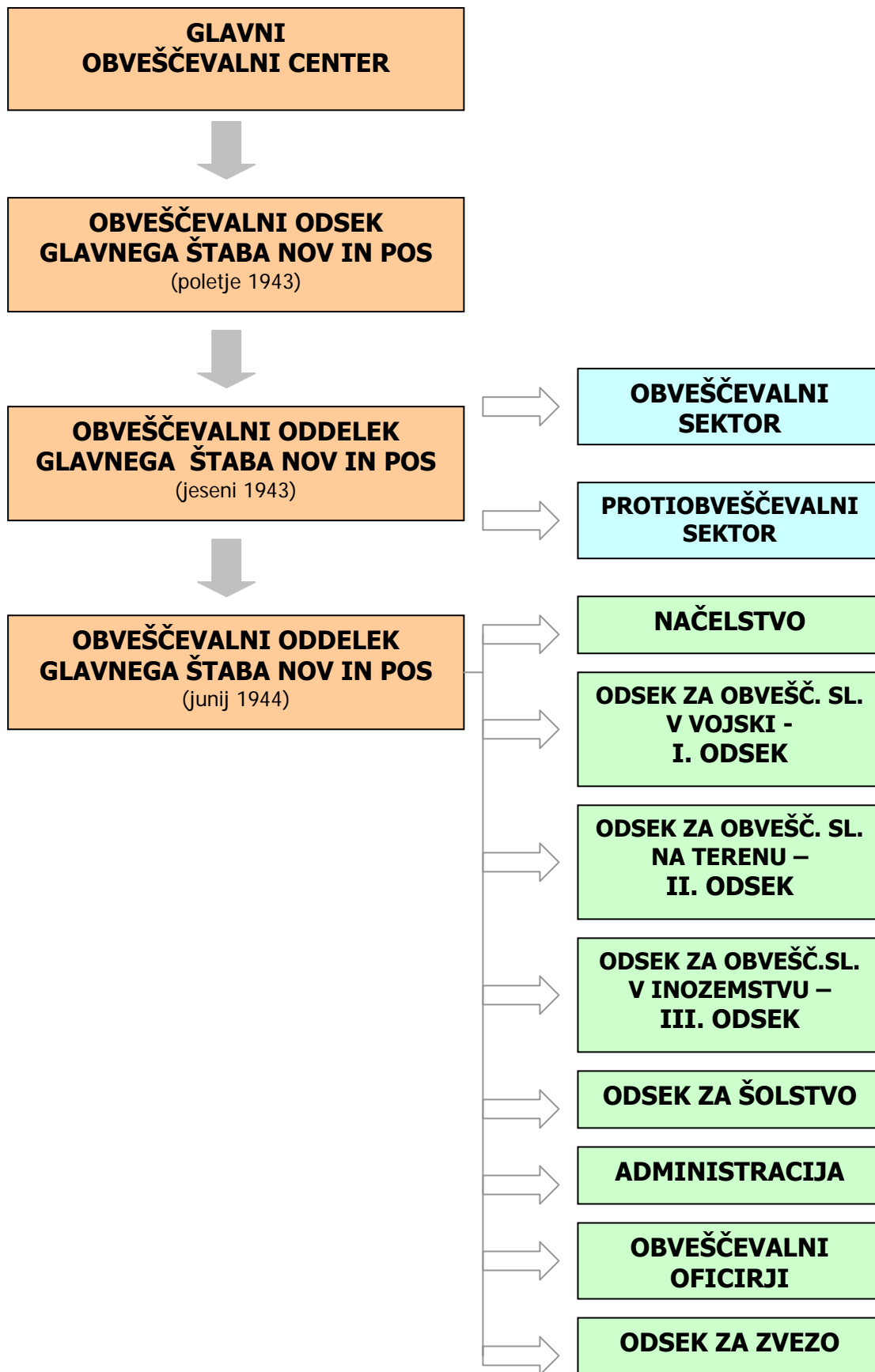
Zbiral je razne podatke o sovražniku: o organizaciji, enotah, moči, sestavi, orožju, strelivu in oborožitvi vojske, o namenih nasprotnikovega vodstva, prehrani, zdravstvenih razmerah med vojaki, utrjenosti mest, naravi terena in krajev itd. Poleg tega pa so bili zelo pomembni podatki o morali in razpoloženju v sovražnem taboru in v lastni vojski, vrednotenje odnosov med vojaki in poveljstvi, bojne vrednosti sovražnih enot, bojnih izkušenj, nenazadnje so tudi raziskovali razpoloženje med prebivalstvom ter njihov odnos do partizanov in sovražnikov.

2. PROTIOBVEŠČEVALNI SEKTOR

Ukvarjal se je s preprečevanjem sovražnikovega vohunjenja in razbijanjem sovražne propagande npr., kadar je šlo za podatke o moči in številu enot. Odkrivali so tudi sovražnikove obveščevalne centre in vohune, sovražnikove agente, obveščevalna središča in sistem dela, hkrati pa iskali možnosti, da svoje vohune spravijo v sovražnikove vrste. S tem so dosegli, da so podajali napačne podatke o številčnosti, položaju in namerah partizanske vojske in jih tako speljali v napačno smer. Zaradi vse večje odgovornosti obveščevalnega dela se je obveščevalni oddelek glavnega štaba poleti 1944 reorganiziral v naslednji sestav (AS II, 1851, šk. 49, mapa III, Odredba Glavnega štaba NOV in POS, 1944):

1. Načelstvo:

- načelnik oddelka (v rangu komandanta korpusa z odgovarjajočim činom),
- I. pomočnik načelnika (v rangu komandanta brigade z odgovarjajočim činom),
- II. pomočnik načelnika (v rangu komandanta brigade z odgovarjajočim činom),
- član oddelka z znanjem jezika (obveščevalni oficir).



Shema 4.1: Organizacijski razvoj obveščevalne službe glavnega štaba NOV in POS.

2. Odsek za obveščevalno službo v vojski (I. odsek):

- šef odseka (v rangu komandanta divizije z odgovarjajočim činom),
- I. pomočnik (v rangu komandanta brigade z odgovarjajočim činom),
- II. pomočnik (v rangu komandanta brigade z odgovarjajočim činom),
- administracija.

3. Odsek za obveščevalno službo na terenu (II. odsek):

- šef odseka (v rangu komandanta divizije z odgovarjajočim činom),
- pomočnik (v rangu komandanta brigade z odgovarjajočim činom).

4. Odsek za obveščevalno službo v inozemstvu (III. odsek):

- šef odseka (v rangu komandanta divizije z odgovarjajočim činom),
- pomočnik (v rangu komandanta brigade z odgovarjajočim činom).

5. Odsek za šolstvo:

- šef odseka (v rangu komandanta divizije z odgovarjajočim činom),
- vodja tečaja pri oficirski šoli GŠ NOV in POS,
- vodja tečaja pri štabu 9. korpusa,
- vodja tečaja pri štabu 7. korpusa,
- vodja tečaja pri štabu 4. operativne cone.

6. Administracija:

- šef administracije,
- administratorka.

7. Obveščevalni oficirji

8. Odsek za zvezo:

- obveščevalni vod,
- radiotelegrafski odsek z radiotelegrafisti in šifradorji.

Z reorganizacijo obveščevalnega oddelka so hoteli doseči višjo stopnjo organiziranosti tako, da bi se obveščevalna služba ukvarjala s problemi obveščevalne službe v političnem in vojaškem pogledu na območju celotnega

ozemlja Slovenije in Glavnemu štabu NOV in POS posredovala vse potrebne informacije. V dosedanjem obveščevalnem delu glede poročanja je bilo namreč najbolj dejavno območje 7. korpusa, ki je redno pošiljal dnevna situacijska področja, medtem ko je območje 9. korpusa in 4. operacijske cone bilo slabo organizirano in so dnevna poročila prihajala z veliko zakasnitvijo. Za izboljšanje položaja na teh območjih so reorganizirali obveščevalne centre tako, da so prevzele polno odgovornost poročanja vseh dogodkov in jih opremili z radijskimi postajami. Velik pomen so dajali tudi terenski obveščevalni službi, ki bi bila sposobna delovati v vseh spremenjenih vojaških okoliščinah posebno v odredih in zaledni vojski. V ta namen so bile na posameznih sektorjih organizirane obveščevalne točke in najvažnejše med njimi so bile opremljene z radijskimi postajami. Kot posebna naloga terenske obveščevalne službe je bila uvedena **registracija železniškega in cestnega prometa**, s katero so dobili pomembne informacije o sovražnikovem koriščenju najpomembnejših komunikacij in kako vplivajo na promet izvršene sabotažne akcije (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Organizacijsko poročilo Obveščevalnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, šte. 261/VII/44, 31. 7. 1944).

4.3 ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNE SLUŽBE KORPUSOV IN CONE

Z organizacijo obveščevalnega centra korpusa in cone je bila podana osnova za izgraditev celotne obveščevalne službe. Za tako ureditev obveščevalnih centrov je smel vedeti le načelnik obveščevalnega centra, komandant, komisar in načelnik enote, to je korpusa ali cone (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Okrožnica obveščevalne službe Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, 7. 3. 1944).

Obveščevalni center so tvorili:

1. Šef centra:

- odgovarja za uspešno in intenzivno delo OC, obveščevalnemu oddelku GŠ in ožjemu štabu korpusa ali cone,
- odgovarja za celotno delo obveščevalnega aparata v svoji enoti (korpusu, coni),
- sklicuje in vodi vsaj na 14 dni sestanke s šefi podrejenih obveščevalnih centrov, na katerih obravnava pereča vprašanja in delo obveščevalnega

- aparata ter zaključi s sklepi za nadaljno delo. O sklepih in vsebini sestanov pošilja poročilo obveščevalnemu oddelku GŠ vsakega 1. in 16. v mesecu,
- izbira v soglasju s štabom odgovarjajoč obveščevalni kader ter ga enakomerno razporeja po centrih obveščevalnega aparata,
 - potrjuje ali predlaga morebitne predloge za premeščanje kadra v soglasju s štabom,
 - obveščevalni aparat mora biti organiziran tako, da nemoteno deluje tudi brez njegove stalne prisotnosti.

2. Prvi pomočnik:

- nadomešča odsotnega šefa in vodi dnevne posle obveščevalnega aparata svoje enote,
- sestavlja dnevno situacijsko poročilo za svoje nadrejene,
- po potrebi opozarja na napake pri delu podrejenih,
- vodi pisarno in pripravlja material za mesečna poročila in vodi evidenco o kadrih.

3. Drugi pomočnik v kontraobveščevalnem oddelku v vojski:

- vodi vse delo kontraobveščevalnega oddelka: skrbi za metodičnost in ekspeditivnost pri delu ter dobiva in izvaja posebna navodila preko šefa centra.

4. Tretji pomočnik v obveščevalnem in kontraobveščevalnem oddelku v postojankah in na terenu:

- organizira tajno obveščevalno službo v sovražnih postojankah,
- organizira tajno obveščevalni aparat tam, kjer sovražnika še ni, pa utegne priti,
- obveščevalni aparat mora biti organiziran tako, da ni odvisen od prisotnosti ali odsotnosti svojih enot,
- obvešča sektorje o stanju sovražnikovih enot, kje jih trenutno še ni in o delovanju »pete kolone«.

5. Četrty pomočnik obveščevalne službe izven operacijskega območja NOV in POS (9. korpus v Italiji in Avstriji, 7. korpus v Italiji in Hrvaški, 4. operativna cona v Italiji, Avstriji in Hrvaški):

- organizira obveščevalno službo izven meja Slovenije,
- organizira obveščevalno službo v območju Slovenije, kjer ga OF doslej še ni uspela organizirano povezati,
- organizira specialne centre posebno v prometnih, industrijskih in vojaških centrih izven Slovenije,
- opremi obveščevalne centre in njihove točke z radijskimi sprejemniki in oddajniki,
- za opremo si mora pridobiti izredno finančno pomoč.

6. Administracija

- sposobna se vživeti v delo obveščevalnega centra ter vredna zaupanja,
- ureja in vodi arhiv.

Nova organizacijska sestava obveščevalnih centrov obeh korpusov in cone je razen taktično obveščevalnih in protiobveščevalnih nalog obsegala še dve novi področji dela:

- **sektor obveščevalne službe v sovražnikovih postojankah** na okupiranem delu slovenskega ozemlja kot **operativna obveščevalna služba**,
- **sektor inozemske obveščevalne službe kot strateška obveščevalna služba** je zbirala podatke z ozemelj Italije, Avstrije in Madžarske. Za vsak sektor je odgovarjal po en pomočnik šefa centra v katerem je bilo vsaj šest oficirjev (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Okrožnica obveščevalne službe Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, 7. 3. 1944).

4.4 ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNE SLUŽBE V DIVIZIJAH IN BRIGADAH

Glede na vse večje potrebe in naloge obveščevalne službe so proti koncu leta 1943 pri štabih divizij oblikovali obveščevalne čete, pri štabih brigad in odredov pa obveščevalne vode, ki so bili izvršilni organi obveščevalnih centrov. Čete in vodi so imeli nalogo, da z lastno izvidniško in obveščevalno dejavnostjo zbirajo podatke o sovražniku, in tudi podatke, ki so jih mogli dati organi VOS in ljudske

oblasti na terenu. Hkrati so vzdrževali posebno zvezo z nadrejenim obveščevalnim centrom (Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945 1975: 830).

Z uvedbo obveščevalnih čet pri divizijah in obveščevalnih vodov pri brigadah naj bi se izboljšala zveza med posameznimi obveščevalnimi centri in obveščevalnim oddelkom glavnega štaba, ki je bila do tedaj slaba in počasna. Stanje se je izboljšalo le malenkostno. To pomanjkljivost so poskušali odpraviti s postavitvijo rednih radijskih zvez. (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Poročilo Vrhovnemu štabu NOV in PO Jugoslavije, 19. 1. 1944).

Zaradi dviga strokovnega znanja vojaških obveščevalcev se je v Oficirski šoli NOV in PO Slovenije 15. januarja 1944 organiziral poseben tečaj za obveščevalce. Na tečaju je sodelovalo 25 obveščevalcev iz divizij, brigad, odredov, bataljonov in čet, trajal pa je dva tedna. Pri podoficirskih šolah divizij so morali tečajniki predhodno opraviti pehotni tečaj podoficirske šole in po opravljenem izpitu so lahko pristopili k obveščevalnemu tečaju, ki je trajal en teden. Tečaj so postopoma morali opraviti vsi člani obveščevalnih vodov in čet, te člane pa so potem predlagali na imenovanje v podoficirske čine. Glede na nove naloge četnih komand in bataljonskih štabov v obveščevalni službi je bil poseben poudarek na predmetu »obveščevalna služba« na višjem oficirskem, pehotnem, artilerijskem, inženirsko-tehničnem in tankovskem tečaju oficirske šole Glavnega štaba NOV in PO Slovenije in oficirske šole 9. korpusa (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Odredba Glavnega Štaba NOV in PO Slovenije o spremembah v obveščevalni službi NOV in POS predvsem v nižjih enotah, št. 51/44, 12. 4. 1944).

Od podrejenih obveščevalnih centrov so v obveščevalni oddelek prihajala dnevna situacijska poročila o stanju sovražnikovih postojank, njegovih premikih, oborožitvi, motorizaciji in utrdbah. Nadzorovalo se je območje bivše Ljubljanske pokrajine (Dolenjska in Notranjska), Slovensko Primorje in Gorenjsko, medtem ko so poročila s Štajerske in Koroške prihajala redkeje in nepopolna ter se nanašala le na sektorje ob Savi, Savinji in Dravi, zahodni Maribor, ter na tisti del Koroške, ki je še pripadal bivši Jugoslaviji. Zaradi tega niso imeli dobrega pregleda na sovražne postojanke v vzhodni Štajerski in bivši avstrijski Koroški. Podatki, ki so

jih prejeli od podrejenih obveščevalnih centrov so bili pomanjkljivi predvsem v tem, da so redko podajali naziv (numeracijo) enot v postojankah in niso obveščali o namerah sovražnika. To pomanjkljivost pa so imeli namen odpraviti z zgoraj omenjenim obveščevalnim tečajem. Z obveščevalci VOS-a na terenu je bilo vzpostavljeno najtesnejše sodelovanje in sicer tako, da so obveščevalci pošiljali podatke o sovražnikovih dejavnostih, ki so jih prejeli obveščevalni centri in obveščevalni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Poročilo Vrhovnemu štabu NOV in PO Jugoslavije, 19. 1. 1944).

Ker so imeli obveščevalni organi v bataljonih in četah le nalogo, da podatke zbirajo z izvidništvom in ogledništvom, je glavni štab 12. aprila 1944 ukazal naj jih ukinejo, njihove naloge pa so prevzela bataljonska in četna poveljstva. S kadrom, ki je bil zdaj na razpolago, so okrepili obveščevalne centre in obveščevalne čete oziroma vode (Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945 1976: 830).

Po enoletnem obstoju in delovanju obveščevalnih čet in vodov so ugotovili, da niso opravičili svojega namena, in da niso v zadostni meri opravljali nalog. Dobivali so predvsem izvidniške naloge, da bi zavarovali svoje enote. Teža zavarovalnih nalog je bila torej prenesena predvsem nanje in enote je sovražnik pogosto presenetil. Tak način dela ni mogel nuditi obveščevalnemu aparatu potrebnih možnosti za razvoj v pridobivanju obveščevalnih informacij, kot tudi ne v poznavanju vojaško pomembnih lastnosti posameznih sovražnikovih enot, ker se je omejeval na najbližjo okolico, kjer je enota le izpolnjevala naloge nadzora terena. Cilj reorganizacije obveščevalnega aparata v brigadah in divizijah je bilo torej omogočiti neomejen razvoj v pridobitvi čim podrobnejšega poznavanja sovražnika, njegovih enot in upravnega aparata, nalog, morale in njihove sestave, obenem pa ga čim bolj »prikleniti« k izvajanju operativnih nalog partizanskih enot.

Pri tem so upoštevali predvsem tri dejstva:

- Obveščevalni centri bi se morali glede na situacijo osvoboditi odvisnosti od informacij, ki jim jih je prinašala izvidniška in

obveščevalna patrola neposredno pred borbo ali med njo, in se za povečanje učinkovitosti sami usposobiti za pridobivanje informacij o sovražniku in njegovih namerah.

- Na podlagi teh spoznanj bi morali obveščevalni centri svojemu štabu nuditi realno sliko o položaju in sovražniku, s čimer bi se ognili paničnih in pretiranih novic, do katerih so obveščevalni centri prihajali na podlagi borbenega stika obveščevalnih in bojnih patrol s sovražnikom.
- Način obveščevalnega dela bo učinkovitejši, če se poleg obveščevalnih informacij, ki so jih dobili od izvidniških in obveščevalnih kontrol, pridobijo informacije tudi tako, da zaslišujejo ujetnike in pošiljajo »vrinjence« v sovražnikove enote (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Organizacijsko poročilo za čas od 1. 11. 1944 do 30. 11. 1944 Obveščevalni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, št. 7134 /XI /44, 30. 11. 1944).

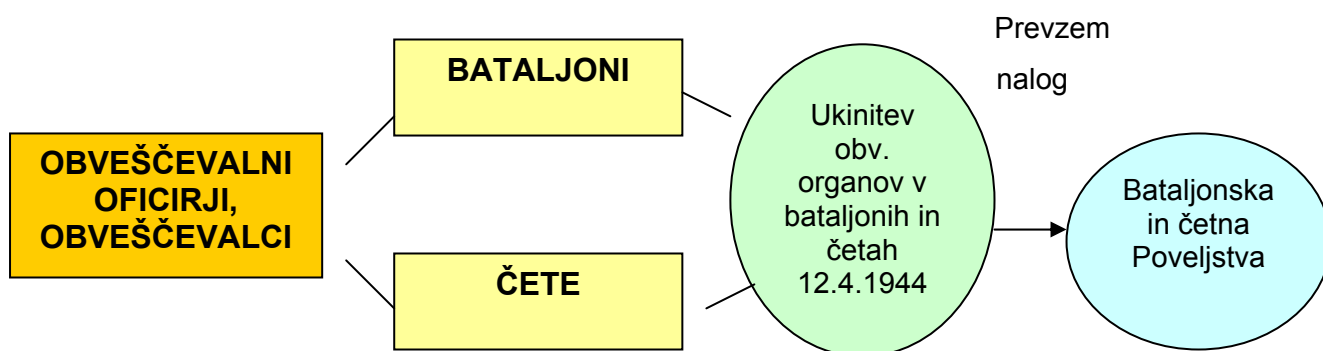
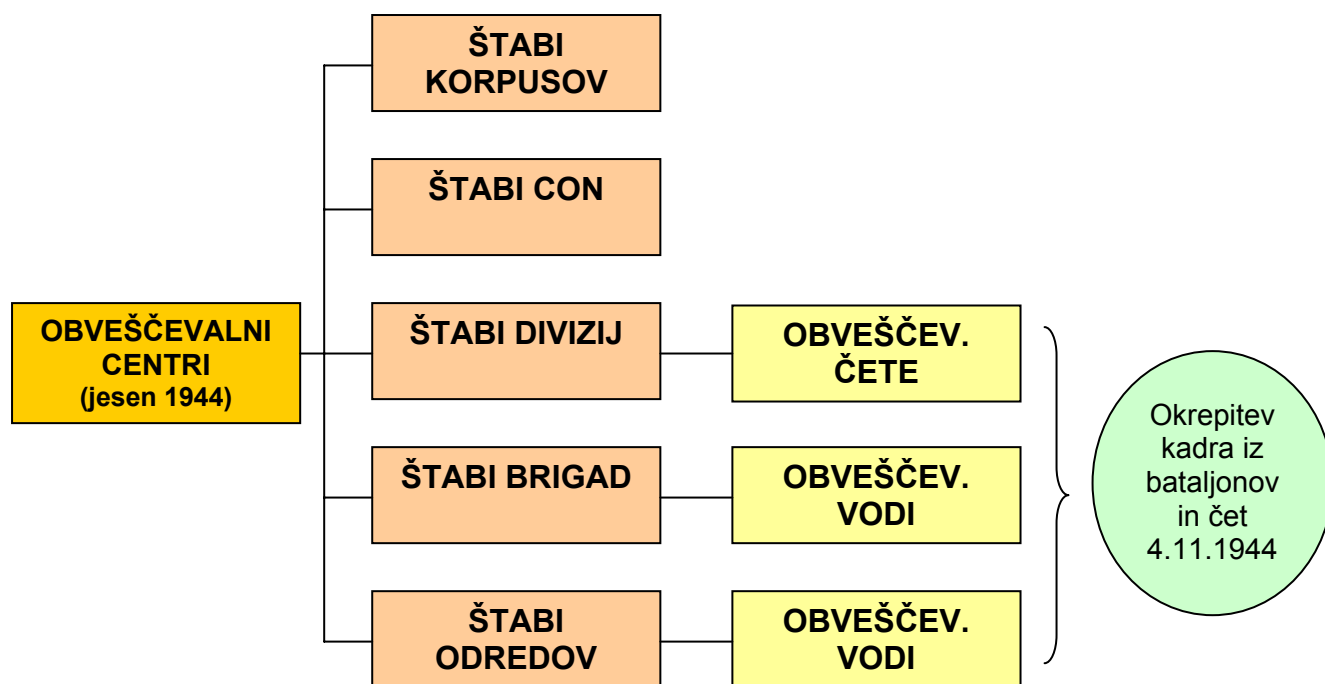
Obveščevalce, ki so kazali zanimanje za obveščevalno službo in so bili politično in moralno zanesljivi, so iz razpuščenih obveščevalni vodov v divizijah in brigadah priključili obveščevalnim centrom, kjer naj bi se razvili v obveščevalne oficirje in podoficirje. Ostale člane obveščevalnih vodov pa so priključili novoustanovljenim udarnim četam v divizijah. V obveščevalnih centrih brigad in divizij so se ukinjale funkcije referentov za terensko obveščevalno službo, to funkcijo pa je zaradi novega načina prevzel obveščevalni center. Kot izvršilni organ za izvrševanje najrazličnejših obveščevalnih akcij so obveščevalnim centrom v katerih so delovali obveščevalni oficirji in podoficirji, dodelili novoustanovljene udarne čete pri štabih divizij, ki so sicer spadale neposredno pod poveljstvo poveljnika, a so bile z obveščevalnimi centri preko štaba zato najtesneje povezani. (glej shemo 4.2). Hkrati so se preuredili tudi obveščevalni centri. Obveščevalni aparat v odredih je ostal nespremenjen, ker se v odredih niso ustanovile udarne čete, a so imeli namen poleg nalog nadzorovanja terena obveščevalno delo prilagoditi novim potrebam obveščevalnih centrov. Prav tako je ostal nespremenjen obveščevalni aparat v zaledni vojski. Postavili so si nalogo povečati število obveščevalcev in nove kadre so pridobivali iz obveščevalnih

tečajev in iz razpuščenih obveščevalnih vodov in čet v divizijah in brigadah. Vse spremembe so se morale v divizijah izvajati vzporedno z ustanovitvijo udarnih čet, medtem ko se je v brigadah izvedla takoj. Reorganizacija obveščevalnega aparata v operativni vojski se je tako izvedla v celotni NOV in POS, ker se je z novo obliko organizacije nudilo in pričakovalo še večje in učinkovitejše obveščevalno delo (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Organizacijsko poročilo za čas od 1. 11. 1944 do 30. 11. 1944, Obveščevalni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, št. 7134 /XI /44, 30. 11. 1944).

V brigadi in diviziji so obveščevalni center sestavljali šef, pomočnik in administrator ter do deset, v brigadi pa do šest obveščevalnih oficirjev in podoficirjev. Takšna organizacija je z manjšimi spremembami ostala vse do konca vojne (Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945 1976: 831).

4.4.1 PRIMER: ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNE SLUŽBE V 15. DIVIZIJI

Pobudo za ustanovitev prvih dveh partizanskih divizij na Slovenskem je dal Edvard Kardelj, ko je obiskal glavni štab NOV in PO Hrvaške, kjer so ga politične in vojaške razmere na Hrvaškem tako navdušile, da je CK KPS poslal pismo z mnogimi predlogi za delo na terenu in organizacijo vojske. Zanimivo je, da je Kardelj prišel do spoznanja, da so bile operativne cone le ponavljanje teritorialnih operativnih štabov t.i. grupe odredov in da je bil drugačen le naziv, zato niso imele več nikakršnega pomena. Operativne cone so imele svojo pravo funkcijo v ustanavljanju brigade in se še ni vedelo kaj bo z odredi, ki jih je med seboj povezovalo. Ko so bile brigade ustanovljene pa grupe odredov niso bile dovolj usposobljene za poveljevanje partizanskim odredom in brigadam skupaj. Operativne cone so bile teritorialna in



Shema 4.2.: Organizacija obveščevalne službe v divizijah in brigadah.

obenem operativna poveljstva s poveljniki, ki so poveljevali odredom, brigadam, divizijam in vsem ostalim partizanskim enotam (Ambrožič 1983: 11).

Namesto operativnih con so se na podlagi izdaje Titovega odloga o ustanovitvi I. in II. divizije, dne 13. julija 1943, ustanovile dve diviziji, ki sta bili sestavljeni kot:

I. divizija: Tomšičeva brigada, Šercerjeva brigada, Gradnikova brigada,

II. divizija: Gubčeva brigada, Cankarjeva brigada, Šlandrova brigada.

Ko je glavni štab prejel od vrhovnega štaba prave in končne številke divizij, je I. divizija postala 14., druga pa 15. divizija. Prešernova in Gradnikova brigada sta bili v tistem času še v fazi ustanavljanja, zato ju Kardelj ni dal v sestavo divizije. Posebej pereče vprašanje pa je bila v organizacijskem smislu zaostala sestava in nizek vpliv glavnega štaba na vojsko, predvsem je Kardelj videl slabost na področju operativnega vodenja operacij. Zato so glavni štab organizacijsko izpopolnili tako, da so ustanovili oddelke, med katerimi sta bila najpomembnejša operativni in organizacijski oddelk. Ob kapitulaciji Italije je 15. divizija štela 2068 partizanov. Tudi kadrovske so pomembna mesta zasedali primernejši ljudje in glavni štab se je postopoma razvil v napreden in učinkovit aparat. Z ustanovitvijo divizij se je partizanska vojska dvignila na višjo organizacijsko raven (Ambrožič 1983: 18). Z ustanovitvijo obveščevalnih centrov so spremembe v februarju 1944 nastale tudi v diviziji, saj je bilo potrebno izgraditi obveščevalno mrežo na terenu, temeljitejšo prenovo pa je dobila novembra 1944, ko so ukinili obveščevalne vode v brigadah in obveščevalno četo v diviziji ter poskrbeli za izobraževanje obveščevalnih kadrov za pravilno razumevanje pomena obveščevalne službe in s tem kvalitetnejšo obveščevalno delo (Ambrožič 1983: 351).

Organiziranje in delovanje obveščevalne službe v 15. diviziji

Sestava poveljstva in štaba divizije je bila pred kapitulacijo naslednja:

- Poveljstvo: komandant in politični komisar divizije,
- Skupina kurirjev,
- Skupina kulturnih delavcev,
- Artilerijski oddelk,
- Obveščevalna služba,
- Intendanca.

Vse divizijske enote, od vodov dalje, so imele politične delegate in komisarje, ki so skrbeli za moralne vrline bojnih sposobnosti enot.

Ločeno od operativne službe je delovala obveščevalna služba. Poleg obveščevalnega centra, ki je bil organ štaba divizije, je imela tudi obveščevalne enote ali skupine. V tem pogledu lahko govorimo o dvojni organizaciji obveščevalne službe. O organih obveščevalne, ki so bili pri štabu divizije in o enotah obveščevalcev, ki so dobivali direktive od obveščevalnih centrov, ali v prvem obdobju življenja 15. divizije, od obveščevalnega oficirja divizije (Ambrožič 1983: 348).

V prvem obdobju delovanja 15. divizije je bila obveščevalna služba zelo preprosto organizirana: obveščevalni oficir divizije je organiziral obveščanje in strokovno poveljeval obveščevalcem, ki so mu bili na voljo, ter jih vodil. Obveščevalcev pa je sprva bilo zelo malo. Tisti, ki so bili, so bili začasno vključeni v zaščitno enoto 15. divizije, vendar pa kljub temu, da je število obveščevalcev začelo naraščati, so bile težave v tem, da obveščevalci še niso bili izobraženi, saj so povečini bili mladi partizani. Obveščevalni oficir je zato po potrebi jemal na svoje akcije tudi kurirje iz zaščitne enote divizije.

Ko so bili ustanovljeni obveščevalni centri, je obveščevalna služba doživela svojo reorganizacijo februarja 1944 skupaj z drugimi divizijskimi službami.

Sestava:

- obveščevalni centri pri štabu divizije in brigad,
- obveščevalni oficir v štabih divizij,
- obveščevalna četa v obveščevalnem centru divizij,
- obveščevalni vodi v brigadah.

V aprilu 1944 so bili sprejeti sklepi o preureditvi obveščevalne službe na novih osnovah in o izgrajevanju konspirativne mreže na terenu. Sklenjeno je bilo tudi, da je treba dati večji pomen izobraževanju obveščevalnih kadrov, in da je treba spremeniti odnos vojaških poveljnikov do obveščevalnih organov, kajti ta odnos dotlej ni bil zadovoljiv. Po ukazu glavnega štaba je sledila preureditev celotne

vojaške obveščevalne službe v 7. korpusu in vseh njegovih enotah. Ukinili so četne in bataljonske obveščevalce (njihovo delo so v celoti prevzela ustrezna poveljstva), zato pa so okrepili odredne, brigadne in divizijske obveščevalne centre. Šef obveščevalnega centra je bil dolžan informirati načelnika štaba o operativni situaciji in o organizaciji v obveščevalni. Z obveščevalnimi vodi in četami naj bi razpolagala poveljstva in jim preko načelnikov štabov in šefov obveščevalnih centrov dajala naloge. Odtlej so zvezo z obveščevalci in konspirativno obveščevalno mrežo na terenu vzdrževali izključno obveščevalni centri odredov, brigad in divizij prek posebnega obveščevalca (II. sektor). Ta mreža je postala ena najpomembnejših oblik obveščanja.

Sestava obveščevalnega centra divizije:

- šef divizijskega centra,
- I. in II. pomočnik,
- administrator.

Po teh ukrepih je obveščevalna služba v diviziji vidno napredovala, sodelovanje med obveščevalnimi centri in operativnimi odseki pa je postalo tesnejše in vsakodnevno.

Končno in najbolj temeljno prenovo obveščevalne službe so začeli izvajati po 5. novembru 1944, ko je glavni štab Slovenije izdal odlok o reorganizaciji in formaciji enot divizije in njenih štabov. Obveščevalni oddelek glavnega štaba pa je 19. novembra 1944 napisal direktivo o reorganizaciji obveščevalne službe, ki je kot vojaška formacija (čete, vodi) preživela in zastarela in je zavirala svoboden razmah obveščevalne in delovanje izvidniških oddelkov operativnih enot, ki so na ta način izgubili možnosti za pridobivanje praktičnih izkušenj. V mnogih primerih se je obveščevalna služba v enotah omejila na običajno izvidovanje, kar je bila posledica napačnega pojmovanja nalog obveščevalne službe. Oteženo je bilo tudi strokovno in vojaško izpopolnjevanje obveščevalnega kadra. Ker se je obveščevanje opiralo večinoma le na izsledke izvidovanja, je obveščevalna služba izgubila pregled nad splošnimi razmerami in je zato prispevala napačna, včasih zelo pretirana poročila.

Reorganizacija je imela namen odpraviti vse te napake in utrditi specializacijo obveščevalcev. Zato so ukinili obveščevalne vode v brigadah in četo v diviziji. Obveščevalni centri v teh enotah so ostali in se okrepili z najbolj sposobnimi kadri iz teh obveščevalnih enot, z oficirji in podoficirji, ki so imeli ustrezne strokovne in moralne kvalifikacije (Ambrožič 1983: 350).

Obveščevalni center je imel naslednjo sestavo:

- šef centra kot organizator in voditelj obveščevalne službe,
- pomočnik šefa, ki je urejal tehnični del poslovanja obveščevalnega centra,
- pisarniški sodelavci,
- obveščevalni oficirji in podoficirji, ki jih je bilo v diviziji 10, v brigadah pa 6, skupaj 47 obveščevalcev.

Obveščevalna služba je izgubila pristojnost za reševanje vprašanj protiobveščevalne službe v partizanskih enotah in na terenu že z odlokom glavnega štaba Slovenije z dne 20. avgusta 1944, ki je urejal odnose partizanskih štabov do ustanov oddelka za zaščito naroda (OZNA). Štab divizije si je zelo prizadeval, da je pošiljal na šolanje obveščevalne oficirje in podoficirje. Temeljna šola je bila podoficirska šola v 7. korpusu. Tja so pošiljali obveščevalce, ki so najprej obiskovali pehotni tečaj, ki je trajal tri tedne. Nato se je kandidat udeležil obveščevalnega tečaja pri podoficirski šoli, ki je trajala dva tedna. Najboljše in najbolj perspektivne so poslali v oficirsko šolo glavnega štaba, kjer je tečaj trajal pet tednov. Obveščevalce, ki niso poslali v šole, so urili kar v obveščevalnih centrih in že prej v obveščevalnih vodih in divizijski četi. V glavnem je organizacija obveščevalne službe do konca vojne ostala taka, kot je bila zasnovana meseca novembra 1944. Napredek obveščevalcev in službe v celoti se je pokazal pri zbiranju obveščevalnih podatkov in analizah razmer, političnih na terenu ali vojaških (Ambrožič 1983: 351).

Delovanje obveščevalnega centra je potekalo tako, da je zbral za načrtovane akcije temeljne podatke. Tista enota 15. divizije, ki je izvajala akcijo, pa je te podatke dopolnila in do podrobnosti izdelala. Obveščevalni center divizije je imel prek svojih obveščevalcev neposredno zvezo z Ljubljano, Novim mestom in deloma s Kostanjevico. Posebno pozornost je obveščevalna namenila

domobranskim bataljonom iz stiškega utrjenega vozlišča, zlasti po 4. bataljonu slovenskega domobranstva v Šentvidu pri Stični, kjer je imel obveščevalni center svojega sodelavca, ki je pošiljal podatke o gibanju tega bataljona. Formacijo obveščevalnega centra so leta 1945 le toliko dopolnili, da sta poleg šefa obveščevalnega centra in njegovega pomočnika v centru delovala še obveščevalni oficir za t.i. notranji sektor in poseben oficir za ujete sovražne vojake. Obveščevalni center je bil tudi telefonsko in radijsko stalno povezan z obveščevalnim centrom 7. korpusa (Ambrožič 1983: 354).

4.5 ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNIH TOČK

V marcu in aprila 1944 so za potrebe terenske obveščevalne službe postopoma organizirali posebne obveščevalne točke. Sestavljalo jo je od tri do deset obveščevalcev, katero je vodil vodja obveščevalne točke. Odgovorne so bile za določeno območje, razporejene pa so bile strogo zaupno ob glavnih prometnih poteh in v bližini večjih sovražnikovih postojank. Podrejene so bile neposredno obveščevalnim centrom korpusov in cone, katerim so dostavljali redna pismena poročila po podatkih, ki so jo zbrale z mrežo svojih skrivnih sodelavcev. Naloga teh točk je bila, da vzpostavijo popolnoma samostojno obveščevalno mrežo ter kanale v okupatorske postojanke, ne glede na že obstoječe mreže drugih vojaških in civilnih enot in s tem vzpostavijo celotno obveščevalno mrežo na celotnem ozemlju Slovenije.

Če je le bilo mogoče, so bile opremljene z radijsko oddajno postajo ali pa imele telefonsko zvezo s svojim centrom. O položaju na svojem območju so morale poročati tudi operativne enote, ki so trenutno delovale v bližini. O postavitvi obveščevalnih točk je odločal obveščevalni center korpusa oziroma cone po potrebi sporazumno z obveščevalnim oddelkom Glavnega štaba. Pomen teh točk so videli v zavarovanju in nadzoru ozemlja Slovenije pred vsakim nenadnim vpadom sovražnika (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Poročilo o organizaciji in delovanju, vzgoji in odgovornosti ter kompetenci obveščevalnih centrov in kadrov obveščevalne službe NOV in PO Slovenije, 1944).

Za zbiranje obveščevalnih podatkov v sosednjih deželah so organi, ki so bili odgovorni za obveščevalno službo v tujini, organizirali na njihovem ozemlju posebne obveščevalne točke. Dostavljale so zelo koristne podatke, vendar so morale, da bi redno dostavljale poročila, premagovati hude težave in ovire. Njihova naloga je bila nadzor območja v vojaškem in političnem pogledu, nadzorovali so posamezne komunikacije in sovražnikova žarišča. Obveščevalne točke so svoja poročila pošiljala vsem operativnim centrom odredov ter operativnim enotam in glavnemu štabu NOV in POS. Poročila so se pošiljala preko telefona, radiooddajnih zvez, če so bile na voljo, in preko posebnih kurirjev. Največja težava je torej bilo pomanjkanje radijskih postaj in pomanjkanje orožja, problem pa je bil tudi v premalo izobraženem kadru, ki so ga imeli na voljo, če pa so imeli primernega sodelavca, ki so ga poslali na šolanje v obveščevalni tečaj, se je pogosto zgodilo, da so ga prerazporedili in tako ostali brez primernega kadra.

Poročila strateške obveščevalne službe so koristno dopolnjevali tudi podatki obveščevalnih točk, ki so bile razporejene na robu slovenskega etničnega ozemlja in ki so svojo dejavnost razširjale na območje sosednjih dežel. Zbrane podatke so obveščevalni centri analitično skrbno obdelali, zlasti v obveščevalnem centru korpusa (cone) in v obveščevalnem oddelku glavnega štaba, izsledke pa redno, v obliki situacijskih poročil dostavljali enotam.

Tako je bilo do konca julija 1944 na operativnem območju 7. korpusa enajst obveščevalnih točk, na območju 9. korpusa šest, na območju 4. operativne cone pa so bile tri. Pozneje je bilo na območjih 9. korpusa in 4. operativne cone ustanovljenih še nekaj točk. Tudi nekateri obveščevalni centri so ustanovili svoje točke, ki so z zaupniško mrežo zbirale podatke taktično-operativne narave. Vse obveščevalne točke so ostale na svojih mestih prav do konca vojne, čeprav so bile izpostavljene nenehnim sovražnikovim poskusom, da bi jih uničil ali vsaj onemogočil (Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945 1976: 831).

Z razvojem obveščevalne službe se je pokazala nujna potreba po samostojni radio oddajni in prejemni postaji, s katero bi se povezali obveščevalni centri 7. in 9. korpusa ter 4. cone z vsemi obveščevalnimi točkami in vse zveze s sosednjimi

obveščevalnimi centri hrvaških enot. Za uresničitev tega načrta so pričakovali pomoč oziroma pošiljko s strani zaveznikov (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Organizacijsko poročilo Obveščevalnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, 24.6. 1944).

Na terenu 7. korpusa NOV in POJ je bila razpredena terenska obveščevalna mreža s pomočjo obveščevalcev v divizijah, brigadah, odredih in obveščevalnih točkah, ki so bile postavljene na sledečih sektorjih:

1. Trst – Št. Peter na Krasu – Kozina – Ilirska Bistrica,
2. Rakek – Borovnica (obv. točka blizu Postojne),
3. Grosuplje – Velike Lašče,
4. Velike Lašče – Sodražica – Ribnica,
5. Kočevje – Smuka – Brod na Kolpi (obv. točka Brod),
6. Ljubljana – Zidani most ,
7. Mirna – Mokronog,
8. Novo mesto – Št. Jernej,
9. Št. Jernej – Kostanjevica – Krško polje,
10. Metlika – Brežice – Samobor – Jastrebarsko – Karlovac (obv. točka Roc),
11. Vinica – Vrbovsko – Generalski Stol (obv. točka Vrbovsko),
12. Delnice – Sušak – Ogulin (obv. točka Delnice),
13. Ilirska Bistrica – Reka – Sušak – Čabar (obv. točka Moravice).

Z radijsko postajo so bile opremljene štiri obveščevalne točke: Ljubljana – Zidani most, Žumberak, Gorski Kotar in Reka – Sušak in ena obveščevalna točka v 4. operativni coni na sektorju Zagreb – Zidani most. Terenska obveščevalna služba se je še dalje izpopolnjevala s postavitvijo novih obveščevalnih točk, ki so bile postavljene na sektorjih:

1. Ljubljana – Grosuplje – Zalog,
2. Mokronog – Novo mesto – Št. Peter,
3. Šmarjeta – Škocjan – Sevnica – Krško,
4. Žužemberk – Trebnje – Grosuplje (obv. točka Žužemberk),
5. Semič – Metlika – Vinica – Črnomelj (obv. točka Matoh).

Na terenu 9. korpusa NOV in POJ so bile postavljene obveščevalne točke, ki so nadzorovale posamezne sektorje in pa obodni pas proti Furlaniji in Nemčiji:

1. Gradišče – Ajdovščina,
2. Kanal – Sv. Lucija,
3. Jesenice – Radovljica,
4. Kranj – Škofja loka,
5. Ljubljana – Polhov gradec,
6. Rakek – Rovte.

Obveščevalne točke so imenovali po črki »B« in jih številčno označili, kasneje pa nekatere preimenovali:

- **Točka B 6:** nadzor je imela nad sektorjem Selše in Poljanske doline, delno tudi Škofjo loko, Bohinjsko dolino in Dolomite. V svojem sestavu je imela 35 obveščevalnih oficirjev in podoficirjev, vendar ni dosegla pričakovanega nivoja z ozirom na število kvalificiranih obveščevalcev. Ker na tem sektorju niso beležili večjih sprememb so se odločili prerazporediti obveščevalne oficirje na območja, kjer so bili vojaški premiki občutnejši. Tako je bil slabše nadzorovan s strani obveščevalne službe predvsem sektor Jesenice – Kranj – Šentvid, zato so na to območje poslali nekaj obveščevalnih oficirjev, ostale pa vključili v obveščevalni aparat Gorenjskega vojnega področja, kjer so organizirali obveščevalne točke z dvemi ali tremi obveščevalnimi oficirji. Točka B 6 je bila s tem ukinjena.
- **Točka B 13:** odkar je Kokrški odred spadal v 4. operativno cono, je bil levi breg Save slabo nadzorovan, zato so tam postavili obveščevalno točko. Vendar pa ni pričela delovati, ker ni imela radijske postaje s katero bi prejeli poročila pravočasno, zato v tej točki niso videli nobenega pomena.
- **Točka B 11 in točka B 12:** nastali sta v Dolomitih po ukinitvi Dolomitskega odreda. Nadzorovali sta sektor ob železniški progi, delno Postojno in Logatec. Ti dve točki sta imeli v sestavu obveščevalce, ki so bili pred tem v obveščevalnem vodstvu Dolomitskega odreda in niso bili povsem usposobljeni

za samostojno vodenje obveščevalne točke oziroma vršiti nadzor nad dodeljenim sektorjem. Tudi poročila so prihajala z več dnevno zamudo, zato je bilo nujno postaviti vsaj eno radijsko postajo na eno izmed obeh točk.

- **Točka B 4:** postavljena je bila na Pivki. Tej točki je bila podrejena Brkinska točka od B 2. Točka B 2 je v glavnem obdržala svoj prejšnji sektor, odvzeli so ji le kontrolo nad sektorjem Pivke in sektor od železnice Št. Peter – Postojna proti jugoslovanski meji. S tem je bila točka B 2 razbremenjena in je lahko posvetila boljšo kontrolo sektorju Trst in Kras. Zaradi pomanjkanja sredstev obveščevalna točka za Furlanijo še ni bila postavljena, bila pa je nujno potrebna. Delno jo je zato nadzorovala točka od B 2, vendar pa so poročila prihajala zelo počasi.
- **Točka »VOJKO«** (nastala iz B 1): nadzorovala je sektor Gorica in Vipavsko dolino. Obveščevalni kader je bil tu slabo strokovno usposobljen zato so tudi poročila bila malo vredna. Zaradi tega so na to točko poslali novega obveščevalnega oficirja – Vojka, ki naj bi poskrbel za višjo kakovostno raven obveščevalne točke, a je bil tudi on neuspešen. Zaradi neuspešnosti delovanja te točke, so imeli do nje odnos, kot da ne obstaja.
- **Točka B 5 »STRIC«:** na Banjški planoti je nadzorovala sektor Kanalsko dolino in severno Primorsko. Bila je opazovalna točka za premike iz Gorice v Vipavsko in Kanalsko dolino. Kljub temu, da ta točka ni imela strokovno usposobljenega kadra, so od tam prihajala zelo dobra obveščevalna poročila, imela pa je tudi telefonsko povezavo.
- **Točka B 3 »IGOR«:** njen nadzor je bil do Podbrda, Kanalsko dolino in Baško grapo. Iz te točke so prihajala dobra in točna dnevna poročila o stanju in premikih sovražnika.
- **Točka »JAPELJ«** (nastala iz B 8): delovala je pri Trbižu, vendar se je zaradi težkih razmer na tem območju slabo razvijala.

- **Točka B 7:** nadzorovala je zahodni sektor od Vidma do doline Pontebe in po možnosti tudi Videm in Trbiž. Delovala je zelo dobro saj je pošiljala veliko točnih podatkov o premikih in stanju nemških enot na tem območju.
- **Točka B 20 »Aleksander«:** nadzorovala je sektor Videm in južno od Vidma.
- **Točka B 9:** nadzorovala je zahodne in južne Dolomite in Idrijo. Imela je telefonsko povezavo, njena poročila so bila hitra in zanesljiva in so prihajala tudi večkrat dnevno, vendar pa je imela premalo strokovno izobražen kader.
- **Točka B 2:** nadzorovala je sektor Kras – Trst – Furlanijo in je bila zaradi koncentracije sovražnikovih sil najpomembnejša obveščevalna točka. Nastala je iz borcev bivšega južnoprimorskega odreda in bila tudi strokovno usposobljena. Sektor za opazovanje je bil zelo velik in zato je bila obveščevalna točka precej obremenjena. S pomočjo podrejenih točk je nadzorovala promet kar na osmih odsekih saj so se na tem območju vršili veliki dnevni premiki, poleg tega je tu sovražnik vršil utrjevalna dela. Na tem sektorju so se nahajali tudi obveščevalci Milanovega sektorja, ki so imeli svojo radijsko postajo preko katere bi poročila v obveščevalne centre prihajala pravočasno, vendar pa je bilo sodelovanje slabo in poročila so kljub temu prihajala z zakasnitvijo. Težava je bila v tem, da je bila radijska postaja pretežno namenjena za inozemski sektor in je bila za domače obveščevalce skoraj nedostopna. Zato so se poročila pošiljala predvsem po kurirski poti, kar je povzročilo, da je pošta zakasnila štiri ali pet dni. Radijska postaja je bila na tem sektorju zato nujno potrebna (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Poročilo o stanju obveščevalne službe na sektorju 9. korpusa, Obveščevalni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, obv. št. 269, 19. 1. 1945).

Na območju 4. operativne cone se je terenska obveščevalna služba šele začela razvijati in so zato na posameznih sektorjih delovali le civilni obveščevalci, ki naj bi organizirali obveščevalno mrežo. Na tem območju so bile postavljene na sektorje naslednje opazovalne točke:

1. Pragersko – Slovenska Bistrica – Tinje,
2. Dravograd – Slovenj Gradec – Vuzenica,
3. Zidani most – Sevnica – Celje.

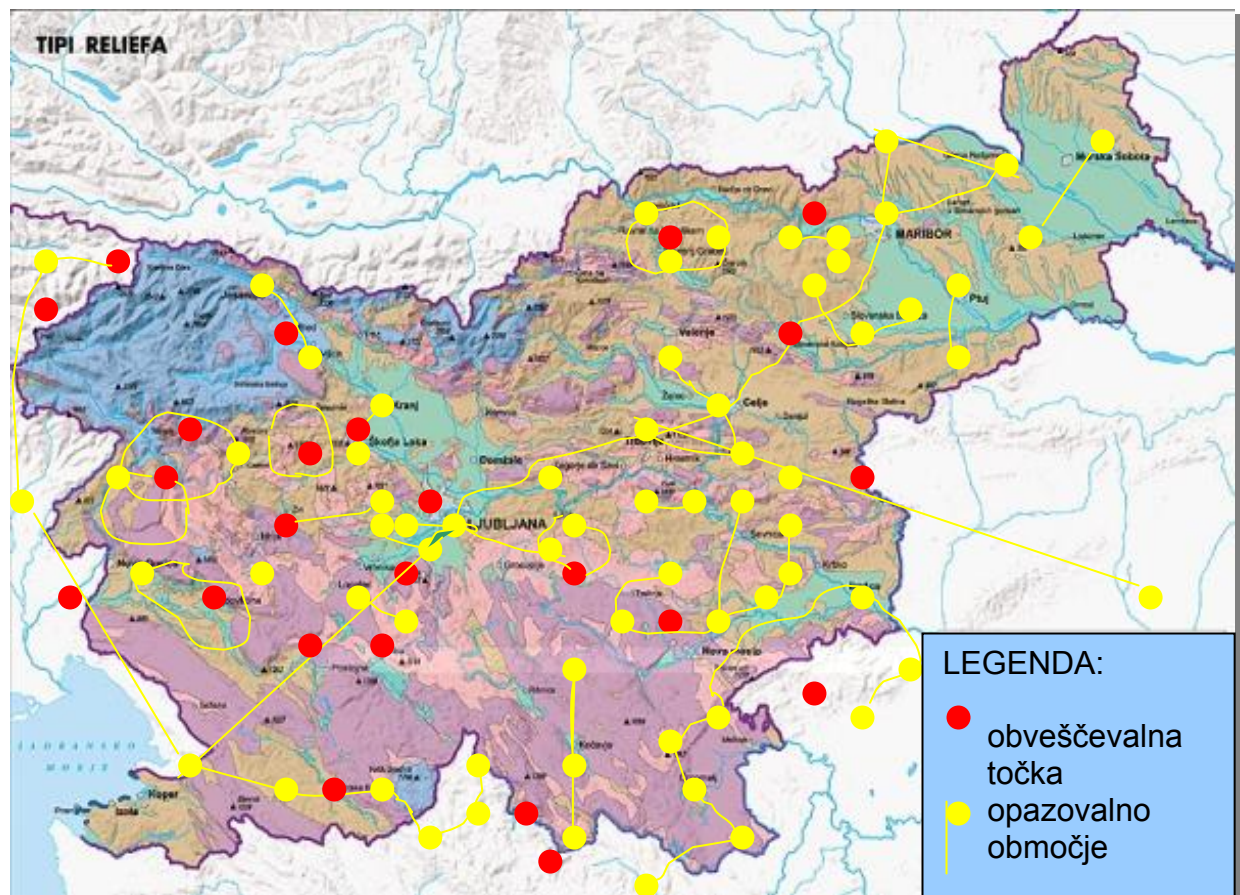
V nadaljevanju so imeli namen postaviti obveščevalne točke še na naslednjih sektorjih:

4. Maribor – Šentilj – Radgona,
5. Pohorje – Ruše – Glažuta – Sv. Areh,
6. Ptujsko Polje - Haloze,
7. Slovenske gorice – Prekmurje,
8. Kamnik - Domžale – Moravče,
9. Celje – Šoštanj,
10. Kozjak.

Zaradi pomanjkanja obveščevalnih kadrov je bila postavljena obveščevalna točka za kontrolo nad železniško progo in cesto Zidani most – Zagreb, opazovalna točka ob železnici Maribor – Zidani most in posebna obveščevalna točka za kontrolo transportov od Zidanega mosta do Ljubljane. Za najtesnejše sodelovanje s sosednjimi hrvaškimi enotami so Glavni štab NOV in POS v dogovoru z Glavnim štabom Hrvaške vzpostavljali zveze za nadzor nad železniškimi progami Zagreb – Varaždin - Čakovec, Zagreb – Karlovac in progo Beograd – Zagreb – Ljubljana. Zveza z 13. divizijo se je vzdrževala preko obveščevalne točke v Delnicah, zveza z 11. korpusom pa preko preko Istrskega odreda, ki je imel svojo radijsko postajo in zvezo z Žumberačko – Pokupskim območjem in obveščevalno točko v Žužemberku. Radijsko postajo je dobil tudi obveščevalni center Notranjskega odreda za kontrolo prometa na odseku Ljubljana – Trst. Pokazala se je tudi nujna potreba za kontrolo komunikacij, ki so potekale ob robu ozemlja Slovenije iz Avstrije v Italijo (odsek Trbiž), kjer se je vzpostavila obveščevalna točka z radijsko postajo (glej zemljevid 4.1), (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Organizacijsko poročilo Obveščevalnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, 24.6. 1944).

Z reorganizacijo obveščevalne službe so nekatere obveščevalne točke izgubile svoj pomen oz. so prišle pod oblastjo posameznih poveljstev mest, na ta način pa

se je število obveščevalnih organov kvantitativno zmanjšalo, nadzor nad obveščevalno službo na terenu pa je prešel pod enotno in kvalitetnejšo vodstvo (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Organizacijsko poročilo za mesec september 1944 Obveščevalnemu oddelku Glavnega štaba NOV in POS, št. 4068 / IX / 44, 30. 9. 1944).



Zemljevid 4.1: Obveščevalne točke na posameznih sektorjih.

Kot posebna naloga terenske obveščevalne službe je bila uvedena **registracija železniškega in cestnega prometa**, s katero so dobili pomembne informacije o sovražnikovem koriščenju najpomembnejših komunikacij in kako vplivajo na promet izvršene sabotažne akcije (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Organizacijsko poročilo Obveščevalnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, šte. 261/VII/44, 31. 7. 1944).

Opazovali so promet po **železniški progi** Trst – Ljubljana – Maribor in ugotovili, da se v obe smeri neprestano prevažajo nemški vojaški transporti. Nemci so iz Italije odvažali predvsem stroje in druge industrijske naprave. Po tej progi so se vršili tudi premiki vojaštva iz Italije na vzhodno fronto in na Balkan. Kadar so se vršili večji transporti vojaštva so Nemci zavarovali najbolj ogroženo območje, kot je bilo Rakek – Ljubljana tako, da so po vzporednih cestah preko Notranjske iz Rakeka v Cerknico in Bloke ter Velike Lašče, poslali svoje pobočne patrole in zgodilo se je celo, da so bile te patrole cele divizije. Na sektorju Ljubljana – Zidani most so Nemci zavarovali promet tako, da so z močnimi patrolami zavarovali prehode preko Save in zaprli bivšo nemško-italijansko mejo na črti Litija – Krško. Eno od poročil obveščevalnega oddelka glavnemu štabu navaja naslednje ugotovitve: *»Po cesti Trst – Ljubljana – Maribor se v glavnem premika pešadija, ki je v zadnjem času vse manj motorizirana, ima pa več vozov in konjske vprege, kar predstavlja za naše enote lahek cilj za napad in zablembo. S to glavno progno vzporedna proga Trst – Gorica – Sv. Lucija – Podbrdo ni uporabna zaradi porušenja mostu pri Koritnici. Tudi na oddelku Trst – Gorica je železniška proga prekinjena in je Italija brez železniške zveze z Ljubljansko pokrajino in z Avstrijo. Prav tako je prekinjena cesta Tolmin – Bovec – Beljak, ki je zelo obremenjena, zato za Nemce predstavlja veliko škodo. Sedaj je predvsem frekventna proga Videm – Gemona – Trbiž, kjer operirajo italijanske partizanske enote, in po kateri Nemci iz Italije prevažajo industrijske stroje ter živež.«* (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Poročilo Obveščevalnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Slovenije Vrhovnemu štabu NOV in PO Jugoslavije, 1944).

Na progi Trst – Reka se je odvijalo manj prometa, ker je bila proga od Reke do Karlovca neuporabna in je vozil vlak samo do postaje Plase. Po tej progi se je v glavnem vršil notranji promet za prevoz hrane za enote ob progi in izmenjavo ekipe. Železniška proga preko Gorenjske in naprej od Zidanega mosta do Zagreba je bila v decembru 1944 zelo obremenjena zaradi transportov proti Zagrebu, ki jih je povzročila ofenziva proti NOV in PO v Bosni in Sandžaku. Transporti so prihajali iz srednje Avstrije. Registriranih je bilo 26 transportov vojaštva in motornih vozil. Iz smeri Zagreb so prihajali transporti z razbitimi avtomobili in sicer dva transporta po 40 vagonov. Preko gorenjske proge se je prevažala slama in živež za Italijo.

Iz Italije v Berlin je 15. decembra 1943 šel transport razbitih letal. Transport petroleja iz Romunije v Italijo v glavnem za vojne potrebe se je vršil v velikih količinah. Na železniški progi Beljak – Celovec – Maribor – Ptuj – Varaždin promet ni bil registriran, ker na tem sektorju ni bilo stalnih opazovalnih enot.

Poročila govorijo tudi o obveščevalni dejavnosti v **ladijskem prometu** in navajam eno izmed njih: »V tržaški luki je promet neznaten. V mesecu decembra 1943 je proti Albaniji odplulo sedem od devetih tovornih ladij natovorjenih z izdelki tržaške težke kovinske industrije ter s strelivom. Med lukami v Tržaškem zalivu se še vedno vrši promet z manjšimi potniškimi ladjami. Od vojne mornarice se nahaja v luki 12 od 14 Mas torpednih čolnov, od tega je eden izmed njih stalno na patroliranju po tržaškem zalivu. V luki je tudi nekaj sanitetnih ladij (Julij Cezar in Emilija), poveljstvo nemške mornarice pa se nahaja v hotelu Evropa in hotelu Kapitol.« (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Poročilo Obveščevalnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Slovenije Vrhovnemu štabu NOV in PO Jugoslavije, 1944).

Letalski promet se je vršil preko goriškega letališča, ki je dobavljal potrebščine kot so bile sanitetni material, optične pripomočke in podobno, letališče v Cerkljah pri Krškem ob progi Zidani most – Zagreb pa je služilo za šolske potrebe in za izhodišče poletov proti partizanskim enotam. O drugih letališčih na ozemlju Slovenije (Tezno pri Mariboru, Lesce na Gorenjskem in pri Devici Mariji v Polju pri Ljubljani) ni bilo podatkov.

Obveščevalci so pridobivali podatke tudi za **industrijo**. Rabeljski rudnik, ki je proizvedel mesečno 800 ton svinca in cinka ter imel zaposlenih 1000 delavcev je bil v akcijah 32. divizije uničen. Idrijski rudnik živega srebra, ki je bil takrat drugi največji na svetu, je dvignil proizvodnjo za približno 10 % , obrat tržiške industrije je bil v mesecu decembra 1943 zmanjšan za 70 %, oddeleke za letala pa popolnoma ustavljen. V ladjedelnici, kjer je bilo zaposlenih 3500 delavcev so gradili dve podmornici, dve pa sta bili v popravilu. Tržaški plavži in Martinove peči so obratovale s povečano močjo. V ladjedelnicah »Godovič–Lloyd Triestino« in »San Marco« se je nadaljevala proizvodnja oklopnih delov za ladje, ki so se potem transportirale v Nemčijo. Livarne v Gorici niso obratovale, goriška tekstilna

industrija, ki je takrat zaposlovala okrog 1100 delavk, pa je obratovala s 25 % manjšo močjo. Medtem je bila od partizanskih napadov poškodovana Martinova peč na Jesenicah, a so jo Nemci popravili in že je obratoval obrat »KID« (Kranjska industrijska družba). Proizvodnja železa in jekla v tej tovarni je bila podana v naslednjem poročilu: *»Dnevna produkcija znaša 250 ton surovega železa in do 300 ton marmarnega jekla, električna Martinova peč pa v 24 urah izdelava 120 ton specialnega jekla. Izdelovali so tudi plošče za tanke in zrna za granate. Delajo v treh izmenah. Tovarno so opremili z novimi nemškimi stroji. Prej je v tovarni delalo 700 Francozov, ki so jih sedaj zamenjali s 700 interniranci, ki so jih Nemci pripeljali iz Dolenjske. Tekstilna industrija v Kranju je v glavnem preurejena v vojno industrijo, tako bivša »Jugočeška« izdeluje dele za letalske stroje, »Jugobruna« pa svilo za padala. Tekstilno tovarno v Stražišču pri Kranju so borci 7. brigade uničili pri svojem napadu na ta kraj. Na Štajerskem so zavezniki v začetku januarja 1944 bombardirali tovarno letal v Teznu pri Mariboru, ki zaposluje 20.000 delavcev. Uspeh bombardiranja našim ni znan. Na Koroškem v Celovcu je bila bombardirana tovarna »Messerschmittov« s kapaciteto osem letal na dan, a tudi o uspehu te akcije ni smo dobili podrobnih poročil.«* (AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Poročilo Obveščevalnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Slovenije Vrhovnemu štabu NOV in PO Jugoslavije, 1944).

4.6 ORGANIZACIJA OBVEŠČEVALNIH PATROL

Velik pomen v boju proti okupatorju so imele tudi dnevne in nočne patrole. Njihov glavni namen je bil držati stik s sovražnikom, da bi odkrile njegovo vojaško moč ter položaj in premike. Te podatke je bilo možno dobiti z majhnimi obveščevalnimi patrolami, ki so na sovražnikovem terenu poizvedovale in si ga ogledovale, s številnejšimi bojnimi patrolami pa je bilo možno doseči cilj tudi z borbo.

Naloge dnevno-nočnih patrol so bile različne: prisluškovalne, stalne, zaščitne, zvezne itd.

Delimo jih na:

1. **Obveščevalne patrole:** biti morajo čim manjše – en podoficir z dvema borcema. Lahko je tudi desetina, vendar obstaja nevarnost, da bo patrola

preveč izpostavljena nevarnosti in tudi kontrola nad tako patrolo je težavnejša. Tričlanska patrola se pomika v koloni po eden. Spredej je borec kot predhodnica, v sredini podoficir in zadaj borec kot zaščitnica. Če je obveščevalna patrola cela desetina, je formacija strnjena in primerno zavarovana z vseh strani.

2. **Bojne patrole:** Vodi jih oficir in ima do 20 borcev. Njena naloga je zadrževanje sovražnika pri umikanju, bojevanje s sovražnikovimi patrolami, zaščita pri obrambi ali drugih borcev, ki se pripravljajo za nočni napad, sposobna ujeti sovražnika in da lahko nesejo ranjence s seboj. Bojna patrola je porazdeljena v tri grupe in v štab. Vsaka grupa ima po štiri borce in vodjo (AS II, 1851, šk. 49, mapa I, Dnevne in nočne patrole, 1944).

4.7 IZOBRAŽEVANJE OBVEŠČEVALNEGA KADRA

Delo partizanskih obveščevalcev je terjalo veliko iznajdljivosti in hrabrosti, zato so jih izbirali iz vrst najboljših borcev in starešin. Do januarja 1944 zanje še ni bilo posebnih šol in tečajev. Tedaj pa so spričo vse večjih potreb po boljše usposobljenim obveščevalnem kadru ustanovili pri oficirski šoli glavnega štaba posebne oficirske, pri štabih korpusa pa podoficirske tečaje, na katerih so si obveščevalci v dvotedenskih, kasneje pa v tritedenskih tečajih pridobivali osnovno znanje o obveščevalni službi (Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945 1976: 831).

Prvi obveščevalni tečaj se je pričel 16. marca 1944. Kraj in prostor za šolo je vodstvo našlo v graščini v Gradacu pri Črnomlju. Imela je zaupni naslov »točka 77« in je delovala do 27. aprila 1945. V tem času se je v tej šoli zvrstilo devet tečajev za obveščevalce, šest tečajev za pripadnike VDV, en radiotelegrafski tečaj in en administrativni tečaj. Vse tečaje je obiskovalo in končalo 629 tečajnikov.

Izbira kadra za šolo je bila stroga, prav tako ocenjevanje. Zato je vodstvo OZNA že med potekom tečajev izločilo posameznike, ki niso dojemali snovi ali pa so pokazali neprimerne karakterne ali moralno-politične lastnosti. Šola je bila organizirana po vojaških načelih, ki je imela poveljnika in političnega komisarja,

inštruktorja in predavatelje. Vodstvo in inštruktorji so bili stalni kadri šole, predavatelji pa so bili predvsem člani vodstva OZNA. Učni program prvih pet tečajev je zajemal 93 ur predavanj, od tega 34 ur civilne obveščevalne službe, 31 ur vojaške obveščevalne službe in 28 ur politične vzgoje. Šesti tečaj se je pričel 10. 09. 1944 z dopolnjenim učnim programom s poudarkom na protiobveščevalno službo (Hudales 1976: 78).

Vsak tečaj je imel organiziran tudi praktično delo na terenu, kjer so se učili na praktičnih primerih, zato so morali obveščevalni centri tesno sodelovati z obveščevalno šolo, poleg tega pa so šoli nudili ves potreben material. Potreben je bil tudi stalen nadzor nad izvajanjem pouka, ki so ga poleg obveščevalnega oddelka glavnega štaba NOV in POS nadzorovali tudi člani obveščevalni centri korpusov in cone.

Glavni štab NOV in POS je 28. aprila 1944 predlagal oddelku za kadre v vseh oficirskih in podoficirskih šolah v divizijah, korpusu in oficirski šoli Glavnega štaba dve spremembi: v vseh oficirskih in podoficirskih tečajih postane »obveščevalna služba« glavni predmet, in ukinejo se vsi obveščevalni tečaji kot samostojni tečaji. Do teh predlogov so prišli na podlagi spoznanja, da mora biti vsak oficir tudi obveščevalec, da se obveščevalne službe ne more ločiti od »vojne službe«, ampak da obveščevalna služba izhaja iz nje kot njen najpomembnejši del. Zelo pomembna je bila tudi ugotovitev, da se naj za obveščevalne oficirje šolajo le najboljši oficirji, s tem pa bi bilo tudi vprašanje obveščevalnega kadra rešeno. Specializacija oficirjev naj se izvaja pri delu, ki je oficirju odrejeno, saj ni bilo mogoče vzpostaviti specialnih tečajev za oficirje, hkrati pa je že tako primanjkovalo inštruktorskega kadra, ki bi se ga na ta način le neracionalno uporabilo (AS II, 1851, šk. 49, mapa III, Glavni štab NOV in POS – Oddelek za kadre, 1944).

Z reorganizacijo obveščevalnega oddelka junija 1944 je oddelek dobil tudi »odsek za šolstvo«, ki je bil formiran zaradi vzgoje kadrov, saj brez sistematičnega in urejenega šolstva ni bilo možno pričakovati uspešnega razvoja obveščevalne službe. Ta ukrep je bil nujen, ker vodja tečaja ni bil kos vsem nalogam. V okviru oficirske šole Glavnega štaba je bil obveščevalni predmet

obvezen predmet, za najsposobnejše pa je bil organiziran tudi nadaljevalni obveščevalni tečaj, kjer so bili predavatelji člani obveščevalnega oddelka. Na tečaju so sodelovali tudi predavatelji iz drugih področij, ki so imeli neposreden stik in odnos z obveščevalno službo (operacijski oddelek, propagandni oddelek, oddelek za zveze, sodni oddelek, komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in »njih domačih pomagačev«), da so si tečajniki pridobili širšo izobrazbo. Težave, ki so se pokazale v času šolanja so bile predvsem v neenotnem učnem načrtu in pomanjkanju učnega gradiva, ki naj bi obravnaval specialne naloge obveščevalnega predmeta. Vzrok so videli v raznolikosti pogojev pod katerimi so šole delovale glede na svoje teritorialno območje, kateremu je bil učni načrt prilagojen. Težnja je seveda bila po čim enotnejšem učnem programu. Glede pisanja učnega gradiva – brošur, bi bilo idealno izdati za vsako panogo posebno brošuro, vendar je bilo pomanjkanje piscev in tehnične ovire. Kljub temu so izdali naslednje brošure:

1. »Registrirajte promet«,
2. »Priročnik o zaslišanju ujetnikov«,
3. »Obveščevalna služba v inženirsko tehnični stroki«.

V načrtu so imeli še naslednje izdaje brošur:

1. »Obveščevalna služba in služba zvez«,
2. »Obveščevalna služba in propaganda«,
3. »Predmeti opazovanja obveščevalne službe ob priliki večjih akcij«,
4. »Organizacija nemške vojske«.

(AS II, 1851, šk. 49, mapa II, Organizacijsko poročilo Obveščevalnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, 24.6 1944).

4.8 PROTIOBVEŠČEVALNA SLUŽBA - ODDELEK ZA ZAŠČITO NARODA-OZNA

Predsednik Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije in poveljnik za narodno obrambo Josip Broz-Tito je 13. maja 1944 izdal Navodilo o organizacijski strukturi Oddelka za zaščito naroda (OZNA). S tem navodilom je

določil reorganizacijo obveščevalno-varnostnega sistema NOG na ozemlju Jugoslavije in oblikoval Oddelek za zaščito naroda.

Namen reorganizacije je bil v tem, da na novo ustanovljeni Oddelek za zaščito naroda začne opravljati naloge, ki so jih pred tem obveščevalne organizacije v raznih delih Jugoslavije, poleg tega pa se je protiobveščevalna zaščita oboroženih sil izločila iz vojaške obveščevalne službe in je postala sestavni del pristojnosti Oddelka za zaščito naroda. OZNA je torej nastala kot nova organizacija službe varnosti NOG, ki je preoblikovala vse dotedanje oblike v nov državni aparat (Dornik-Šubelj 1999: 48).

V navodilu o organizacijski strukturi so bile določene naloge in pristojnosti Oddelka za zaščito naroda. Te so:

- 1. Ofenzivna obveščevalna služba proti tujini in neosvobojenemu ozemlju.**
Z njo naj bi obveščevalne informacije OZNA pomagale vodstvu Demokratične federativne Jugoslavije, da na neosvobojenem ozemlju razbije centre in organizacije protirevolucionarnega tabora, ter s tem pripomogle k zmagi v boju za nacionalno in socialno osvoboditev narodov in narodnosti Jugoslavije.
- 2. Protiobveščevalna zaščita osvobojenega ozemlja.** OZNA je odkrivala agente obveščevalnih služb in varnostnih služb okupatorjev in njihovih sodelavcev, delovanje notranjih reakcionarnih sil in obveščevalne službe tujih držav na osvobojenem ozemlju tako, da je zbirala dokaze o njihovem delovanju in jih izročala pristojnemu sodišču.
- 3. Protiobveščevalna zaščita oboroženih sil narodnoosvobodilnega gibanja in narodnoosvobodilne vojske.** Na tem področju so naloge OZNA: zaščita zaupnih povelij in drugih dokumentov, ki vsebujejo vojaške skrivnosti, odkrivanje sovražnikovih agentov, ki so se vtihotapili v enote NOV in POJ, onemogočanje vključevanja sovražnikovih agentov v enote NOV in POJ kot preventivno delovanje v času velikega priliva novih vodstev v vojsko in vodenje preiskave proti odkritim agentom in drugim sovražnikom, osumljenim, da v enotah oboroženih sil delujejo proti interesom narodnoosvobodilnega gibanja (Dornik-Šubelj 1999: 49).

OZNA V SLOVENIJI

Delo OZNA za Slovenijo je vodilo načelstvo, ki je sestavljalo deset oseb, vodil pa ga je načelnik Ivan Maček. Centrala OZNA je imela sedež na Stražnem vrhu pri Črnomlju in se je imenovala baza T-24 (točka 24). V bazi je bila nameščena tudi sovjetska vojaška misija, ki je marca 1944 prišla v Slovenijo za pomoč pri organiziranju OZNA po njihovem modelu. Bazo je varovala posebna enota, del 1. brigade Vojske državne varnosti (Griesser-Pečar 2004: 395).

Naloga OZNA je bilo varovanje dosežkov narodnoosvobodilnega gibanja, zato je bilo njeno delo posvečeno predvsem odkrivanju notranjega sovražnika in boju proti njemu. V vsakem kraju so sestavili sezname t.i. sovražnih elementov, v katerih je bilo točno določeno, kateri podatki so zaželeni: o organizatorjih in voditeljih »bele garde«, o članih Črne roke, domobranskih vojaki (predvsem častnikih), o častnikih četniške policije in o vodilnih osebnostih nemške okupacije, ki so se še nahajale na ozemlju Slovenije. Zelo pomemben je bil seznam oseb, ki so se skrivale ali se priselile na določena območja. Iz varnostnih razlogov so bili odpuščeni vsi sodelavci OZNA, ki so dezertirali iz nemške vojske ali Slovenskega domobranstva in vse tiste, katerih družinski člani so bili pri gestapu, policiji ali domobranstvu (Griesser-Pečar 2004: 397).

Glede na naloge je bila OZNA razdeljena na štiri sekcije, v maju 1945 pa so dodali še peto sekcijo. Vsaka sekcija je imela svoj oddelek (glej shemo 4.3):

1. **I. odsek OZNA za Slovenijo za delo na zasedenem ozemlju**, ki je nastal iz oddelka za tujino Odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS. Njegova naloga je bila, da na zasedenih ozemljih in na območjih ob meji z drugimi državami organizira svoje centre. Glavno delo obveščevalne službe v tem odseku naj bi bilo zbiranje podatkov o treh skupinah: sovražnih obveščevalnih službah, ustanovah državnega aparata in kvizlingih v raznih vojaških enotah ter zajeti voditelje obveščevalnih centrov, arhive in glavne agente in jim tako onemogočiti nadaljnje delovanje in odvzeti vsako možnost, da bi se lahko prikriji in prilagodili delo novim razmeram. Naloga I. odseka pa je bila tudi pomoč pri organiziranju II. odseka (Griesser-Pečar 2004: 399).

2. II. odsek s protiobveščevalnim oddelkom na osvobojenem ozemlju

Ustvarjali so mrežo svojih zaupnikov v raznih ustanovah in okoljih ter na druge načine zbirali podatke o dejavnosti političnih skupin, ki so se vključile v narodnoosvobodilno gibanje ali ostale zunaj njega (Dornik-Šubelj 1999: 50).

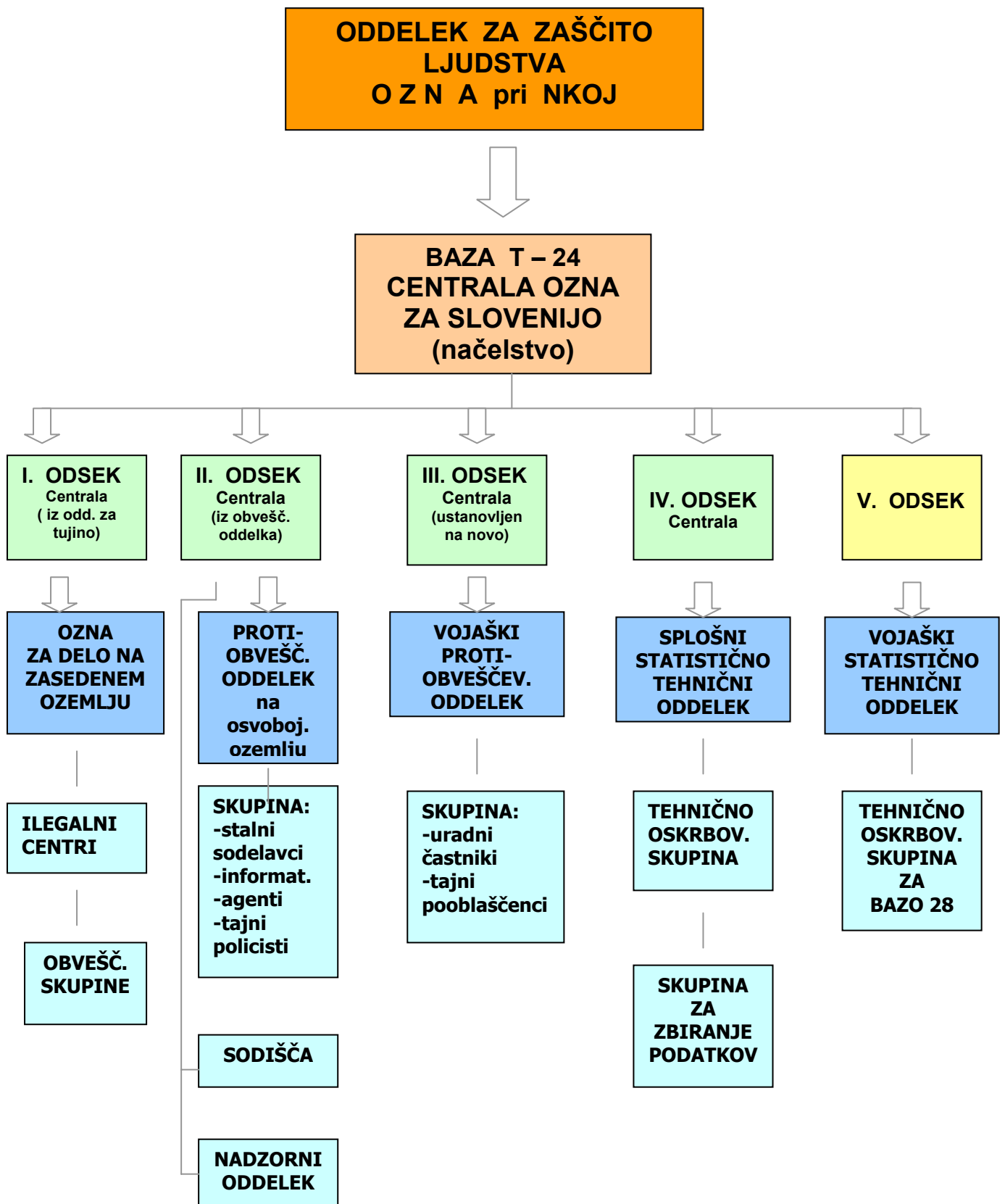
3. III. odsek protiobveščevalnim oddelkom v vojski

Njegova naloga je bila protiobveščevalna zaščita oboroženih sil narodnoosvobodilnega gibanja, narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov. Ustanovljen je bil povsem na novo in ni imel predhodnika v oddelkih prej obstoječega odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS. Formalno je obstajal najkrajši čas – le do 24. marca 1945, ko je bil razpuščen z reorganizacijo vojske – 1. marca 1945 se je NOV preimenovala v Jugoslovansko armado, dejansko pa se je spremenil 27. 7. 1945, ko se je vključil v četrto armado (Dornik-Šubelj 1999: 106).

Naloge so bile razdeljene v štiri skupine:

- zaščita zaupnih povelij in drugih dokumentov, ki so vsebovali vojaške skrivnosti, da ne bi padli v sovražnikove roke, če pa je do tega že prišlo, je bila naloga odseka, da preseka sovražnikove kanale in onemogoči, da bi ta z vsebino zaupnih dokumentov seznanil svoje obveščevalne centre.
- odkrivanje sovražnikovih agentov in drugih sovražnikov gibanja, ki so vrinile v enote NOV in POS.
- onemogočiti vrinjena sovražnikovih agentov in petokolonašev v enote NOV in POS. To je bilo pomembno kot preventiven ukrep, saj je bil v drugi polovici 1944 zelo velik priliv novih borcev v vojaške enote.
- vrednotenje preiskave proti odkritim agentom in drugim sovražnikom, osumljenim, da v enotah delujejo proti narodnoosvobodilnemu boju.

Tretji odsek OZNA za Slovenijo je vodila tudi nadzor nad britansko, ameriško in češko misijo pri glavnem štabu Slovenije. Nadzoroval je tudi padalce, ki so prišli v NOV iz angleške obveščevalne službe. Iz ohranjenega gradiva pa ni videti, da bi bila enakega nadzora deležna tudi sovjetska vojaška misija. Nadalje so bile naloge tudi usklajevanje dela v tretjih sekcijah OZNA pri korpusnih oblasteh in coni. Ti so vzpostavljali protiobveščevalne oficirje, ki so se oktobra 1944



Shema 4.3: Organizacijska sestava OZNA za Slovenijo.

preimenovali v pooblaščenca, pri divizijah, brigadah in bataljonih in pooblaščenca so organizirali svojo protiobveščevalno mrežo prek svojih poverjenikov. Nalogo povezovalne mreže so najpogosteje zaupali pomočnikom političnih komisarjev, mladinskim voditeljem in kulturnim referentom. Zaupniška mreža je bila vzpostavljena po vseh oddelkih glavnega štaba, v oficirski četi, radiotelegrafskem tečaju, letalskih bazah in zavezniških misijah (Dornik-Šubelj 1999: 107).

Navzdol so se naloge tretjega odseka uresničevale v tretjih sekcijah OZNA za deveti in sedmi korpus ter četrto operativno cono. Vsako tretjo sekcijo je sestavljalo več članov in tretji pomočnik. Vodja sekcije je osebno odgovarjal za vse delo, dajal je organizacijska navodila in navodila za praktično delo, skrbel je za pravilno namestitev kadra in na podlagi poročil posameznih članov sekcij sestavljal splošno situacijsko poročilo o stanju parizanske in sovražnikove vojske. Namestnik vodje sekcije je imel enake naloge kot vodja, predvsem v njegovi odsotnosti, sicer pa je skrbel za točno prihajanje in odhajanje poročil, poleg tega pa je tudi zasliševal. Prvi pomočnik je bil tudi član sekcije, a je bilo njegovo delovno področje oziroma mesto bivanja pri štabu korpusa oziroma cone. Njegova naloga je bila, da vzpostavi močno mrežo zaupnikov v vseh odsekih štaba in v vseh ustanovah, ki so bile blizu štaba. Drugi pomočnik je odgovarjal za delo v operativnih enotah, to je v divizijah, brigadah in odredih. Tretji pomočnik pa je odgovarjal za delo v zaledni vojski (poveljstva področij in poveljstva mest), za ustanove vojnih območij korpusov (bolnišnice, skladišča, delavnice, promet itd.). Poleg tega je bil odgovoren za delo v brigadi VDV, ki je bila na tistem območju. Poročila so prihajala štirinajstdnevno in na podlagi teh mesečna, v katerih so bila tudi organizacijska poročila (Dornik-Šubelj 1999: 108).

4. IV. odsek: Statistično-tehnični oddelek

Vanj so se stekali vsi zbrani podatki, kjer so jih pregledno urejali in arhivirali. Poleg tega je ta odsek nabavljal in vzdrževal tehnične priprave OZNA in tehniko nasploh – fotografsko tehniko, radio, telefon, telegrafijo, nabavni sektor (pisarniški, foto, elektrotehnični material).

V času prvega poročila, to je sredi novembra, so imeli v kartoteki imena in podatke za 4.095 oseb iz Ljubljane oziroma bivajočih v Ljubljani. Do konca leta 1944 so bile v kartoteki OZNA za Slovenijo že 7.603 osebe, registriranih pa je

bilo 4.577 oseb, skupno so bili torej zbrani podatki za 12.180 oseb. Podatke so zbirali za mesta Ljubljana, Trst, Gorica, Maribor, Celje in Celovec. V zadnjem delovnem poročilu je število oseb v karoteki naraslo na 9.259, registriranih jih je bilo 8.491, torej skupno zbranih podatkov je bilo za 17.750 oseb, od tega večina podatkov za osebe v večjih mestih: v Ljubljani 5.994, v Trstu 961 in v Celovcu dve osebi (Dornik-Šubelj 1999: 119).

V. odsek: Tehnično oskrbovalni oddelek

Ustanovljen je bila maja 1945 in namenjen oskrbovanju Odseka za notranje zadeve z vsem potrebnim materialom in opremo. Odsek se je iz Baze 24 preselil v Semič, kjer se je njegova baza imenovala točka 28. Dokumentacija o organizaciji in delu te sekcije ni ohranjena (Dornik-Šubelj 1999: 60).

Poleti 1944 se je iz okrožnih izpostav posameznih operativnih območjih ustanovil Odsek OZNA za območje 7. korpusa, ki je deloval na območju Bele krajine in Dolenjske, Odsek OZNA za območje 9. korpusa za Primorsko in Gorenjsko in Odsek OZNA za oblast Štajerske in Koroške, ki je deloval na območju zaledne oblasti 4. operativne cone. Odseki so bili razdeljeni v tri sekcije in so s pomočjo pooblaščenec zbirali podatke o sovražniku in njegovih sodelavcih.

DELOVANJE POOBLAŠČENCEV: V pooblaščenca so se oktobra 1944 preimenovali protiobveščevalni oficirji, ki so se delili na okrožne in okrajne pooblaščenca. Zbirali so vse možne podatke o sovražniku in njegovih sodelavcih, sestavljali obtožnice, izvajali aretacije s posebnim dovoljenjem odseka OZNA. Tudi izročanje aretirancev posameznim vojaškim sodiščem je bilo možno le s predajo celotne obremenilne dokumentacije. Pooblaščenca in njihovi okrajni pomočniki so morali pokrajinski izpostavi OZNA pošiljati dnevna situacijska poročila o vojaških premikih sovražnikov, vojaški koncentraciji in sovražnikovih namelih in ciljih. Tedensko so morali pošiljati politična poročila po prejetem obrazcu in v njih navesti tudi povezanost četnikov, nedičevcev in domobrancev, njihovo propagando, protiukrepe in povezanost z okupatorjem. Vsi pooblaščenca so v letu 1945 morali podpisati tudi izjavo o molčečnosti (Dornik-Šubelj 1999: 164).

4.9 OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST VDV

Po ustanovitvi Korpusa narodne obrambe Jugoslavije - KNOJ (15. avgusta 1944) so se vanj vključile VDV, kot prva slovenska divizija Narodne obrambe. Vojska državne varnosti je bila sestavljena iz borcev razpuščene VOS OF, ki so postopoma oblikovali prvo, drugo in tretjo brigado VDV, medtem ko so četrto brigado sestavljali kurirji. Prva brigada je delovala na operativnem področju 7. korpusa, druga brigada je delovala na operativnem območju 9. korpusa, medtem ko je koroški in štajerski bataljon VDV deloval na območju 4. operativne cone. Pri poveljevanju je bil KNOJ podrejen načelniku OZNA (Dornik-Šubelj 1999: 228).

Delo obveščevalnega centra je bilo zelo pomembno, še posebej ob zaključnem delu vojne in ob osredotočenju enot sodelavcev okupatorja iz drugih krajev Jugoslavije v Slovenskem Primorju in v Ljubljanski pokrajini.

Vsa dotlej zbrana obveščevalna poročila so opozarjala na veliko osredotočenje enot jugoslovanskih sodelavcev okupatorja na Primorskem in v Ljubljanski pokrajini. Obveščevalci so vso pomlad 1945 spremljali premike sovražnikovih enot ter zasledovali namene domobrancev, četnikov, nedičevcev in drugih okupatorjevih pomagačev (Vresnik in Jerkič 1999: 85).

Obveščevalni center je od februarja 1945 dalje vsake tri dni pisal situacijska poročila, vmes pa občasno tudi informacijska poročila, kadar je pri sovražniku zasledil pomembne spremembe. Poročila je izmenjeval z drugimi obveščevalnimi službami operativnih enot. Delovali in poročali so s štirih območij, med katerimi so bili najpomembnejši novomeški, kočevski in notranjski sektor, obrobni pa gorskokotarski. Poročila so vsebovala tudi podatke o graditvi novih utrdb in bunkerjev ter postavljanju žičnih ovir, pregled dejavnosti zavezniškega in partizanskega letalstva, opozarjali so na domobranske postojanke in podobno. Obveščevalni centri so sproti analizirali stanje v sovražnikovih enotah, kar je predstavljalo osnovo za načrtovanje in izvedbo bojnih aktivnosti enot (Vresnik in Jerkič 1999: 87).

5.0 POVEZANOST OBVEŠČEVALNE SLUŽBE NOV IN POS Z NOV JUGOSLAVIJE

Kot začetni primer vplivanja obveščevalne službe NOV Jugoslavije na NOV in PO Slovenije lahko štejemo brošuro Centralne tehnike KP Slovenije v Ljubljani v začetku leta 1942 z naslovom »Kratek tečaj za partizanske poveljnike« o protiobveščevalni in ofenzivni obveščevalni službi, ki ga je na zahtevo Glavnega štaba NOV in POS, v oktobru in novembru 1941 napisal poveljnik Kamniškega bataljona dr. Marjan Dermastja, gradivo pa se je opiralo na Titova »Navodila kako se osvoji in oslobodi naseljeno mesto«, napisano v oktobru 1941 v Užicu (Odić in Komarica 1988: 293).

Glavni štab NOV in POS je že 1. maja 1942 poslal preko Zagreba Vrhovnemu štabu obširno poročilo o delovanju obveščevalne službe v Sloveniji za obdobje od 25. decembra 1941 do 1. maja 1942, nato pa še »Dodatek od 11. maja 1942«. V poročilu je bilo opisana organizacija obveščevalne službe, ki je bila takrat razdeljena v vojaško obveščevalno, civilno obveščevalno in izvršilno vejo ter podroben opis in delovanje vsake od njih (Odić in Komarica 1988: 301).

V prvih mesecih leta 1942 je Vrhovni štab NOV Jugoslavije večkrat opozarjal podrejene štabe o nujnosti organiziranja in razvoja obveščevalne službe in posameznim štabom pošiljal navodila v obliki splošnih načel. Ker pa to ni bilo dovolj, se je vrhovni štab NOV Jugoslavije, odsek II odločil sestaviti natančna navodila o vlogi, namenu, načinu organiziranja in nalogah obveščevalne službe. Ta dokument, ki je bil napisan 6. maja 1942 v Foči, je bil poslan vsem podrejenim štabom, vključno glavnemu štabu NOV in POS (Odić in Komarica 1988: 304).

Pomembno navodilo glavnemu štabu NOV in POS ter ostalim podrejenim štabom s strani vrhovnega štaba NOVJ je bilo organiziranje politične obveščevalne službe, in sicer tako, da so se v vsakem bataljonu postavljali politični obveščevalni oficirji, ki so imeli dolžnost, da na terenu najdejo svoje zaupnike za obveščevalno delo. Ti obveščevalci so morali obveščevalnim oficirjem vsak teden poročati vse o dejavnosti okupatorske vojske, o delovanju domobrancev in »pete

kolone«, poročati vse o obveščevalnem delu v enoti in spremljati razpoloženje partizanske in okupatorske vojske. Za Slovenijo je to pomenilo znatno zmanjšanje števila visokih funkcionarjev v glavnem štabu. (Odić in Komarica 1988: 317).

V novembru 1942 je Vrhovni štab NOVJ, ki se je v tem času preimenoval v Vrhovni štab Narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljne vojske Jugoslavije, izdal dokument o razvoju enotne partizanske obveščevalne službe za celotno ozemlje narodnoosvobodilnega boja Jugoslavije z naslovom »Navodila za obveščevalno službo« v katerem se obveščevalna služba predstavlja kot najmočnejše orožje v NOB. Glavni štab NOV in POS je ta dokument prejel 27. novembra 1942 iz Bihaća s spremnim pismom Tita. V njem je bilo zapisano, da se naj ustanovi Glavni obveščevalni center za Slovenijo, katerega vodja bo tudi član glavnega štaba. Naloga glavnega obveščevalnega centra je bila, da organizira in vodi obveščevalno službo na območju celotne Slovenije po priloženem navodilu, ki je predvideval ustanovitev štirih sektorjev: Gorenjska, Dolenjska, Notranjska in Ljubljana. Vsak sektor naj bi moral ustanoviti pomožne obveščevalne centre, ki so neposredno odgovorni glavnemu obveščevalnemu centru. Pomožni obveščevalni centri pa se naj delijo v rajonske centre, ti pa v občinske. Terenska obveščevalna služba mora organizirati divizijske obveščevalne centre v divizijah in brigadne obveščevalne centre v brigadah ter bataljonske in četne obveščevalne centre oziroma pooblaščenke. O organiziranju in delovanju obveščevalne službe je bilo potrebno obveščevalnemu oddelku vrhovnega štaba NOV in POJ vsak teden pisno poročati (Odić in Komarica 1988: 406).

V Sloveniji se je obveščevalna služba organizirala nekoliko drugače, saj je v okviru Osvobodilne fronte KPS bila ustanovljena Varnostnoobveščevalna služba. O organizaciji in delovanju VOS-a v Ljubljani je obširno pisal Edvard Kardelj v pismu tovarišu Titu in med drugim pohvalil delovanje VOS-a kot mnogo bolje organizirano od OVRA ali Gestapa v Ljubljani. Po prejemu Titovih »Navodil za obveščevalno službo 27. novembra 1942, je Glavni štab NOV in POS v začetku leta 1943 pričel z reorganizacijo svoje obveščevalne službe, s tem pa tudi reorganizacijo varnostnoobveščevalne službe. (Odić in Komarica 2/1988: 390).

Ukinili so jo 19. februarja 1944, njene naloge pa je prevzel Oddelek za zaščito naroda – OZNA, ki je bil ustanovljen 13. maja 1944 z odlokom vrhovnega poveljnika Tita o na novo organizirani in poenoteni obveščevalni službi na ozemlju Jugoslavije. Ko je bila 1. marca 1945 NOV preimenovana v Jugoslovansko armado, je OZNA DFJ s posebnim navodilom 24. marca 1945 določila organizacijo OZNA v Jugoslovanski armadi. OZNA pri armadi je neposredno vodila protiobveščevalno zaščito poveljstev, ustanov in enot v sestavu armade. Izjema so bili odseki, ki so bili pri samostojnih korpusih. Tako je bilo v Sloveniji odsek OZNA za oblast 7. korpusa podrejen tretjemu odseku OZNA za Slovenijo. Takšna organiziranost tretjega odseka OZNA v oboroženih silah je bila v veljavi do konca julija 1945, ko je celotna vojšaka protiobveščevalna služba ločila od civilne varnostne službe (Dornik-Šubelj 1999: 227). Napotki, ki jih je v Beogradu dne 29. 3. 1945 prevzel Boris Kidrič, so odobrili politično pot centralnega komiteja Slovenije, vendar pa so podali zahtevo, da Ivan Maček Matija ne bi bil hkrati notranji minister in načelnik OZNA. Tito je bil namreč proti temu, da bi v Sloveniji bilo drugače kot drugod po državi (Starič – Vodušek 1992: 212).

OZNA za Jugoslavijo je OZNA za Slovenijo pošiljala izbrano zaupno gradivo na primer o angleški in o ameriški obveščevalni službi in njunem odnosu do Jugoslavije, o dejavnosti četniških elementov in podobno, in le vodje vseh odsekov, njihovih namestnikov in pomočnikov, ter vseh članov CK KPS in sekretarjev oblastnih in pokrajinskih vodstev so se s tem gradivom lahko seznanili (Dornik-Šubelj 1999: 219).

Poveljstvo VDV pa je dobilo ukaz o vključitvi Vojske državne varnosti Slovenije v Korpus narodne obrambe Jugoslavije, s tem pa je bilo Poveljstvo VDV preimenovano v 1. slovensko divizijo KNOJ.

Glede na nastajanje nove poveljne Jugoslavije s težnjo po oblikovanju centralistične federativne ureditve, s tem pa tudi enotnih oboroženih sil, je bila ukinjena narodnoosvobodilna vojska Slovenije. Delo obveščevalnih organov je bilo ob koncu vojne namenjeno zasledovanju skupinam domobrancev, ki so še izvajale oborožene akcije na posamezne pripadnike JA in člane

narodnoosvobodilnih odborov, prav tako so zasledovali posamezne skrivače, ter na ta način omogočali enotam uspešen pregon, sčasoma pa so se posamezniki sami javljali organom oblasti (Dornik-Šubelj 1999: 223).

6.0 SOODVISNOST ORGANIZACIJE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE NOV IN PO SLOVENIJE OD TEHNIČNIH SREDSTEV

Druga svetovna vojna je obveščevalnim službam narekovala zahteve, s kakršnimi se do tedaj obveščevalne službe niso srečale. V glavnem je bila to posledica tehnološkega napredka, ki je zahteval nove napadalne in obrambne obveščevalne operacije, še posebej v letalskem vojskovanju. Razširitev radijskega oddajanja pa je povzročilo nastanek nove zvrsti vojne – psihološke vojne, ki je obveščevalne informacije potrebovala za analiziranje njenih učinkov (Purg 1995: 52).

Za specifičen nastanek in razvoj obveščevalne službe NOV in PO Slovenije je ključnega pomena proučevanje okoliščin v katerih je nastajala, ključna razvojna obdobja in značilnosti razvoja njenih metod in sredstev delovanja, ki so vplivala na politične in vojaške procese v nastajajoči novi državi, s tem pa tudi na organizacijo obveščevalne službe. Pri proučevanju obveščevalnih služb narodnoosvobodilnega boja smo ugotovili, da je šlo za vojaške obveščevalne službe manjših enot, in da je bila njena notranja organiziranost štabna. Narodnoosvobodilni boj je bil boj za osvoboditev narodov izpod okupatorja in protirevolucionarnega tabora, kar je pomenilo, da je vojaška obveščevalna služba morala delovati skrajno zaupno in strogo konspirativno. Osnovno pravilo je bilo, da vsakdo ve le to, kar je za njegovo delo nujno potrebno. V teh pogojih so obveščevalci z opazovanjem in vohunjenjem v sovražnikovih vrstah zbirali vojaške podatke in jih posredovali nadrejenim obveščevalnim centrom, pri čemer so bili omejeni s pomanjkanjem hitrih zvez. Predvsem je bila zelo dobra zanesljivost partizanskih kurirskih povezav. Takšen način delovanja obveščevalnih služb, ki je bil v največji meri odvisen od človeškega faktorja, je bil ključnega pomena za njen nadaljnji razvoj in uspešno delovanje. Tehnološka sredstva za lažje in hitrejšo pridobivanje in posredovanje informacij o sovražniku so bila na okupiranem ozemlju težko dosegljiva. V začetku narodnoosvobodilnega odpora so partizanske enote imele največ pušk razpadle jugoslovanske vojske, druge pa najrazličnejših modelov iz prve svetovne vojne ali pa lovske puške. Čete so razpolagale z nekaj puškomitraljezi in mitraljezi, imele so tudi nekaj tromblonov. Hudo je primanjkovalo razstreliva za miniranje, imeli pa niso niti

enega minometa. Partizanske enote so imele tudi telefonske zveze in radijske postaje, ki pa jih je zlasti v začetku narodnoosvobodilnega odpora zelo primanjkovalo in še te so bile večinoma zastarele. Učinkovitost radijskih postaj je bila zelo uspešna le na območjih, kjer je deloval usposobljen kader, ki se je spoznal na njihovo pravilno uporabo. Pridobljeni podatki o oborožitvi sovražnika, orožju, strelivu in drugi opremi so bili zelo pomembni, saj so uspešne vojaške operacije na sovražnikova oporišča in skladišča ter na posamezne komunikacije pridobile vojaško opremo, ki jo je primanjkovalo. Z razvojem obveščevalne službe se je pokazala vse večja potreba po boljši komunikaciji kot je radio oddajna in prejemna postaja, s katero bi se povezali obveščevalni centri z vsemi obveščevalnimi točkami in vse zveze s sosednjimi obveščevalnimi centri hrvaških enot. Vendar pa so za uresničitev teh načrtov potrebovali velika finančna sredstva, ki so jim bila nedosegljiva. Največkrat so pričakovali pomoč oz. pošiljko s strani zaveznikov. Britanska misija je pred kapitulacijo Italije v Slovenijo pošiljala z letali sorazmerno malo zavezniškega orožja, vendar so bile vmes zelo koristne protitankovske puške in eksploziv. Šele po kapitulaciji Italije je narodnoosvobodilna vojska prišla do nove in glavne oborožitve, tudi radijskih postaj. Pri britanski misiji se je kazala pripravljenost za vse večjo pomoč, vendar tudi veliko zanimanje za Primorsko in Koroško. Dosežen je bil sporazum o pošiljkah večjega števila radijskih oddajnikov in sprejemnih postaj (Biber 1991: 93).

Pošiljanja zavezniške pomoči z letali ni bilo vedno mogoče uskladiti, ker so za to skrbela različna poveljstva, zaradi menjave pilotov in letalskega tehničnega osebja pa je prihajalo še do nepotrebnih dodatnih napak. Zavezniki so zamujali pri pošiljanju radijskih oddajnikov, ki so jih misije nenehno prosile od svojih centrov, zamešali so strelivo in namesto municije poslali celo ničvreden papir, pošiljali so premajhne ali prevelike obleke ipd. Partizanska poveljstva so pričakovala boljše orožje, predvsem za napadanje oklepnih vozil. Zavezniške skupine so potrjevale take zahteve, vendar do njihovega uresničenja ni prihajalo (Gorjan 2003: 157).

Zavezniške misije so poleg pošiljanja pomoči narodnoosvobodilnemu gibanju imele tudi druge interese, predvsem, da si izgradijo svoje obveščevalne

organizacije na Koroškem in Primorskem, ki sta bili geografsko najbolj zanimivi. Zaradi možnosti nacionalnih interesov zaveznikov je tudi obveščevalna služba NOV postala do njih previdnejša. Zato glavni štab Slovenije ni dopuščal nikakršne samostojne tuje vojaške obveščevalne službe na teritoriju Slovenije in s tem vpogleda v organizacijo obveščevalne službe. Ko so zavezniki v juniju 1944 začasno ustavili letalske pošiljke pomoči v Slovenijo, je narodnoosvobodilna vojska po velikih uspehah v ofenzivni operaciji na Štampetov most, ostala brez orožja in streliva. Za pomoč so prosili sovjetsko misijo v Sloveniji, s katero so bili v boljših odnosih kot z Britanci. Obljubili so, da se bo čim več materiala pripeljalo z ruskimi letali iz Italije v Slovenijo in iz Romunije. Del te pomoči v obliki streliva se je žal uničilo pri spuščanju s padali, ker se ta niso odprla (Biber 1991; 110).

Ko je Sovjetska zveza zanikala, da bi imela kakršnokoli zvezo s partizani v Jugoslaviji ter odklonila pomoč pri navezovanju z njimi, so skušali Britanci ta stik vzpostaviti sami. Do točnih podatkov o razporedu partizanskih sil so Britanci prišli s prestrežanjem in dešifriranjem radijskih depeš nemške varnostne službe Sicherheitsdiensta. Misija je dobila konspirativni naziv Fungus (goba). Za zbiranje obveščevalnih podatkov je bilo s strani sovjetske misije ponujen tudi denar. Obveščevalna služba ni bila pripravljena na takšno pomoč, saj niso vedeli koliko bi ga potrebovali, kljub temu pa so naredili predlog o potrebi denarne pomoči na posameznih območjih in obveščevalnem oddelku. Žal ni dokumentacije, ali je do te realizacije tudi prišlo (Biber 1991: 132).

Sovjetska pomoč je bila tudi v izobraževanju radiotelegrafistov za obveščevalne agente, ki so najprej delali istočasno za sovjetsko in partizansko obveščevalno službo, v drugi fazi pa izključno za sovjetske potrebe. Preko sovjetske misije so prihajali tudi sovjetski obveščevalci za obdelavo in spremljanje britanske in ameriške misije. Zelo dolge depeše so pošiljali pod lastno šifro. V sovjetskih misijah je sodelovalo 34 sovjetskih državljanov, pomagalo pa jim je 49 jugoslovanskih obveščevalcev in 36 članov tehničnega osebja. Ugotovljenih je bilo 25 agentov s končanim obveščevalnim tečajem, 23 brez tečaja in 13 radiotelegrafistov, skupaj torej 61. Od teh je bilo 44 v akciji 17 pa ne. Sodelovanje partizanskih obveščevalnih organov s sovjetsko vojaško misijo in sovjetskimi obveščevalci je bilo kar najtesnejše, pri čemer so sovjetski obveščevalci večkrat

imeli vodilno vlogo in so vedeli marsikaj, kar obveščevalne službe kljub sodelovanju običajno skrivajo zase (Biber 1991: 134).

7.0 ZAKLJUČEK IN VERIFIKACIJA HIPOTEZ

Za izbiro teme diplomskega dela je name vplivalo predvsem osebno zanimanje za zgodovino, ki sem jo pri študiju imela priložnost spoznati z vojaškega oziroma obramboslovnega vidika, kot enega najpomembnejšega dela soustvarjanja zgodovine. Tema, ki se nanaša na organizacijo obveščevalne službe v 2. svetovni vojni na Slovenskem mi je predstavljala poseben izziv pri njihovem proučevanju in raziskovanju, saj je k zmagovitemu narodnoosvobodilnemu boju uspešno pripomogla tudi organizacija in delovanje obveščevalne službe. Tu gre za posebno delovanje, v katerem sta izrazito izstopala požrtvovalnost in volja slovenskega prebivalstva, da na kakršenkoli način sodeluje in pomaga v akcijah proti okupatorju in aktivnem delovanju protirevolucionarnega tabora za osvoboditev dežele. Kot je rasla nacionalna zavest in s tem uspehi narodnoosvobodilnega boja, tako se je razvijala tudi obveščevalna dejavnost, ki je postala visoko razvita organizacija in podlaga za nadaljnji razvoj obveščevalne dejavnosti po osvoboditvi. Organiziranje obveščevalne službe je omogočilo, da so poveljstva v večini primerov pravočasno zvedela, kakšne so sovražnikove namere in kakšne ukrepe pripravlja. S podatki o sovražniku in njegovem delovanju predvsem o njegovem prometu so seznanjale tudi zavezniške vojaške misije in pripomogle k učinkovitejši borbi proti okupatorju. Varnostno-obveščevalna služba je nastajala v posebnih okoliščinah, zato se je organizirala na svojstven način in s svojstvenimi metodami. Spoznala sem, da je naloga VOS bilo zbiranje obveščevalnih informacij, potrebnih za načrtovanje in vodenje revolucionarnih akcij in politike, odkrivanju sovražnikovih namer na vseh področjih, s čimer je VOS vračala udarec po sovražnikovem političnem sistemu na najbolj občutljivih mestih. Zato VOS ni bila samo defenzivna organizacija, temveč akcijsko usmerjeno osvobodilno gibanje. Osnovna sila varnostnoobveščevalne službe je bil njen obveščevalni center, katerega cilj je bil predvsem zbiranje političnih informacij o notranjem sovražniku. Te informacije so onemogočale akcije belogardistov, plave garde in notranjih sovražnikov, kar je tudi največji uspeh VOS. VOS pa je tudi zbirala informacije o sovražnikovi dejavnosti, katere dokumenti so služili tudi kot dokazni material pred našimi vojnimi sodišči. Brez velike podpore ljudskih množic, ki jo je VOS in osvobodilno

gibanje imelo, bi bilo delovanje VOS onemogočeno. Posebnost VOS je bila torej v njeni organiziranosti, ki je preprečevala vsako stihijo v njenem delovanju, saj je bila to trda šola iz katere so prihajali prekaljeni borci in komunisti, ki so s svojimi izkušnjami in znanjem omogočili delovanje te službe. VOS predstavlja izvirno organizacijo, ki je bila edinstvena v Jugoslaviji in v okupirani Evropi. Z vse večjimi uspehi narodnoosvobodilne borbe in hkrati z graditvijo ljudske oblasti, se je morala tudi VOS preoblikovati v nove oblike organiziranosti. Ta je zahtevala tudi boljše usposobljen obveščevalni kader, zato so ustanovili oficirske šole, kjer so si obveščevalci pridobivali osnovno znanje o obveščevalni službi. Ob takšnih ukrepih se je kvaliteta dela obveščevalnih organov nenehno izboljševala. NOB in OF skupaj z obveščevalno službo so bili zelo dobro organizirani za boj v razmerah sovražnikove zasedbe ozemlja Slovenije. Tako visoke organiziranosti, razvoja bojnih enot, vojnega šolstva, zalednih služb, zlasti sanitete, ni dosegla nobena partizanska vojska v nobeni drugi zasedeni pokrajini nekdanje Kraljevine Jugoslavije. V celotnem razvoju obveščevalnega sistema vse od njenega nastanka leta 1941 ter njegove reorganizacije leta 1944, so se naloge, položaj ter vloga spreminjali skladno z razsežnostjo in razvojem osvobodilnega gibanja, vendar pa je njena temeljna naloga – zaščita revolucije – ostala trajna in nespremenjena. Tudi zaradi vrednot in izkušenj iz NOV, kjer smo si prvič ustvarili lastno vojsko, je pomembno, da se kot Slovenci tega zavemo in spoštujemo te pridobitve.

VERIFIKACIJA HIPOTEZ:

1. V začetnem obdobju delovanja NOV je obveščevalna služba še nespecifična organizacija, saj obveščevalni sistem slovenskega odporniškega gibanja še ni bil opredeljen, z njenim razvojem pa se obveščevalna služba narodnoosvobodilne vojske loči in deluje samostojno.

Za uspešen narodnoosvobodilni boj niso zadostovale le vojaške akcije partizanske vojske, ampak je bilo potrebno zgraditi takšno organizacijo, ki bo z zbiranjem informacij, potrebnih za načrtovanje in vodenje narodnoosvobodilnega boja ter odkrivanjem sovražnikovih nakan na vseh področjih, sposobna voditi odločen boj proti okupatorskim silam in silam protirevolucionarnega tabora. V ta

namen je bila v maju 1941 ustanovljena varnostno-obveščevalna organizacija, ki je bila v najširšem pomenu dejanje samozaščite slovenskega naroda in bi se tako proti sovražniku borila tudi v njegovem zaledju. Obveščevalno delo so sprva opravljali najbolj preizkušeni komunisti in skojevci, ki so delovali ilegalno najprej v specialnih obveščevalnih službah, šele pozneje, ko je varnostno-organizacijska služba zaživela, pa so pridobivali tudi nove kadre in razvila se je množična obveščevalna služba, ki je pridobila širok krog zavednega slovenskega prebivalstva. Organiziranje Varnostnoobveščevalne službe se je začelo 15. avgusta 1941, ko je Edvard Kardelj kot član CK KPS zaupal to delo članoma KPS Zdenki Kidrič, ki je začela organizirati obveščevalno službo, in Francu Ravbarju, ki je preurejal borbene skupine v Ljubljani v varnostno službo. Po velikih uspehih NOB in vzporedno z graditvijo ljudske oblasti je bilo potrebno v VOS uveljaviti nov način dela in poiskati nove oblike organiziranosti, saj so partizanske enote potrebovale čimbolj natančne vojaške obveščevalne informacije, kar je sprožilo, da so v glavnem štabu NOV in PO Slovenije začeli pod vodstvom Vita Kraigherja ustanavljati vojaški obveščevalni oddelek. Vojaška obveščevalna služba, ki je delovala ločeno od civilne obveščevalne službe, je bila odgovorna CK KPS, komunistična partija jo je neposredno vodila in nadzorovala njeno delo v intresu celotne Osvobodilne fronte. Glede na potrebe in razvoj narodnoosvobodilnega boja se je VOS OF skozi svoje delovanje večkrat reorganizirala v višjo stopnjo organizacije. Prvo prelomnico je predstavljala kapitulacija Italije leta 1943, ki je sprožila, da se je VOS iz Ljubljanske pokrajine razširila tudi v druge pokrajine, kjer se je razvijala glede na razvoj NOB v posameznih pokrajinah. Ko se je na podlagi ukaza vrhovnega poveljnika NOV in POJ Tita 27. novembra 1942 o ustanovitvi in organizaciji enotne jugoslovanske obveščevalne službe reorganizirala tudi VOS, je to pomenilo višjo razvojno stopnjo v izgradnji vojaške obveščevalne službe. Namesto dotedanjih obveščevalcev, ki so jih imeli vsi štabi partizanskih enot, je bil v glavnem štabu postavljen glavni obveščevalni center z obveščevalnim oddelkom, njemu pa so bili podrejeni obveščevalni centri korpusov in cone, divizij, brigad in odredov, medtem ko so imeli bataljoni in čete še naprej le obveščevalne oficirje in obveščevalce. Na terenu se je v marcu in aprilu 1944 organizirala tudi učinkovita obveščevalna mreža v postavitvi posebnih obveščevalnih točk, ki so bile postavljene na pomembnih prometnih poteh in v bližini večjih sovražnikovih postojank od koder so pridobivali pomembne podatke

o prometu in gibanju sovražnikovih enot. Ker pa je obveščevalno delo postajalo vse bolj zahtevno so morali za to delo usposobiti primeren obveščevalni kader. V ta namen so v marcu 1944 organizirali obveščevalne tečaje oziroma šole, kjer je kasneje predmet obveščevalna služba postal glavni predmet. Nadaljni razvoj vojaške obveščevalne službe se je oblikoval z ustanovitvijo Oddelka za notranje zadeve, kjer je deloval tudi Oddelek državne varnosti in se je do ustanovitve OZNA imenoval Obveščevalna služba, VOS pa je bila ukinjena. To se je zgodilo 19. februarja 1944 v Črnomlju na zasedanju SNOS. Obveščevalni oddelek je imel na voljo lastno vojaško enoto – Vojsko državne varnosti, ki je bila sestavni del NOV. Nastala je iz nekdanjih borcev VOS. Razvijala se je postopoma z ustanovitvijo treh brigad na območju Slovenije in tako postala najvišja stopnja organiziranosti obveščevalne službe. Z odlokom vrhovnega poveljnika Tita o poenotenju in na novo organizirani obveščevalni službi je bila 13. maja 1944 ustanovljen Oddelek za zaščito naroda – OZNA, kot protiobveščevalna služba za odkrivanje notranjega sovražnika in boja proti njemu. Kot taka je delovala do konca vojne. Opisan razvoj vojaške obveščevalne službe dokazuje, da se je med NOB razvijala postopoma, in sicer je v prvih letih delovala skupaj s civilno obveščevalno službo, z razvojem NOB pa se je pokazala potreba in nujnost organiziranja samostojne vojaške obveščevalne službe, ki se je proti koncu vojne organizirala v najvišjo stopnjo organizacije, zato hipotezo v celoti potrjujem.

2. Organizacija obveščevalne službe narodnoosvobodilne vojske predstavlja specifično obliko delovanja, ki je imela med NOB pomembno funkcijo in vpliv na nadaljne politične procese v odporiškem gibanju.

Obveščevalna dejavnost v NOB predstavlja specifično organizacijo, saj se je na svojem prostoru razvijala glede na razvoj narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda kot edinstvena bojna organizacija na okupiranih jugoslovanskih in evropskih tleh. Uspešno je odkrivala sovražnikovo obveščevalno dejavnost in preprečevala nadaljnje in še večje povezovanje s protirevolucionarnim taborom. Da je bila v tem boju uspešna, se je morala organizirati na svojstven način in razviti lastne metode dela. Postala je sestavni del oborožene narodnoosvobodilne borbe. Svojo specifičnost delovanja je usmerjala glede na posamezna področja Slovenije, kjer so delovali različni

okupatorji in reakcijske sile, in se prilagajala specifičnim situacijam (Gorenjska, Štajerska – gestapo, Primorska – Italijani in gestapo). Vendar pa brez široke podpore ljudskih množic tudi obveščevalna organizacija ne bi mogla izpolnjevati svojih nalog in postati specifična organizacija na evropskih tleh tistega časa, in ki je tudi odločilno vplivala na končno zmago. Vloga vojaške obveščevalne službe je bila dvojna: imela je ofenzivno obveščevalno dejavnost, ki je imela osnovno nalogo zbirati podatke o sovražniku, in defenzivno, protiobveščevalno dejavnost z nalogo boja proti sovražnikovi obveščevalni dejavnosti v vojaških enotah. O svojem delu je bila vojaška obveščevalna služba dolžna obveščati centralno komisijo VOS, katere član je bil tudi načelnik glavnega obveščevalnega centra pri glavnem poveljstvu NOV in POS. Tudi v podrejenih enotah korpisov (cone), pri divizijah, brigadah in odredih so se organizirali obveščevalni centri, bataljoni in čete pa so imeli obveščevalne oficirje in obveščevalce. Zaradi vse večjih potreb in nalog obveščevalne službe so se konec leta 1943 pri štabih divizij oblikovale obveščevalne čete in pri štabih brigad in odredov obveščevalni vodi, ki so bili izvršilni organi obveščevalnih centrov. Njihova naloga je bila, da z lastno izvidniško in obveščevalno dejavnostjo zbirajo podatke o sovražniku, pa tudi podatke, ki so jih mogli dati organi VOS in ljudske oblasti na terenu. O svojem delovanju so morali pisati posebna poročila in jih dostavljati nadrejenemu obveščevalnemu centru. Z reorganizacijo obveščevalne službe NOV in POS v aprilu 1944 se je dejavnost obveščevalne in protiobveščevalne službe razširila in sicer je zajemala še dve področji dela: ustanovljen je bil sektor obveščevalne službe v sovražnikovih postojankah na okupiranem delu slovenskega ozemlja (operativna obveščevalna služba) ter sektor inozemske (strateške) obveščevalne službe, ki je zbiral podatke z ozemelj Italije, Avstrije in Madžarske. Za vsak sektor je odgovarjal po en pomočnik vodje centra, v katerem je bilo vsaj šest oficirjev. Ker so obveščevalni organi v bataljonih in četah imeli le nalogo izvidovanja, so jih novembra 1944 ukinili, s kadrom, ki je ostal na voljo pa so okrepili obveščevalne centre. Z ustanovitvijo OZNA v maju 1944, se je obveščevalna služba preuredila. Njena naloga je bilo predvsem protiobveščevalno delo v vojaških enotah. Za potrebe terenske obveščevalne službe so postopoma organizirali obveščevalne točke, v katerih je delovalo do šest obveščevalcev in so delovali skrajno konspirativno. Kvaliteta dela obveščevalnih organov pa se je višala z izobraževanjem obveščevalnih kadrov v obveščevalnih tečajih, ki so se začeli

ustanavljati spomladi 1944. Vojaška obveščevalna služba je omogočila, da so poveljstva v večini primerov pravočasno izvedela, kakšne so sovražnikove namere in kakšne ukrepe pripravlja. S podatki o sovražnikovih premikih pa so seznanjali tudi zavezniške misije. Zagotovo je bila dejavnost in vloga obveščevalne službe NOV in POS kot specifične oblike delovanja na NOB odločilna za nadaljne vojaške operacije in politične procese v odporiškem gibanju. Hipotezo potrjujem.

3. Obveščevalni sistem se je v času NOB šele konstituiral, zato se je tudi organizacija obveščevalne službe razvijala šele skozi svoje delovanje.

Z razvojem narodnoosvobodilnega boja proti okupatorju in vse večjega in odkritega sodelovanja protirevolucionarnega tabora z okupatorjem, je bila nujnost organiziranja obveščevalne službe vse večja. Preko množične obveščevalne službe so bili kot obveščevalci najprej organizirani »vojaški opazovalci«, ki so opazovali in zbirali informacije o sovražnikovih vojaških premikih in o tem obveščali obveščevalno vodstvo. Z ustanovitvijo Varnostno-obveščevalne službe v maju 1941, ki je zajemala tako civilno kot vojaško obveščevalno dejavnost v enem organu, pa so bili postavljeni formalni temelji obveščevalne službe. Vse večja potreba po vojaških obveščevalnih informacijah o sovražnikovem delovanju je pomenilo začetek organiziranja Varnostnoobveščevalne službe v vojski na terenu, ki se je začela formirati konec leta 1942, prelomnico pa je predstavljala kapitulacija Italije, ko se je VOS razširila tudi v druge slovenske pokrajine. Z reorganizacijo glavnega poveljstva spomladi 1943, se je glavni obveščevalni center (GOC) preimenoval v Obveščevalni odsek glavnega štaba in jeseni istega leta v Obveščevalni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ki se je delil na obveščevalni in protiobveščevalni sektor. Na podoben način se je v skladu z novo organizacijo preuredil tudi obveščevalni aparat podrejenih enot. Pri štabu korpusa (cone), pri divizijah in brigadah ter odredih so nastali obveščevalni centri, v bataljonih in četah pa so bili še naprej delovali obveščevalni oficirji in obveščevalci. Glede na vse večje potrebe in naloge obveščevalne službe so proti koncu leta 1943 oblikovali pri štabih divizij obveščevalne čete, pri štabih brigad in odredov pa obveščevalne vode, ki so bili izvršilni organi obveščevalnih centrov. Tako naj bi se izboljšala zveza med posameznimi obveščevalnimi centri in obveščevalnim oddelkom glavnega štaba. Vendar pa obveščevalne čete in vodi niso izpolnili svojega namena, saj so opravljali

le osnovne naloge nadzora na terenu, kar je bilo premalo za uspešno pridobivanje obveščevalnih podatkov, zato so jih po enoletnem delovanju ukinili. Za potrebe terenske obveščevalne službe so spomladi 1944 organizirali posebne obveščevalne točke, ki so bile sestavljene v skupine od tri do deset obveščevalcev, razporejene pa so bile strogo zaupno ob glavnih prometnih poteh in ob večjih sovražnikovih postojankah. Njihov naloga je bila, da vzpostavijo samostojno obveščevalno mrežo ne glede na že obstoječe mreže drugih vojaških in civilnih enot. Pomen teh točk je bila v zavarovanju in nadzoru celotnega ozemlja Slovenije. V nadaljevanju razvoja obveščevalne službe je imela velik pomen reorganizacija protiobveščevalne zaščite oboroženih sil, ki se je izločila iz vojaške obveščevalne službe in postala sestavni del na novo organizirane službe varnosti, saj je preoblikovala vse dotedanje oblike v nov državni aparat kot Oddelek za zaščito naroda – OZNA. Naloga OZNA v vojski je bila protiobveščevalna zaščita oboroženih sil narodnoosvobodilnega gibanja, narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov. Z razvojem narodnoosvobodilnega boja se je krepila politična in vojaška moč narodnoosvobodilnega gibanja, s tem pa tudi proces razvoja obveščevalne službe na višjo stopnjo, saj se je konstituirala v visoko razvito organizacijo. Kvaliteta dela obveščevalnih organov in njenih kadrov se je namreč vse bolj izboljševala, zlasti od druge polovice leta 1944 dalje, ko je uspešno identificirala skoraj vse sovražnikove enote na slovenskem ozemlju in je štabom dajala še pomembnejše podatke.

8.0 VIRI

8.1 ARHIVSKI VIRI

1. **ČETNIŠKO POVELJSTVO ZA SLOVENIJO 1942 – 1945** : Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II, fond AS 1914.
2. **GLAVNI ŠTAB NARODNOOSVOBODILNE VOJSKE IN PARTIZANSKIH ODREDOV SLOVENIJE 1941 – 1945**: Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II, fond AS 1851.
3. **SLOVENSKO DOMOBRANSTVO** : Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II, fond AS 1877.

8.2 OBJAVLJENI VIRI

1. **DOKUMENTI O VARNOSTNO – OBVEŠČEVALNI SLUŽBI OF, NARODNI ZAŠČITI IN PRAVOSODJA 1941 – 1945 (1976)**: Republiški sekretariat za notranje zadeve SR Slovenije, Ljubljana.
2. **ZBORNİK FOTOGRAFSKIH DOKUMENTOV O RAZVOJU IN DELOVANJU VOS OF SLOVENIJE 1941 – 1944 (1984)**: Odbor republiške skupnosti borcev varnostno – obveščevalne službe OF Slovenije, Ljubljana.

8.3 DIPLOMSKO DELO

1. **JUSTIN, Zoran (1984)**: VARNOSTNO OBVEŠČEVALNA SLUŽBA OF, KOT OBLIKA BOJA PROTI OKUPATORJU IN DOMAČIM IZDAJALCEM TER ORGANIZACIJA ZA OBVEŠČEVALNO ZAŠČITO NOB 1942 - 1944. Fakulteta za sociologijo, politologijo in novinarstvo, Ljubljana.
2. **PETEK, Drago (1984)**: VARNOSTNO OBVEŠČEVALNA SLUŽBA OF, KOT OBLIKA BOJA PROTI OKUPATORJU IN DOMAČIM IZDAJALCEM TER ORGANIZACIJA ZA OBVEŠČEVALNO ZAŠČITO NOB 1941 - 1942. Fakulteta za sociologijo, politologijo in novinarstvo, Ljubljana.

8.4 MONOGRAFIJE IN ČLANKI

1. **AMBROŽIČ, Lado (1983):** PETNAJSTA DIVIZIJA. Borec, Ljubljana.
2. **BIBER, Dušan (1991):** ZAVEZNIŠKE IN SOVJETSKE MISIJE TER OBVEŠČEVALNE SLUŽBE NOB. Borec XLIII, Ljubljana, 77 – 138.
3. **CIBIC, Leon (1979):** ITALIJANSKA OBVEŠČEVALNA SLUŽBA V BOJU PROTI NOB. Zaščita narodnoosvobodilnega boja, Gradivo s posvetovanja v Ljubljani 23. in 24. novembra 1976, Ljubljana, 129 – 149.
4. **DORNIK – ŠUBELJ, Ljuba (1999):** ODDELEK ZA ZAŠČITO NARODA ZA SLOVENIJO. Arhiv republike Slovenije, Ljubljana.
5. **ENCIKLOPEDIJA SLOVENIJE (1993):** Mladinska knjiga, Ljubljana.
6. **FERENC, Tone (1987):** FAŠISTI BREZ KRINKE: DOKUMENTI 1941 – 1942. Obzorja, Maribor.
7. **FERENC, Tone (1998):** GESTAPO V SLOVENIJI. Rupert Butler: Ilustrirana zgodovina gestapa. Boris Ferenc s.p., Radenci.
8. **FERENC, Tone (2002):** DIES IRAE. ČETNIKI, VAŠKI STRAŽARJI IN NJIHOVA USODA JESENI 1943. Modrijan, Ljubljana.
9. **FORTE, Karel (1979):** GESTAPO V BOJU PROTI NOB. Zaščita narodnoosvobodilnega boja, Gradivo s posvetovanja v Ljubljani 23. in 24. novembra 1976, Ljubljana, 108 – 127.
10. **GOMBAČ, Milan (1979):** KRATEK PREGLED RAZVOJA VARNOSTNO-OBVEŠČEVALNE SLUŽBE OSVOBODILNE FRONTE. Zaščita narodnoosvobodilnega boja, Gradivo s posvetovanja v Ljubljani 23. in 24. novembra 1976, Ljubljana, 25 – 51.

11. **GORJAN, Božidar – Bogo (2003):** ZAVEZNIŠKE MISIJE NA KOROŠKEM IN ŠTAJERSKEM 1944 – 45 OPERACIJA AVSTRIJA. Lipa, Koper.
12. **GRIESSER PEČAR, Tamara (2004):** RAZDVOJENI NAROD, SLOVENIJA 1941 – 1945. Mladinska knjiga, Ljubljana.
13. **HVALA, Franc (1988):** ORGANIZACIJA IN DELO NARODNE ZAŠČITE MED NOB NA PRIMORSKEM 1941 – 1945. Republiški sekretariat za notranje zadeve SR Slovenije, Ljubljana.
14. **HUDALES, Zoran (1988):** VARNOSTNE SLUŽBE PO USTANOVITVI ODSEKA ZA NOTRANJE ZADEVE PRI PREDSEDSTVU SNOS. Zaščita narodnoosvobodilnega boja. Gradivo s posvetovanja v Ljubljani 23. in 24. novembra 1976, Ljubljana, 74 – 87.
15. **KRIŽNAR, Ivan (1979):** ČETNIŠTVO NA SLOVENSKEM. Zaščita narodnoosvobodilnega boja, Gradivo s posvetovanja v Ljubljani 23. in 24. novembra 1976, Ljubljana, 226 – 240.
16. **MLAKAR, Boris (1979):** DOMOBRANSTVO NA SLOVENSKEM. Zaščita narodnoosvobodilnega boja, Gradivo s posvetovanja v Ljubljani 23. in 24. 1976, Ljubljana, 241 – 255.
17. **MLAKAR, Boris (2003):** SLOVENSKO DOMOBRANSTVO 1943 – 1945. Slovenska matica, Ljubljana.
18. **NARODNOOSVOBODILNA VOJNA NA SLOVENSKEM 1941 – 1945 (1976):** Vojaški zgodovinski inštitut jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.
19. **ODIĆ, Slavko, KOMARICA, Slavko (1988):** PARTIZANSKA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA 1941 – 1942, 1. knjiga. Centar za informacije i publicitet, Zagreb.
20. **ODIĆ, Slavko, KOMARICA, Slavko (1988):** PARTIZANSKA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA 1941 – 1942, 2. knjiga. Centar za informacije i publicitet, Zagreb.

21. **PURG, Adam (1995):** OBVEŠČEVALNE SLUŽBE. ČZP Enotnost, Ljubljana.
22. **SLOVENSKA NOVEJŠA ZGODOVINA 1. (2005):** Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, Ljubljana.
23. **VODUŠEK - STARIČ, Jerca (1992):** PREVZEM OBLASTI 1944 – 1946. Cankarjeva založba, Ljubljana.
24. **VODUŠEK – STARIČ, Jerca (1994):** »DOSJE« MAČKOVŠEK. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana.
25. **VRESNIK, Drago, JERKIČ, Branko (1999):** ZAŠČITA IN BOJ ZA SVOBODO 1944 – 1945. POVELJSTVO VOJSKE DRŽAVNE VARNOSTI – 1.SLOVENSKA DIVIZIJA NARODNE OBRAMBE, PRVA BRIGADA VDV. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana.
26. **VRESNIK, Drago (1987):** DRUGA BRIGADA VOJSKE DRŽAVNE VARNOSTI – NARODNE OBRAMBE. Naša obramba, Ljubljana.
27. **VRESNIK, Drago (1988):** TRETJA BRIGADA VOJSKE DRŽAVNE VARNOSTI – NARODNE OBRAMBE. Naša obramba, Ljubljana.
28. **ZGODOVINA SLOVENCEV (1979):** Cankarjeva založba, Ljubljana.